

BALTU FILOLOGIJA

XXXI (1)
2022

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
UNIVERSITY OF LATVIA

BALTU FILOLOĢIJA

XXXI (1) 2022

Baltu valodniecības žurnāls

Journal of Baltic Linguistics

LU Akadēmiskais apgāds

UDK 811(082)(051)
Ba 418

Baltu filoloģija: Baltu valodniecības žurnāls = Journal of Baltic Linguistics. Rīga: Latvijas
Universitāte, 2022, Nr. 1 (31). 198 lpp.

**LATVIJAS
UNIVERSITĀTE**

Redaktors / Editor

Pēteris Vanags, Latvijas Universitāte, Stockholms universitet

Redaktora vietnieki / Associate Editors

Lidija Leikuma, Latvijas Universitāte

Edmundas Trumpa, Latvijas Universitāte

Redakcijas kolēģija / Editorial Board

Aleksej Andronov, Sankt-Peterburgskij
gosudarstvennyj universitet

Dace Markus, Liepājas Universitāte

Laimute Balode, Latvijas Universitāte,
Helsingin yliopisto

Nicole Nau, Universytet im. Adama
Mickiewicza w Poznaniu

Rick Derksen, Leiden

Juozas Pabrėža, Šiaulių universitetas

Pietro U. Dini, Università degli Studi di Pisa

Jurgis Pakerys, Vilniaus universitetas

Trevor G. Fennell, Flinders University of
South Australia

Bonifacas Stundžia, Vilniaus universitetas
Giedrius Subačius, University of Illinois at
Chicago

Artūras Judžentis, Vilniaus dailės akademija

Jānis Valdmanis, Latvijas Universitāte

Jenny Larsson, Stockholms universitet

Steven Young, University of Maryland,
Baltimore County

Benita Laumane, Liepājas Universitāte

Baltu filoloģija ir recenzējams izdevums ar starptautisku redakcijas kolēģiju. Visus iesniegtos rakstus pirms to publicēšanas recenzenti novērtē un akceptē.

Baltu filoloģija is a fully refereed journal with an international panel of referees. All articles submitted are assessed by our referees before being accepted for publication.

Sējuma valodas konsultanti / Language consultants for this volume: Anna Frīdenberga (latviešu valoda / Latvian), Steven Young (angļu valoda / English), Edmundas Trumpa (lietuviešu valoda / Lithuanian), Frederik H. Bissinger (vācu valoda / German).

Redakcijas adrese/ Editorial Address

Baltu valodniecības katedra, Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte
Visvalža iela 4A, Rīga, LV-1050, Latvija, e-pasts: pvanags@latnet.lv

© Latvijas Universitāte, 2022

<https://doi.org/10.22364/bf.31>

ISSN 1691-0036 (drukāts izdevums / print)

ISSN 2592-9348 (elektronisks izdevums / online)

SATURS – CONTENTS

Ernesta KAZAKENAITĒ

Atkalatrastā 1671.–1673. gada Vidzemes luterāņu rokasgrāmata un tās izdevēja priekšvārds 5

Rolandas KREGŽDYS

Rytų baltų toponimų sando *-sat(-)/-sath* ir jo variantų *-sāt(-e)/-zate* kilmė (top. lie. *Abelssat, Pawll Lamßatt, Nimmersath*) 29

Dzintra PAEGLE

Pārdomas par Johana Teodora Bērenta (1784–1866) kapavietu Suntažos 48

Jūratē PAJĒDIENĒ

Velniavimasis kasdieniame žemaičių šnekėjime (remiantis XX a. II pusės medžiaga) 53

Alma RAGAUSKAITĒ

Kėdainiečių vyrų įvardijimo tendencijos XVIII A. Kėdainių istorijos šaltiniuose 74

Bonifacas STUNDŽIA

Klaipėdos krašto aukštaičių dūriniai: morfologinė sandara ir dėmenų kilmė . . . 93

ARHĪVU MATERIĀLI – ARCHIVE MATERIALS

Aulejas izloksnes fonetika un vārdu atvasināšana (Anna Vagale) 108

Anna Vagale un viņas darbs filoloģijā (Lidija Leikuma) 151

HRONIKA – CHRONICLE

12. starptautiskais seminārs *Latviešu raksti un raksti Baltijā 16.–19. gadsimtā – pētniecības aktualitātes un problēmas* (Pēteris Vānags) 155

57. Artura Ozola dienas konference (Edmunds Trumpa) 160

Die Baltistik im wiedervereinigten Deutschland (Rainer Eckert) 168

IN MEMORIAM – OBITUARIES

Michał Hasiuk (1931–2021) (Lidija Leikuma) 189

Atkalatrastā 1671.–1673. gada Vidzemes luterāņu rokasgrāmata un tās izdevēja priekšvārds

Ernesta KAZAKENAITĒ

Viļņas Universitāte

Vidzemes luterāņu rokasgrāmata pirmo reizi izdota 1615. gadā Rīgā. Pēc kopkataloga *Seniespiedumi latviešu valodā 1525–1855* (turpmāk — SLV) datiem¹, 17. gs. tā pieredzējusi vēl piecus atkārtotus izdevumus: 1631., 1643.–1644., 1671.–1673., 1685. un 1690. gadā. Tiesa, tie nav pārdrūkājumi, bet rediģēti, pilnveidoti, papildināti, kā arī dažviet no jauna tulkoti izdevumi, pie kuriem strādājušas dažādas personas. Visi seši izdevumi līdz 20. gs. pirmajai pusei pētniekiem varēja būt pieejami, bet tobrīd vienīgais zināmais 1671.–1673. gada pilnizdevums², kas glabājās Rīgas Vēstures un senatnes pētītāju biedrības bibliotēkā³, Otrā pasaules kara laikā pazuda. Seno rakstu pētnieku lokā (SLV: 37) par pazudušu tas uzskatīts līdz pat šim, 2021. gadam, kad tas tika pamanīts Turaidas muzejrezervāta katalogā *Bībeles, dziesmu un sprediķu grāmatas Turaidas muzejrezervāta krājumā* (sast. Līga Kreišmane)⁴ iekļauto izdevumu vidū (sign. SM 9619; sk. 1. attēlu). Pēc intereses izrādīšanas un sarakstes ar kolēģiem Turaidas muzejrezervāts iesāka sadarbību ar Latvijas Nacionālo bibliotēku, lai digitalizētu šo ūnikumu. Rezultātā — pašlaik tas ir pieejams visiem interesentiem ne tikai klātienē,

¹ Attiecīgi SLV: 6, 12, 21, 37, 55, 72.

² Nosaukums — *Lettisches VADE MECUM, oder Hand=Buch. Aufgefertiget In RIGA/ Cum Gr.:& Priv:S.R.M.Svec. M. DC. LXXIII.*

³ Agrāk ar citu nosaukumu — Krievijas Baltijas provinču Vēstures un senatnes pētītāju biedrība (*Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen; Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde zu Riga*). Biedrība dibināta 1834. gadā un darbojusies līdz likvidācijai 1939. gadā.

⁴ Kreišmane, Līga. *Bībeles, dziesmu un sprediķu grāmatas Turaidas muzejrezervāta krājumā*. Rīga: Dardedze hologrāfija, 2020, 191 lpp. ISBN 978-9934-8524-6-6.

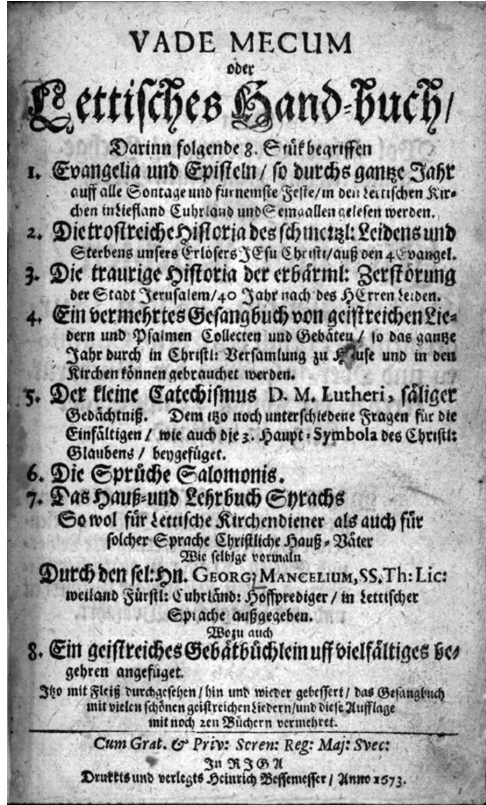
bet arī vietnes *e.turaida-muzejs.lv* sadaļā *Digitalizētais krājums* un Latvijas Nacionālās bibliotēkas digitālajā krājumā.⁵

Lai gan atkaltrastais rokasgrāmatas eksemplārs sniedz daudz vērtīgu ziņu latviešu rakstu valodas un vēstures pētniekiem, šai ziņojumā tiks aplūkoti tikai daži vairāk ar grāmatniecību saistīti aspekti — eksemplāra stāvoklis un tā iespējamais ceļš uz Turaidu (1.), kā arī izdevēja priekšvārds, kas satur dažādas ziņas par grāmatas tapšanu (2.). Pateicoties prof. dr. Inetai Balodei, šī raksta pielikumā ir atrodams rakstā apskatāmā priekšvārda tulkojums latviešu valodā.

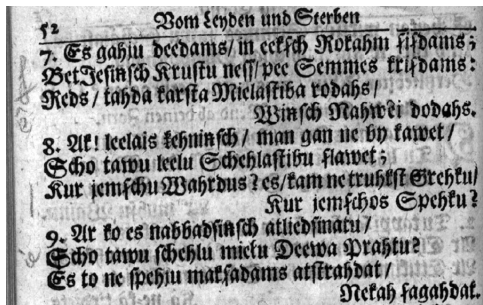
1. 1671.–1673. gada rokasgrāmatas Turaidas eksemplārs

Pēc Ināras Buces (2020: 14–17) bibliogrāfiskā apraksta un Vidzemes rokasgrāmatas *de visu* apskates var apgalvot, ka rokasgrāmata saglabājusies salīdzinoši labā stāvoklī ar dažiem sīkiem defektiem. Piem., priekšvārda daļā restaurēts vienas lappuses augšējais stūrītis, aizsedzot dažus vārdus, bet Zālamana sakāmvārdu sadaļā dažas grāmatas lappuses augšpusē par daudz nogrieztas, skarot arī teksta pirmo rindiņu. Vērojams iesējuma ādas abrazīvs nodilums, muguriņai ieplaisājusi āda. Rokasgrāmatā sastopamas arī lasītāju atstātas zīmes, kā pasvītrojumi, dažādi simboli un citi sīki ieraksti, kas visbiežāk atrodami lappušu malās. Acīm redzami tie pieder vairāku lasītāju rokas, jo atšķiras rokraksti un ierakstu krāsa. Pēc īsa ieskata šķiet, ka visvairāk atzīmju ir dziesmu grāmatas pirmajā pusē (itin intensīvi Kristofora Firekera dziesmās) un Heinriha Kleinšmita sagatavotajās lūgšanās (blīvāk 20.–42. lpp.). Tās, šķiet, atstātas, pētot rakstību un citas valodas iezīmes (sk. 2. attēlu). Iespējams, ka lielākā piezīmju daļa varēja būt radušās 20. gs. pirmajā pusē, kad parādījās pētījumi par Firekera rakstību. Piem., Luža Bērziņa rakstā par Firekera dziesmām skarti arī rakstības jautājumi (Bērziņš 1928), bet Alvila Augstkalna seno rakstu apskatā (Augstkalns 1933) sniegtie piemēri bieži sakrīt ar eksemplārā iezīmētajām vietām. Vēl viena sakritība, kas var būt arī nejauša, mudina domāt, ka ar rozā zīmuli veiktie ieraksti varbūt piederējuši Jānim Straubergam, jo tieši tā daļa, kas izdevēja priekšvārda sākumā un beigās iezīmēta ar rozā iksu (x; sk. pielikumā), ir iekļauta Strauberga rakstā, brīvi iztulkota (sk. Straubergs 1936b: 630).

⁵ <https://e.turaida-muzejs.lv/book/konvoluts-vademecum>

1. attē/s. 1671.–1673. gada Vidzemes rokasgrāmatas otrā titullapa ar saturā izklāstu (Turaidas muzejrezervāta eks., sign. SM 9619)⁶

2. attē/s. Piezīmes dziesmu grāmatas 52. lpp. (Turaidas muzejrezervāta eks., sign. SM 9619)

⁶ Pirmā titullapa apskatāma Bērziņa (1928: 177) rakstā vai iepriekš norādītajās digitālajās kopijās.

Nav šaubu, ka Turaidā nonācis pazudušais Rīgas Vēstures un senatnes pētītāju biedrības eksemplārs — par to liecina biedrības spiedogs priekšējā vāka iekšpusē un 2. lpp. Grāmatas ceļš uz muzejrezervātu ir pietiekami skaidrs — fiksēts, ka Turaidas muzejrezervāts (tolaik Siguldas novadpētniecības muzejs) konvolūtu ieguva 1981. gadā ar filologa un vēsturnieka Aleksandra Jansona (1916–1991) palīdzību.⁷ Tomēr grāmatas liktenis laika posmā no biedrības bibliotēkas likvidēšanas 1939. gada 4. novembrī (Zanders 2007: 50) līdz tās nonākšanai muzejrezervātā 1981. gadā ir miglains un vēl jānoskaidro. Pagaidām var tikai pieminēt dažus faktus, kas saistīti ar biedrības krājumu kā veselumu, nezinot, kurā brīdī grāmata tam vairs nepiederēja. Piem., zināms, ka pēc likvidācijas 1939. gadā Rīgas Vēstures un senatnes pētītāju biedrības bibliotēka kādu laiku atradās Pieminēkļu valdes pagaidu glabāšanā (Štrāle 2009: 42), bet jau 1940. gada septembrī pēc īpaša Izglītības tautas komisariāta rīkojuma tā nonākusi toreizējās Latvijas PSR Valsts bibliotēkas pārziņā (Dreimane 2021: 34). 1941. gada jūnijā, Rīgā sākoties karadarbībai, vērtīgākie fondi, tostarp biedrības krājums, A. Jansona vadībā⁸ nogādāti uz rātsnama pagraba seifiem (Holcmanis 1992: 204) un tā izglābti no ugunsgrēka, kas uzliesmoja pēc dažām dienām un kurā sadegušas ap 900 000 grāmatu (Jansons 1942: 121–122)⁹. Jansons (1959: 2–3) piemin, ka par ugunsgrēkā izglābto materiālu novietošanu drošībā direktors Straubergs rūpējies jau pirmajās dienās un pēc tam tos pārziņāja un kārtoja Retumu nodaļas vadītāja Ofēlija Sproģere¹⁰. Vācu okupācijas gados, sākot ar 1941. gada vasaru, palikušais krājums¹¹ tika apvienots ar daudzām citām bibliotēkām, pēc Vācijas parauga nosaucot to par Zemes bibliotēku (*Landesbibliothek*), tomēr, kā piezīmē Dreimane (2021: 28, 46), lai gan budžets bija kopējs, lielākās bibliotēkas, tostarp biedrības bibliotēka, darbojās savrupi. Vēl viens satricinājums, kas skāra biedrības bibliotēkas krājumu, bija 1944. gada rudenī, kad vācu okupanti vērtīgākos izdevumus kastēs mēģināja izvest

⁷ Par šo informāciju pateicos Turaidas muzejrezervāta galvenajai krājuma glabātājai Līgai Kreišmanei.

⁸ Vienā no saviem rakstiem Jansons (1959: 2) piezīmē, ka, cīņām sākoties, dārgumus ievietot seifos darbinieki izlēmuši paši.

⁹ Ugunsgrēks rātsnamā bija postošs un atstāja pēdas sabiedrībā — par to ir uzņemta režisora Anša Epnera dokumentālā filma „Monumente“ (1984).

¹⁰ Ofēlija Sproģere bija Zemes bibliotēkas darbiniece, 1943. gada jūnijā salaulājusies ar Jansonu, tomēr jau 1944. gada rudenī devusies trimdā (Dreimane 2021: 122).

¹¹ Domājams, 48 987 vienības (Dreimane 2009: 53).

uz Vāciju.¹² Aina Štrāle (2009: 42) secina, ka līdz ar to beidzās laiks, kad biedrības krājums lasītājiem bija pieejams kā atsevišķa struktūrvienība, jo vēlāk tā netika saglabāta esošajā sastāvā, bet tika iekļauta citu bibliotēku krājumā, grāmatas nonāca lielākoties tag. Latvijas Nacionālās bibliotēkas un Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas plauktos. 1945. gadā krājums nodots Valsts vēsturiskajai bibliotēkai (Zaļuma 2019: 58). Tāpat mainīgo kara gadu notikumi stipri skāra Rīgas Vēstures un senatnes pētītāju biedrības krājumu, un būtu visai ticams, ka 1671.–1673. gada rokasgrāmata no krājuma atdalījies šajā laikā.

Lai gan varētu izjust nožēlu, ka rokasgrāmata, kas kopš 1981. gada atrodas Turaidā, līdz šim nav tikusi pamanīta un tāpēc nav iekļauta jaunākajos pētījumos¹³, tomēr daudz lielāks ir prieks, ka kara laikā vai 1941. gada 29. jūnija ugunsgrēkā tā nav gājusi bojā. Bet kāpēc šis eksemplārs ir tik svarīgs? Vispirms jau tāpēc, ka tas ir vienīgais šobrīd zināmais 1671.–1673. gada Vidzemes luterāņu rokasgrāmatas eksemplārs pilnā iesējumā¹⁴ un tā parādīšanās zīmīgi samazina pētniekiem nepieejamo 17. gs. grāmatu skaitu. Pēc SLV kopkataloga un jaunāko pētījumu datiem, līdz šim bija pieejamas divas konvolūta daļas, kas, visticamāk, tika izplatītas atsevišķi vēl pirms paša konvolūta izdošanas¹⁵. Šīs daļas ir Georga Manceļa tulkotās *Die Sprüche Salomonis* (1672), kas tiek glabātas Latvijas Universitātes Akadēmiskajā bibliotēkā (SLV: 32; inv. Nr. 16682), un *Das Hauß=Zucht= und Lehr=Buch Jefu Syrachs* (1671), kas 2017. gadā uzzieta Lundas Universitātes bibliotēkā Zviedrijā (Kazakēnaitē 2020). Lai gan SLV (37. sadaļā) lasāms, ka vēl viens ceturtais rokasgrāmatas izdevums atrodas Latvijas Universitātes Akadēmiskajā bibliotēkā (inv. Nr. 16622), patiesībā tas ir defektīvs pietakts,

¹² Jansons (1959: 3) atceras, ka darbiniekiem toreiz bija daudz rūpju, krājumu glābjot un bēdinot seifos, dažiem bija jāslēpj grāmatas un atsūtītājās kastēs viena otra vērtīga izdevuma vietā jāsaliek kādas citas grāmatas.

¹³ Par rokasgrāmatas trūkumu savos pēdējo gadu pētījumos ieminējušies daudzi, sal. Grudule 2016, Kazakēnaitē 2019, Andronova 2020 u. c., tāpat tā palika ārpus SLV.

¹⁴ Jāpiebilst, ka konvolūta dalīšana aligātos ir nosacīta. Vietām norādīts, ka rokasgrāmatā sastāv no sešiem, septiņiem vai astoņiem aligātiem. Tas ir tāpēc, ka pašā grāmatā sanumūrētas astoņas daļas (sk. 1. attēlu), bet SLV kopkatalogā atrodamas sešas pozīcijas (pirmās trīs attēlā redzamās pozīcijas tika uzskatītas par perikopju krājuma apakšdaļām). Tomēr, kad skaitām daļas, kam ir atsevišķas pilnas noformētas titullapas, jārunā par septiņiem aligātiem, sk. Buce 2020: 14.–17. lpp.

¹⁵ Sk. Napiersky (1831: 28) un Augstkalns (1930: 110).

1685. gada, perikopju izdevums bez titullapas. To var apgalvot, ne tikai salīdzinot ar atkalatrasto eksemplāru, bet arī vienā no lappusēm izlasot drukāto piezīmi par iepriekšējo, proti, 1673. gada, izdevumu: (*Die weil in dem Exemplar Anno 1673. die Epistel [...] ausgelassen und in diefem jetzigen Druck an gehörigen Ohrt nicht gefetzt worden / hat man folches hieher drücken wollen.*)¹⁶ Pārējo 1671.–1673. gada Vidzemes luterāņu rokasgrāmatas daļu eksemplāri vismaz līdz šim nav zināmi, kaut ir ticams, ka citviet Latvijā vai pasaulē kāds vēl varētu būt noslēpies.

Tātad, izņemot dažu lappušu faksimilus¹⁷, šobrīd vienīgi Turaidas eksemplārs pētniekiem ļauj ieskatīties tādās grāmatās kā otrais Georga Manceļa Zālamana sakāmvārdu izdevums (1672), trešais katķisma (1671), Jeruzālemes izpostīšanas stāstu (1671), perikopju un pasijas (1673) pilnveidotais tulkojums, ceturtais Vidzemes luterāņu dziesmu grāmatas laidieni (1671), kurā pirmo reizi ievietotas arī Kristofora Fīrekera tulkotās dziesmas, un, laikam vissvarīgāk, — Heinriha Kleinšmita *Lattweefcho Pataro=Ghramata* (1672) pirmizdevums. Tieši šī grāmata ir pirmais luterāņu izdevums ar titullapu latviešu valodā, un domājams, ka ar to valdošā šķira grāmatas sāka adresēt pašiem latviešiem (Apīnis 1977: 59).

2. Grāmatas izdevēja priekšvārds kā viens no tās tapšanas vēstures avotiem

Vēl viena rokasgrāmatas daļa, kas šobrīd zinātniekiem pieejama tikai Turaidas eksemplārā, ir grāmatas izdevēja Heinriha Besemesera (*Heinrich Bessemesser*) priekšvārds.¹⁸ Tiesa, tā būtiskākās daļas, kas attiecas uz grāmatas izdošanu, brīvs tulkojums bija un ir pieejams arī Strauberga (1936b: 630) rakstā, taču, lasot visu priekšvārdu, no tā izriet vēl dažas ar grāmatas iespiešanu saistītas detaļas.

Lai gan pastāv uzskats¹⁹, ka rokasgrāmata tapusi pēc izdevēja ierosmes, no 1673. gada 6. janvāra priekšvārda uzzinām, ka sākumā viņš neesot gribējis

¹⁶ Par kādreiz piezīmei pievērsto uzmanību ļoti pateicos prof. dr. Pēterim Vanagam.

¹⁷ Piem., atrodamus Bērziņa (1928: 159, 177, 180, 206–209, 223) rakstā.

¹⁸ Turaidas eksemplāra fotokopija un teksta tulkojums latviešu valodā atrodams šī raksta pielikumā.

¹⁹ Sk. Straubergs 1936b: 628; Apīnis 1977: 59 u. c.

tai ķerties klāt, jo „vienkāršo ļaužu“ aprindās iecienīta bija Mollīna, nevis Manceļa grāmata, ko atzinuši daudzi mācītāji:

„Ob ich wol anfangs wenig Luft darzu gehabt, weil bey dem gemeinen Mann alhier diefes des Mancelii für jenem Mollinifchen Hand=Buch faft verächtlich bißhero gewefen, und ich dañenhero nichts als Verluft der Arbeit un der groffen Verlags=Koften mich befahren können, zugefchweigen, daß ohne dieß die Lettifchen Bücher langfam abgehen, auch ins gemein das Bücher=kauffen für unnöhtig bey jedermänniglich gehalten wird.“

(Besemeser 1673: [3]. lpp.)²⁰

Kā īsts izdevējs, Besemesers baidījies par grāmatas neatmaksāšanos un pirms darba uzsākšanas pārliecinājies Rīgas pilsētas konsistorijā, ka tieši jaunā grāmata tiks izmantota baznīcā un skolās, bet visas pārējās, kas neatbilst šim izdevumam, tiks no tām izņemtas (vairāk sk. pielikumā). Visizsmeļošāk 1671.–1673. gada grāmatas tapšanai ir izsekojis Straubergs (1936a un 1936b), kurš uzskatīja, ka grāmatas tapšanas vēsture ir pietiekami skaidra. Pēc viņa (1936b: 628) paustā, process sācies ar Besemesera vēlmi vispirms izdot dziesmu grāmatu, kas konsistorijas sēdēs pārspriests vēl 1670. gada 26. jūlijā (sk. 3. attēlu), pieminot dziesmu sagādi no Kurzemes.²¹ Taču jau 1670. gada 10. novembrī Rīgas pilsētas konsistorijā tika apspriests izdevēja iesniegums izdot jaunu pilnas Manceļa rokasgrāmatas izdevumu (sk. 4. attēlu), bet dziļāka tās apspriede esot notikusi 23. novembrī.²²

²⁰ Inetas Balodes tulkojumā (sk. arī pielikumā): „Atklāti runājot, sākotnēji es nejutu īpašu aicinājumu, jo salīdzinājumā ar Mollīna rokasgrāmatu šis Manceļa darbs vienkāršo ļaužu aprindās līdz šim kopumā nav izpelnījies pienācīgu atzinību. Saskatīju vien lieku darbu un sagaidāmās lielās izmaksas saistībā ar izdošanu, nemaz nerunājot (*par faktu*), ka grāmatas latviešu valodā tiek iztirgotas lēni, jo visā visumā grāmatu iegādi vienkāršais cilvēks uzskata par lieku.“

²¹ Strauberga (1936b: 629) rakstā norādīts 25. jūlijs, tomēr pēc konsistorijas arhīva apskates secināms, ka līdzīgs dokuments, ko viņš atstāstījis minētā vietā, datēts ar „Am 26 Julij aō 1670“ (fonds Nr. 1377, apraksts Nr. 1 (1. sējums), lieta Nr. 4, *Consistorialia* (1665–1672), [278.] lpp.), sk. 3. attēlu.

²² Tā kā Strauberga rakstā trūkst atsauču, jāatzīst, ka šo dokumentu pagaidām vēl neesmu redzējis, jo tas esot saglabājies nevis konsistorijas protokolu daļā, bet kādās „mācītāja E. Ludviga piezīmēs“ (Straubergs 1936b: 629).

Am 26 Julij 1670

Handwritten Latin text, likely a church document or record.

3. attēls. Rīgas pilsētas konsistorijas 1670. gada 26. jūlija dokumenta izvilks (sākums un beigas) par Vidzemes dziesmu grāmatas izdošanu (LVVA, 1377. fonds, 1. (1. sējums) apraksts, 4. lieta, Consistorialia (1665–1672), [278.] un [282.] lpp.)

Am 10 Novemb: Anno 1670

Handwritten Latin text, likely a church document or record.

4. attēls. Rīgas pilsētas konsistorijas 1670. gada 10. novembra dokuments par Besemesera ieceri izdot rokasgrāmata (LVVA, 1377. fonds, 1. (1. sējums) apraksts, 4. lieta, Consistorialia (1665–1672), [302.] lpp.)

norakstu)²⁴, kurš veltīts tieši šiem trim mācītājiem un kurā tikusi pieminēta gan dziesmu, gan lūgšanu grāmata (sk. 5. attēlu). Mācītāji tika aicināti izteikt savas domas par izdevēja ieceri izdot uzlaboto un papildināto grāmata un tikties „nākamajā otrdienā, 22. šī [mēneša dienā]“²⁵. Liekas, ka šis teikums ielūgumā runā pretī Strauberga (1936b: 629) teiktajam, ka mācītāju apspriede notikusi 23. novembrī, jo tie uz tikšanos aicināti 22. novembrī. Bet var jau būt, ka sapulce tika pārcelta. To būs iespējams apstiprināt, kad tiks uzietas Strauberga minētās E. Ludviga piezīmes.²⁶

No iepriekš citētās priekšvārda vietas izriet vēl cits interesants fakts — ar iepriekšējo Manceļa tulkojumu „vienkāršie ļaudis“ nav bijuši apmierināti un priekšroku devuši Mollīnam, t. i., 1615. gada izdevumam. Varbūt šī uzskata dēļ grāmatas rediģēšanā bija piesaistīta vesela virkne mācītāju, kā Bruno Hānenfelds, Georgs Ulrihs, Johans Vēdemeiers u. c.²⁷, kuriem, šķiet, bija svarīga vieta grāmatas gatavošanas procesā, jo „atbrīvošana no daudzām kļūdām“ uzsvērtā arī lielākajā daļā titullapu.²⁸ Līdz ar to nepārsteidz, ka neviens no minētajiem atkārtotajiem izdevumiem konvolūtā nav ievietots bez izmaiņām. Tomēr pēc ieskata Zīraka gudrības grāmatas izmaiņās²⁹ nevar teikt, ka 1671. gada izdevums būtiski atšķiras. Drīzāk tas ir pilnveidots Manceļa tulkojums, kurā redaktori atteikušies no dažām gramatiskajām formām, nomainījuši vai pielikuši klāt vārdus, tā tulkojumu pietuvinot Luterā Bībeles variantam. Droši vien vairāk izmaiņu ir citās daļās, īpaši dziesmu grāmatā, kas tikusi papildināta, bet izmaiņu daudzuma noskaidrošana vēl ir nākotnes darbs pētniekiem, lai gan sākums jau ir.³⁰ Ļoti iespējams, ka konsekventa izmaiņu pētīšana atklās, ko Rīgas mācītāji Manceļa lietotajā

²⁴ Fonds Nr. 233, apraksts Nr. 4, lieta Nr. 1116.

²⁵ „[...] hiermit freundlich Sie wollen sich doch gegen bevorstehenden Dienstag alß den 22. dieses, sofern es anders daß Gewitter zulaßen will, [...]“ (Sk. 5. attēlu.)

²⁶ Tiesa, Rīgas pilsētas konsistorijas dokumentos atrodams 22. novembra apspriedes pārskats, taču tas veltīts citiem baznīcas jautājumiem, tādat ticams, ka par rokasgrāmatas izdošanu runāts citā sēdē.

²⁷ Vācu *Bruno Hanenfeld*, *Georg Ulrich* un *Johann Wedemeier*, vairāk sk. Straubergs 1936b: 629. Domājams, ka piedalījušies arī citi mācītāji (SLV: 37).

²⁸ Piem., Zīraka gudrības grāmatas titullapā rakstīts: „Numehr aber mit Fleiß durch= | gefehen / und von den merklich= | lichten Fehlern gefäubert | worden.“ Paradoksālā kārtā, teiktajā parādījusies korektūras kļūda (*merklichlichten*).

²⁹ Sk. Kazakēnaitē 2020.

³⁰ Piem., Bērziņš 1928, Straubergs 1936a utt.

valodā ir uzskatījuši par labojamu, varbūt tiks konstatētas kādas toreizējā Rīgā runātās latviešu valodas iezīmes.

Besemesera priekšvārda beigās izklāstītas arī dažas svarīgas iespēšanas procesa nianšes:

„Und folches alles in diefem neuen Format in Octavo fo viel bekwemer zu verfaffen / hab ich ferner einen fonderbaren / zwar engen / je-| | doch auch ſcheinbahren und läſerlichen Typum herangefchaffet / die darzu nohtdürfftige ſignirte Buchftaben / weil felbige Matern in keiner Schrifftgiefferey anzutreffen und auch hiefiges Orts keine profefion damit zu machen ſtehet / nicht ohne vielfältige und langweilige Arbeit felbft gefchnitten und gegoffen / und alfo nichts wollen ermangeln laffen / was meines Theils zu diefes Buches befferer Ausfertigung kōnte erfodert werden / nicht zweiffelnd / es werde fo wol das bekwemere Format als die nützliche Vermehrung bey vielen angenehm und erbaulich feyn.“

(Bessemeser 1673: [3].-[4.] lpp.)³¹

Kā piestāv izdevēja priekšvārdam, ne reizi vien Besemesers tajā uzsvēris grāmatas parocīgo formātu, jo pirmo reizi Vidzemes luterāņu rokasgrāmata iznākusi *in octavo* (iepriekšējās iznāca *in quarto*) formātā. Arī tās šrifts atšķiras, jo, kā piezīmē pats Besemesers, „esmu sarūpējis arī īpašu, tiesa, blīvāku, taču labi izceltu un salasāmu, šriftu“. Tomēr vēl zīmīgāk ir tas, ko viņš minējis pēc tam: „[...] kā arī nepieciešamos marķētos burtus. [...] es pats (tiesa, pēc vairākkārtējiem un ilglaicīgiem mēģinājumiem) tos izgribu un atlēju.“ Par šiem īpašajiem un izdevumam nepieciešamajiem marķētajiem burtiem (domājams, tostarp virgulētajiem burtiem) ir rakstījuši jo daudzi³², bet Augstkalns (1933: 57) pat izteicies, ka „tam ir pavisam neticami piemēri“. Jaunākajā pētījumā par Fīrekera rakstību Pēteris Vanags (2010: 122–123)

³¹ Inetas Balodes tulkojumā (sk. arī pielikumā): „Lai visu ietilpinātu jaunajā oktāva formātā, kas ir daudz parocīgāks, esmu sarūpējis arī īpašu, tiesa blīvāku, taču labi izceltu un salasāmu šriftu, kā arī nepieciešamos marķētos burtus. To sagataves nevienā burtlietuvē nebija atrodamas un arī pie mums ar (to izgatavošanu) neviens nenodarbojas, tāpēc es pats (tiesa, pēc vairākkārtējiem un ilglaicīgiem mēģinājumiem) tos izgribu un atlēju. Tātad vēlējos, lai grāmata būtu (pēc iespējas) pilnīga un tajā netrūktu nekā, ko es būtu varējis darīt šā izdevuma uzlabošanai. Visādā ziņā, tai ir gan ērtāks formāts, gan noderīgi papildinājumi, kas iepriecēs un garīgi pacilās jo daudzus.“

³² Bērziņš 1928; Augstkalns 1933; Draviņš 1957; Vanags 2010 utt.

norāda — lai gan virgulu savos drukātajos darbos izmantojis jau Mancelis, tās izmantošanas biežums Fīrekerā rokrakstā un pēc tam arī iespiestajos darbos (tostarp Turaidas eksemplārā) ir daudz lielāks. Piem., ar virgulu apzīmēti ne tikai mikstie līdzskaņi, kā ir jau Mancelim, bet arī garie patskaņi saknes zilbēs. Un viena no tiem — garā patskaņa /ē/ — virgulēšanas veids nebija zināms (Vanags 2010: 123), jo, kaut Augstkalna rakstā (1933: 57) pieminēts, tas nav atspoguļots grafiski, tāpat tas nav redzams Bērziņa (1928) raksta faksimilos. Lai gan vispār virgulēto burtu izmantošana nebija unikāla parādība (Vanags 2010: 126), kā varam spriest pēc Besemesera teiktā, tie viņam bija izaicinājums, jo „to sagataves nevienā burtlietuvē nebija atrodamas“. Taču viņš tās ir sagādājis, jo vēlējis, „lai grāmata būtu pilnīga un tajā netrūktu nekā“. Tas ir zīmīgi, jo, sekodams šim uzskatam, viņš grāmatā ir vismaz daļēji ievērojis Fīrekerā rokrakstu ortogrāfiju, kas tieši šajā izdevumā pētniekiem pirmo reizi redzama drukātā veidā.

Nobeigumā vēlreiz jāuzsver, ka atkaltrastais 1671.–1673. gada Vidzemes luterāņu rokasgrāmatas eksemplārs sniedz daudz vērtīgu ziņu latviešu rakstu valodas un vēstures pētniekiem, un, kad rokasgrāmata būs izpētīta, tā pavērs plašāku 17. gadsimta ainu. Ar Turaidas muzejrezervāta gādību kopš šī gada izdevums ir pieejams visiem interesentiem un, cerams, piesaistīs pētniekus jauniem pētījumiem.

Avoti un literatūra

- Andronova, Everita. 2020. Georgs Dreselis (1654–1698) un viņa „Swähtha Bährno=Mahziba“ (1682) Georga Manceļa valodas fonā. *Baltu filoloģija*, 29(2), 7–31.
- Apinis, Aleksejs. 1977. *Latviešu grāmatniecība: no pirmsākumiem līdz 19. gs. beigām*, Rīga: Liesma.
- Augstkalns, Alvilis. 1930. Veclatviešu rakstu apskats, *RLB ZK Rakstu krājums* 20, 92–137.
- Augstkalns, Alvilis. 1933. Mūsu vecie raksti, *Filoloģijas materiāli*, Rīga: Latvijas Universitātes filoloģijas un filozofijas studentu biedrība „Ramave“, 41–58.
- Besemeser, Heinrich. 1673. [Priekšvārds], *Lettifches VADE MECUM, oder Hand=Buch. Außgefertiget In RIGA/ Cum Gr.:& Priv:S.R.M.Svec. M. DC. LXXIII*.
- Bērziņš, Ludis. 1928. Kristofors Fūreckers un viņa nozīme latviešu literatūrā. *Filologu Biedrības Raksti* 8, 145–224.
- Buce, Ināra. 2020. Reliģisko izdevumu katalogs 1671–1992 [bibliogrāfiskie apraksti un attēli]. In Līga Kreišmane (sast.), *Bibeles, dziesmu un sprediķu grāmatas Turaidas muzejrezervāta krājumā*, Rīga: Dardedze Hologrāfija, 11–116.
- Draviņš, Kārlis. 1957. Par Kristofora Fīrekerā grafikas sistēmu un pareizrakstību. *Sprāklīga Bidrag. Meddelanden från seminarierna i slaviska språk, jämförande språkforskning, finsk-ugriska språk och östasiatiska språk vid Lunds Universitet* 2(8), 42–93.

- Dreimane, Jana. 2009. Latvijas Nacionālā bibliotēka 1944.–1953. gadā. *Latvijas Nacionālās bibliotēkas Zinātniskie raksti*. Rīga, 51–67.
- Dreimane, Jana (sast.). 2021. *Valsts bibliotēkas darbinieki 1919–1944: Biogrāfiskā vārdnīca*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka.
- Grudule, Māra. 2017. *Latviešu dzejas sākotne 16. un 17. gadsimtā kultūrvēsturiskos kontekstos*. Rīga: Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts.
- Holcmanis, A. 1992. Aleksandrs Jansons: [vēsturn. (1916–1991) piemiņai], *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls* 3, 204–206.
- Jansons, Aleksandrs. 1942. Pilsētas bibliotēkas sadegušās vērtības. *Izglītības Mēnešraksts* 4, 121–122.
- Jansons, Aleksandrs. 1959. Bibliotēka kultūras sardzē. *Dzimtenes Balss* 71, 2–4.
- Kazakēnaitē, Ernesta. 2019. *XVI–XVII a. liuteronu latviešu Biblijas fragmentu sējais su Glūcko Biblijas vertimu (1685–1694)*. Promocijas darbs. Vilniaus universitetas.
- Kazakēnaitē, Ernesta. 2020. The discovered book *Das Hauß=Zucht= und Lehr=Buch Jezu Syrachs (1671)* by Georg Mancelius and its relations with earlier publications, *Baltistica* 55(2), 331–354.
- Kreišmane, Līga. 2020. *Bībeles, dziesmu un sprediķu grāmatas Turaidas muzejrezervāta krājumā*, Rīga: Dardedze Hologrāfija, 2020.
- Napiersky, Carl Eduard. 1831. *Chronologischer Conspect der Lettischen Litteratur von 1587 bis 1830*. Mitau: J. F. Steggenhagen.
- SLV = *Seniespiedumi latviešu valodā, 1525–1855: kopkatalogs = Die älteren Drucke in lettischer Sprache 1525–1855: Gesamtkatalog*. Aut. kol. S. Šiško vadībā, zin. red. A. Apīnis. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 1999.
- Straubergs, Jānis. 1936a. *Latviešu pirmās dziesmu grāmatas*. Rīga: Latvijas Universitātes filoloģijas un filozofijas studentu biedrība „Ramave“.
- Straubergs, Jānis. 1936b. L. Kannenberga vārdnīca un Firekera manuskriptu liktenis, *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts* 12, 627–639.
- Štrāle, Aina. 2009. Latvijas PSR Valsts bibliotēka pirmajā padomju okupācijas gadā: 1940–1941. *Latvijas Nacionālās bibliotēkas Zinātniskie raksti*. Rīga, 32–50.
- Vanags, Pēteris. 2010. *Erstlinge lettischen Drucks* — Kristofora Firekera rakstība iespēstā veidā. *Baltistica* 45(1), 119–128.
- Zaļuma, Kristīne. 2019. *Neredzamā bibliotēka: Latvijas Nacionālās bibliotēkas 14 vēsturiskās kolekcijas*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka.
- Zanders, Viesturs. 2007. Zinātnisko biedrību bibliotēkas Latvijā (19.–20. gs.) un to likteņi. *Latvijas Universitātes raksti* 716. *Zinātņu vēsture un muzejniecība*, 47–62.

Ernesta Kazakēnaitē

Baltistikos katedra

Baltijos kalbų ir kultūrų institutas

Filologijos fakultetas

Vilniaus universitetas

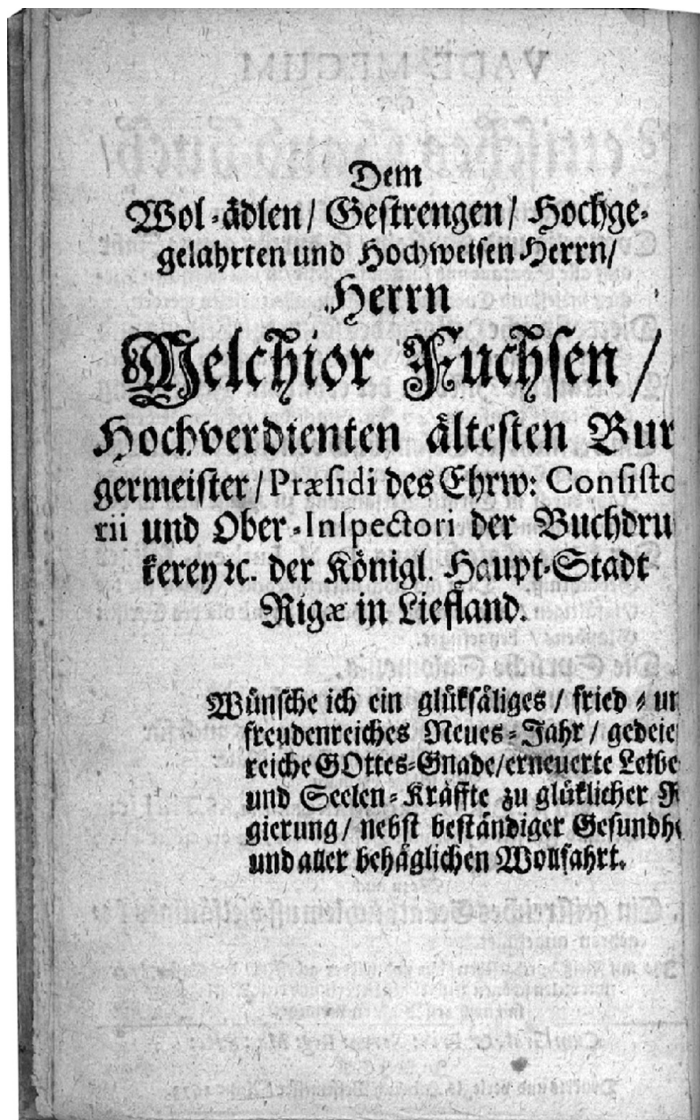
Universiteto g. 5, LT-01131, Vilnius, Lietuva

ernesta.kazakenaite@flf.vu.lt

Pielikums

1671.–1673. gada Vidzemes rokasgrāmatas
izdevēja Heinriha Besemesera priekšvārds

Turaidas muzejrezervāta eksemplārs (sign. SM 9619)

1671.–1673. gada Vidzemes rokasgrāmatas izdevēja priekšvārda tulkojums latviešu valodā, ko ar labu prātu veikusi prof. dr. **Ineta Balode**.

Godātajam, visu cienītajam, augsti mācītajam un viedajam
kungam

Melhioram Fuksam,

karaliskās Vidzemes galvaspilsētas Rīgas nopelniem
bagātajam vecākajam birģermeistaram, pilsētas augsti godātās
konsistorijas prezidentam un Rīgas grāmatu spiestuves
galvenajam inspektoram.

Vēlu laimīgu, mierpilnu un priecīgu Jauno gadu, ar vēlīgu Dievpalīgu atjaunotus miesas un gara spēkus veiksmīgai valdīšanai, kā arī labu veselību un vispārīgu labklājību.

**Wol:ädler / Gestrenger / Hochgelahrter und
Hochweiser Herr / mächtiger Förderer.**

Weltkundig ist es / in was Noht
und Drangsal diese gute Stadt Riga
für sechzehn Jahren durch die Musko-
witsche Belägerung gerathen / und wie
sie durch Gottes sonderbahren Bey-
stande davon entfreiet worden. Wann nun bei solchem
Zustande ohne Zweifel alle fromme Christen Gott dem
Herrn in ihrem Herzen ein Gelübde der Beforderung
aller Gottsätigkeit abgestattet / (wie in dergleichen Fällen
zu geschehen pfleget /) hat solches / nebst busfertigem Seuf-
zen und bäten / zur Versöhnung Göttlichen Zorns und
Abwendung gänglicher Zerrüttung freylich viel geholfs-
fen : Sintemahl die gemeine Stadt und Landplagen
von Gott gemeiniglich verhenger werden / die Men-
schen Kinder dadurch zu rechtschaffener Lebensbesserung
und zum Vorsatz alles guten aufzumunern / damit sie zur
schuldigen Danckbarkeit die Ehre Gottes und des Chris-
tenhumbs aufnehmen mit getreuem Fleisse besodern
mögen. Was kan aber Gott dem Herrn zu angeneh-
mern Ehren gereichen / und ihm baas gefallen / als wann
man sich nicht allein der seinigen / umm ihre ewige Wohl-
fahrte zu erbauen : sondern auch des armen unverständi-
gen Hauffens / der einfältigen Dienst und Arbeits Leute
nach Vermögen gebürlich annimt / und denenselben
behülfflich ist / daß sie immer mehr und mehr in Erkän-
niß ihres ewigen Heils / und fleißiger Beobachtung ihrer
Seelen

Augsti godātais, visu cienītais, mācītais un viedais kungs!

Ietekmīgais atbalstītāj!

Visai pasaulei ir (*labi*) zināms, kādas nedienas un postījumus sešpadsmit gados (*mūsu*) mīļotajai pilsētai Rīgai ir sagādājis moskovītu aplenkums, un kā, pateicoties neizdibināmam Dieva atbalstam, pilsēta no tā tikusi atpestīta. Nav šaubu, ka šādos apstākļos visi dievbijīgie kristieši no sirds raidījuši Dievam tam Kungam ticības un paļāvības apliecinājumus (kā šādos gadījumos parasts), tādēļ arī lūgšanas un grēku nožēlošana ir palīdzējusi mazināt Dieva dusmas un acīmredzot līdzējusi novērst pilnīgu iznīcību. Ja Dievs pilsētai un laukiem uzsūtījis vispārīgu postu, tad laikam tādēļ, lai mudinātu cilvēkus uz nopietnām dzīves pārmaiņām un uz jaunu apņemšanos, veicinot, ka tie nemitīgā centībā un ar vislabākajiem nodomiem padevīgā pateicībā apzinās Dieva godību un (*seko*) kristietībai. Tomēr, ko piedāvāt Dievam tam Kungam par godu? Kas būtu pēc viņa prāta? (*Šķiet*), ka ne tikai uzmundrinājums un ierosme sev līdzīgo aprindās, bet arī mērķtiecīga pievēršanās un palīdzība nabaga neizglītotiem ļaudīm — vienkāršiem kalpa cilvēkiem un strādniekiem, lai arī viņi arvien ciešāk apzinās savas pestīšanas un dvēseles kopšanas (*nozīmību*).

Zuschrift.

Seelen Wohlfahrt zu nehmen? Wie dann insonderheit unsere höchstgeehrte Stadt-Obrigkeit (welches mit sonderbarem Ruhm anzuführen) Sich hierinnen wollansständig erwiesen / und bishero nichts unterlassen hat / was zu fleissiger Bestellung und Unterhalt des Predigts Ampts / auch guter Schulen / für das einfältige Diensts und Arbeits-Volck hiesiger Orien / so wohl auff dem Lande als in der Stadt in Letztlicher Landsprache erfordert wird. Dannenhero ist und auch die Kinder unter ihnen eine weit bessere und reichere Wissenschaft in ihrem Catechismo / und in den nothwendigen Glaubens-Artickeln / ja ein mehrer Erkänntuß Gottes und ihrer selbst erlangt / als sich weiland zu unserer Vorfahren Zeiten bey alten Leuten gefunden hat. Welches ferner zu unterhalten und zu erweitern iderman ihm billig läßt angelegen seyn. Wie dann / solchem nach / Christliche Herzen nicht damit vergnüget sind / daß man den mündlichen Unterricht in öffentlichen Versammlungen treibet / sondern bemühen sich auch gewisse Bücher in Letztlicher Sprache heraus zugeben / daraus die Kinder in der Jugend im lesen unterrichtet / und hernach ein jeder zu Hause ihm selbst und andern das angezündete Licht der Erkänntuß weiter könne unterhalten helfen; sintemahl bekand / wie nicht ein Christ allein durchs Gehör Göttliches Wortes erbauet werde; sondern auch / wie ihm das lesen nützlicher Bücher mächtig zu statten komme / massen nebst Zeugniß der Alten / die vielen Exempel / und die Erfahrung ein solches zur gnüge an den Tag leget. Demnach aber nunmehr ein Mangel dieser Bücher verspüret wird / als hab auch ich das meinige nach Vermögen in dieser Sache herbey getragen / und auff Einrahten vornehmer Leute / dieses gegen

wer.

Šajā lietā savu krietno attieksmi jo sevišķi ir izrādījis mūsu pilsētas augsti godājamais vadonis (kas īpaši uzteicams) un līdz šim bez ievēribas nav atstājis neko, kas būtu nepieciešams, lai bez vilcināšanās aizpildītu sludinātāja amata (*vakances*) un tās uzturētu, tāpat arī, lai ierīkotu labas skolas vienkāršajiem latviešu ļaudīm — parastiem darba darītājiem un kalpotājiem gan tuvējos lauku apvidos, gan pilsētā. Jo tagad pat viņu bērni gūst daudz labākas un pilnīgākas zinības katehismā un nepieciešamajos ticības jautājumos, turklāt spēj labāk iepazīt Dievu un izzināt paši sevi, nekā tas bija agrākajos priekšteču laikos un vērojams pie mūsu vecajiem ļaudīm. To visu uzturēt un vērst plašumā lai ikviens izjūt kā pienākumu. Ja tomēr pēc visa pieminētā kristīgās sirdis neapmierinās ar to vien, ka mutiskā mācība notiek (*tikai*) publiskos pasākumos, bet cenšas izdot arī grāmatas latviešu valodā, no kurām jau mazi bērni tiek apmācīti lasīšanā, bet pēc tam katrs savās mājās sev un citiem iedegto izziņas gaismekli palīdz uzturēt arī turpmāk, tad tikai tāpēc, ka izsenis ir zināms — kristietis tiek uzmundrināts un rosināts ne tikai caur Dieva vārdu uzklaušīšanu; viņam ļoti par labu nāk arī noderīgu grāmatu lasīšana, kā to spilgti apliecina vecāko ļaužu (*izteikumi*), daudzi piemēri un arī (*gūtā*) pieredze. Tomēr mūsu dienās ir jūtams šādu grāmatu trūkums, tāpēc arī es iespēju robežās vēlējos sniegt savu artavu šajā lietā un pēc godājamu ļaužu aicinājuma

Zuschrift.

Seelen Wohlfahrt zu nehmen? Wie dann insonderheit unsere höchstgeehrte Stadt-Obrigkeit (welches mit sonderbarem Ruhm anzuführen) Sich hierinnen wollansständig erwiesen / und bisshero nichts unterlassen hat / was zu fleißiger Bestellung und Unterhalt des Predig Ampts / auch guter Schulen / für das ehrsältige Diensta und Arbeits Volck hiesiger Orien / so wohl auff dem Lande als in der Stadt in Lettischer Landsprache erfordert wird. Dannenhero ist und auch die Kinder unter ihnen eine weit bessere und reichere Wissenschaft in ihrem Catechismo / und in den nothwendigen Glaubens-Artickeln / ja ein mehrer Erkänntuß Gottes und ihrer selbst erlangten / als sich weiland zu unserer Vorfahren Zeiten bey alten Leuten gefunden hat. Welches ferner zu unterhalten und zu erweitern iderman ihm billig läßt angelegen seyn. Wie dann / solchem nach / Christliche Herzen nicht damit vergnüget sind / daß man den mündlichen Unterricht in öffentlichen Versammlungen treibet / sondern bemühen sich auch gewisse Bücher in Lettischer Sprache heraus zugeben / daraus die Kinder in der Jugend im lesen unterrichtet / und hernach ein jeder zu Hause ihm selbst und andern das angezündete Licht der Erkänntuß weiter könne unterhalten helfen: sintemahl bekand / wie nicht ein Christ allein durchs Gehör Göttliches Wortes erbauet werde; sondern auch / wie ihm das lesen nützlicher Bücher mächtig zu statten komme / massen nebst Zeugniß der Aeltern / die vielen Exempel / und die Erfahrung ein solches zur gnüge an den Tag leget. Demnach aber nunmehr ein Mangel dieser Bücher verspüret wird / als hab auch ich das meinige nach Vermögen in dieser Sache herbey tragen / und auff Einrahren vornehmer Leute / dieses gegen

wer.

no jauna izdot un ērtā formātā nodrukāt šo darbu, proti, augsti godātā aizgājēja Georģa Manceļa kunga Vade mecum jeb Latviešu rokasgrāmatu. Atklāti runājot, sākotnēji es nejutu īpašu aicinājumu, jo salīdzinājumā ar Mollīna rokasgrāmatu šis Manceļa darbs vienkāršo ļaužu aprindās līdz šim kopumā nav izpelnījies pienācīgu atzinību. Saskatīju vien lieku darbu un sagaidāmās lielās izmaksas saistībā ar izdošanu, nemaz nerunājot (*par faktu*), ka grāmatas latviešu valodā tiek iztirgotas lēni, jo visā visumā grāmatu iegādi vienkāršais cilvēks uzskata par lieku. Galu galā, sekojot augstākstāvošo apliecinājumam, ka pēc (*papildu*) apstrādes šis jaunais minētās grāmatas izdevums (jo, pirmām kārtām, to kā vispareizāko un visnoderīgāko atzīstot daudzi mācītāji un baznīcas priekšstāvji) tiks ieviests mūsu latviešu baznīcās, bet visi pārējie, kas neatbilst šim izdevumam, tiks izņemti no baznīcām un skolām, es ar mierīgu sirdi ķēros pie darba, un tagad, paldies Dievam, to, kā vēlēs, esmu pabeidzis. Lai sekmētu izdevuma (*popularitāti un*) atzinību, esmu uzlabojis dziesmu grāmatu, (*papildinot to*) ar vairākām pacilājošām dziesmām, kā arī iepriekšējam sešdaļīgajam Manceļa kunga, lai miers viņa piņšiem, izdevumam pievienojis viņa paša latviešu valodā pārceltos Zālamana sakāmvārdus, kā arī lūgšanu grāmatiņu, kuru kāds šās zemes mācītājs pēc mana neatlaidīgā lūguma, taču vienlīdz labprātīgi un ar prieku sarakstījis, lai rosinātu uz apcerīgām pārdomām vienkāršos ļaudis. Lai visu ietilpinātu jaunajā oktāva formātā, kas ir daudz parocīgāks, esmu sarūpējis arī īpašu, tiesa blīvāku, taču

Zuschrift.

doch auch scheinbahren und läserlichen Typum herangeschaffer / die darzu nothdürfftige signirte Buchstaben / weil selbige Matern in keiner Schriftgießerey anzutreffen und auch hiesiges Orts keine profession damit zu machen stehen / nicht ohne vielfältige und langweilige Arbeit selbst geschnitten und gegossen / und also nichts wollen ermangeln lassen / was meines Theils zu dieses Buches besserer Ausfertigung künfte erfordert werden / nicht zweiffelnd / es werde so wol das bekümmere Format als die nützliche Vermehrung bey vielen angenehm und erbaulich seyn.

Ew. Wol-ädl. Gestr. Herrl. aber / als welche viel Jahr hero bey Dero hohen Ampts-Geschäften mit vielfältiger Unruh und Beschwär die Ober/Inspection dieser Buchdruckerey und derselben Censur verwalten / und das vormahls zerfallene Druckererwert zu Beforderung des Gottes/Dienstes sorgfältig hat wollen aufrichten und unterstützen / mich aber auch bey meinem mühsamen Veruff und ertheilten Privilegien bisher großgünstig schützen helffen; hab ich diese neue Auflage des Lettischen Wercks zum Zeichen eines danckwilligen Gemüthes zu eignen; und unter deroselben hochberühmten Nahmen verbessert ans Licht stellen wollen / dehmärtig bittend / solches sothaner Meinung hochgeneigt anzunehmen und mich ferner in Dero hohe Gunst und Patrocinium einzuschließen! Altermassen dieselbe ich icht und allezeit Göttlicher Gnaden-Obhut zu glücklicher Regierung auch beständiger Leibes- und Seelen Wohlfahrt gerentlichst empfehle / verbleibend

Dero Magnific:

Miga den 6. Jan.
Anno 1673.

Unterdienstlichst Treuegestieffener
Heinrich Bessemesser /
E. C. und Hochw:Raths bestal-
ter Buchdrucker.

labi izceltu un salasāmu šriftu, kā arī nepieciešamos marķētos burtus. To sagataves nevienā burtlietuvē nebija atrodamas un arī pie mums ar (*to izgatavošanu*) neviens nenodarbojas, tāpēc es pats (tiesa, pēc vairākkārtīgiem un ilglaicīgiem mēģinājumiem) tos izgribu un atlēju. Tātad vēlējos, lai grāmata būtu (*pēc iespējas*) pilnīga un tajā netrūktu nekā, ko es būtu varējis darīt šā izdevuma uzlabošanai. Visādā ziņā, tai ir gan ērtāks formāts, gan noderīgi papildinājumi, kas iepriecēs un garīgi pacilās jo daudzus.

Tagad šo jauno izdevumu latviešu valodā esmu savā un tur jau minēto izcilo autoru vārdā uzlabojis un laidis klajā. Kā pateicības zīme šis darbs ir veltīts jums, augsti godātais lēmējvaras kungs, kurš jau daudzus gadus līdzās saviem augtājiem amata pienākumiem īpašu vērību un papildu darbu veltāt šās grāmatu spiestuves uzraudzībai un cenzūrai, un tiklab Dieva kalpības veicināšanai esat apzinīgi vēlējies atjaunot un atbalstīt reiz sabrukušo grāmatu iespēšanas darbu, bet mani esat līdzējis dāsni atbalstīt gan manā grūtajā profesijā, gan piešķirtajās privilēģijās. Pazemīgi lūdzu, ka laipni pieņemat šo veikumu un arī turpmāk neliedzat man savu labvēlību un aizstāvību. Lai (*šis darbs*) sniedz Dieva vēlību veiksmīgai valdīšanai un sekmē miesas un gara labklājību,

Cienā (*un padevībā*):

Rīgā, 1673. gada
6. janvārī

Pazemīgi uzticamais
Heinrihs Besemesers
Viņa Augstības augsti godātās rātes
ieceltais grāmatu iespiedējs.

SUMMARY

The Rediscovered Livonian Lutheran Handbook (1671–1673) and its Publisher's Foreword

Ernesta KAZAKĒNAITĒ

The Livonian Lutheran Handbook, published in 1671–1673, was until now considered to be not extant (SLV, 37). However, as early as the 3rd decade of the 20th century a copy was registered in the Baltic Society of Historical and Antiquity Researchers (*Baltijas vēstures un senatnes pēitāju biedrība*) library in Latvia and briefly described in an article by Ludis Bērziņš (1928). But it disappeared after the Second World War and was only noticed this year in the book of Turaida Museum Reserve by Līga Kreišmane *Bībeles, dziesmu un sprediķu grāmatas Turaidas muzejrezervāta krājumā* (2020). Although the rediscovered copy of the handbook provides much valuable information for researchers of the language and history, this paper will focus on only a few book-related aspects: the state of the copy and its possible path to Turaida, and the publisher's foreword containing various new aspects of the book's publishing process. Thanks to Professor Ineta Balode, a translation of the foreword into Latvian can be found in the appendix.

Rytų baltų toponimų sandu *-sat(-)/-sath* ir jo variantų *-sāt(-e)/-zate* kilmė (top. lie. *Abelssat, Pawll Lamßatt, Nimmersath*)

Rolandas KREGŽDYS

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

1. Oikonomų su sandu *-sat(-)/-sath* (↔ *-sāt(-e)/-zate*) paplitimo arealas. Ankstesnių tyrimų trumpa apžvalga

Oikonomai su sandu *-sat(-)* ir jo variantai *-sāt(-e)/-zate* užfiksuoti tik rytų baltų areale: Lietuvoje (plg. top. lie. *Abelssat, Pawll Lamßatt, Nimmersath*) bei itin gausiai Latvijoje (plg. top. la. *Kārļsāts, Kramsāts, Krimassāts, Krūcusāts, Ķekšsāts* ir kt.). Tiesa, buvo teigiančių, kad šios šaknies reprezentantai būdingi ir prūsų toponimikai, tačiau tai klaidinga nuostata (žr. toliau).

Minėto struktūrinio elemento kilmę nustatyti bandė net kelios tyrėjų kartos¹. Deja, iki šiol jo etimologija neišaiškinta. Dažniausiai stengtasi išvelgti paveldėtos lyties raidą, mat latvių kalbos šnektose vartotos net 3-ų kamienų (resp. *ō, ā, ē²* kam.) bendrinio daiktavardžio formos resp. sub. la. dial. *sāts, sāta, sāte* ‘statybvieta, kiemas, namų vieta; tvora; sodyba’³ (ME III: 809; EH II: 473), formaliai suponuojančios *ō / ā* kamienų gretybę, implikuojančią šių lyčių archajinį statusą (plačiau žr. Kregždys 2010: 53).

¹ Plačiau žr. (ir literatūrą) Trumpa 2015: 76–81, 2015a: 82–86.

² *ē* kamieno forma nurodyta Kārlio Draviņio (1939: 413) ir EH (II: 473), mat ME (III: 809) įvardyta visai kita semantinė la. dial. *sāte* ‘trumpas laiko etapas; laisvalaikis’ konotacija (dar žr. Trumpa 2015: 76).

³ Aleksandras Vanagas (1981: 310) nurodo neįvardyto latvių informanto sukurtą formą sub. la. *sāta* ‘**upės žiotys**’, neužfiksuotą jokiame šios tautos leksikografiniame sąvade, ir juo argumentuoja hydr. la. *Sātupe* up. kilmę. Ši leksema, žinoma, priskirtina neologizmams, su istorine latvių leksika neturinčiais nieko bendra.

Iškeltos kelios sub. la. dial. *sāts, sāta, sāte* ‘statybvietė, kiemas, namų vieta; tvora; sodyba’ kilmės hipotezės:

- (1) lytys priskiriamos finų skoliniams (žr. ME III: 809; dar žr. Rapa 2013: 82), plg. sub. est. *sāt* ‘aptverta vieta; sodas, daržas; išdeginata / įdirbta žemė’ (žr. Wiedemann 1869: 1121);
- (2) teigiama, kad tai paveldėtos formos (žr. Dambe 2012: 198), kurių genetiniai alternantai neva vartoti **visose** baltų kalbose, reflektuojami toponimų (ypač Kuržemės⁴) daryboje, plg. top. pr. **Satheken**, **Satho** (žr. Blesse 1957: 103, 109), top. lie. **Lampsahthen** 1785 (žr. Trumpa 2015: 75; dar žr. Kiseliūnaitė 2020: 129);
- (3) sub. la. dial. *sāts* kildinamas iš sub. la. *sārts* ‘laužas; malkų krūva; rietuvė’ (ME III: 807–808), nenurodant sonanto *-r-* nykimo priešasčių ir iliustracinių pavyzdžių (žr. LVV I: 257), nebent įžvelgtume sąsają su tarpine lytimi sub. lyb. *sōt̃* ‘laužas’ ← sub. la. *sārts* (Kettunen 1938: 378).

Deja, šaknies bl. **sāt-* rekonstrukcijos hipotezė yra iš esmės ydinga, mat top. pr. **Satheken** 1400 ↔ **Satho** 1398 pv. (Gerullis 1922: 152) pradžios *S-* implikuoja rytų baltų alternantus su *š-*, o **ne S-**, plg. hidr. lie. **Šatà** up., **Šātupis** up. (plačiau žr. Vanagas 1981: 326–327). Dėl šios priežasties minėti vakarų baltų vietovardžiai su sub. la. dial. *sāts, sāta, sāte* niekaip nesusiję (žr. Vanagas ibd.). Vietovardis lie. **Lampsahthen** suponuoja vakarų germanų, o **ne** rytų baltų kilmės toponimą (žr. 3 poskyrį).

Pastaruuju metu šią problematiką baltistų bendruomenei priminė Anta Trumpa (2015: 78, 2015a: 87–88), paminėjusi esant net 286 latvių vietovardžius su sandu *(-)sāt-*. Ši tyrėja (**I**) išskyrė juo įvardijamus referentus:

- (a) *pieva*, (b) *namas*, (c) *laukas*, (d) *miškas*, (e) *kalva*,
- (f) *dvaras*, (g) *ganykla*, (h) *kaimas*, *valsčius*, (i) *pelkė*, (j) *griova*,
- (k) *kelias*, (l) *klonis*, (m) *pervalka*, (n) *tvenkinys*, (o) *malūnas*.

Juos galima priskirti 2 pagrindiniams signifikatams — (α) **vietovės** pavadinimas (resp. *pieva*, *laukas*, *miškas*, *kalva*, *ganykla*, *pelkė*, *griova*, *klonis*, *pervalka*, *tvenkinys*), (β) **statinio (-ių visumos)** įvardijimas (resp. *namas*, *sodyba*, *dvaras*, *kaimas*, *valsčius*, *kelias*, *malūnas*);

⁴ Plg. top. la. *Kārļsāts* mš., *Kramsāts* mš., *Krimassāts* pv., *Krūcūsāts* gn., *Ķekšsāts* pv., *Peķsāte* (↔ *†Peķzate*) pv., *Pūcsāte*, *Sāti*, *Veķsāte* ir kt. (žr. Endzelins 1961: 89, 121, 135, 151, 203; Trumpa 2015: 76; LVV I: 257, III: 379).

(II) suformulavo toponimų su sandu *sāt-* etninės priklausomybės apibrėžtį:

„Kadangi vietovardžiai su *sāt-* paplitę Kuržemėje, kuršių substrato teritorijoje, labiausiai tikėtina, jog tai **senas kuršių kilmės žodis**“; „*Sāts / sāta / sāte* <...> veikiausiai senas indoeuropietiškas žodis, turintis reliktų mikrotoponimuose ir oikonimuose kadaise **kuršių** gyvenamose teritorijoje Latvijoje <...>“ (Trumpa 2015: 73, 81).

Konstatuotina, kad 2-asis teiginys apie išskirtinai kuršių gyventojų teritorijoje užfiksuotus toponimus su sandu *-sāt-* (dar žr. Rapa 2013: 82) koreguotinas iš esmės, mat tokių vietovardžių užfiksuota ir kitose Latvijos žemėse:

- (α) **Žiemgaloje**, plg. top. la. *Pilsāti* vs. (Jaunpils [101] — žr. Plāķis 1939: 481) ← sub. la. *pils* ‘pilis’ + *sāti* (žr. LVV II: 35);
- (β) **Sēloje**, plg. top. la. *Jāņa sāta* vs., *Jura sata* vs., *Kristapsāta* vs., *Lielas sātas* vs., *Mārtiņsāta* vs., *Ubaga sātas* klv. (Aknīste [368]), *Kunga sāta* vs. (Rubeņi [441]), *Sātys ēlksņu* gn., *Va°cās sātas* l. (Dignāja [435]), *Mežsātas* vs. (Sēlpils [355]) (žr. Plāķis 1939: 275–276, 302, 324, 365; Endzelīns 1961: 137, 174);
- (γ) **Latgaloje**, plg. top. la. *Bierņa-sāta* gv., *Bernja-Saty* gv. (Aglona [447]), *Jausāta* gv. (Šķaune [500]), *Koktusat* gv. (Vīpe [431]), *Kolnasāta* (*Kolno-Sat*, *Kolnu-Sata*, *Kolnasata* 1784, *Kolnosaty*, *Kolna Sata* 1784) ūk. (Preiļi [439], Viļāni [427]), *Kolpasata* gv. (Aglona [447]), *Krūgasāta* (*Krugosato*, *Krugosata* 1784, *Krugosaty*) gv. (Dricēni [482]), *Mežesaty* gv. (Višķi [451]), *Piusata* ūk. (Viļaka [471] — žr. Zeps 1984: 47, 180, 219–220, 244, 319, 378, 614; LVV II: 94)⁵.

Tenka apgailestauti, kad neiškus sub. la. dial. *sāts*, *sāta*, *sāte* etiologijos statusas lėmė iš esmės ydingų Mažosios Lietuvos vietovardžių, kurių vienas sandų — genetinis minėtų latvių daiktavardžių alternantas, kilmės aprašų, argumentuojamų Valijos Dambės (2012: 198) suformuluota hipoteze apie šių lyčių genetinę sąsają su verb. la. *sēt* ‘sėti’ bei sub. la. *sēta* ‘sodyba’, radimąsi. Pabrėžtina, kad ilgainiui ši spėjimą pati jo autorė paneigė kaip **klaidingą** (plačiau žr. Dambė 2012: 268; dar žr. Trumpa 2015: 77–78). Dėl šios

⁵ Manyti, kad šių onimų 2-ojo sando šaknies *-ā-* ← *-ē-* (apie tokį kitimą žr. Rudzītė 1964: 274) resp. *sieti* šio struktūrinio elemento su sub. la. *sēta* ‘tvora; sodyba; diafragma’, matyt, **ne**galima ir dėl top. la. *Koktusat*, *Kolno-Sat* (**masc.**, nom. sg.), top. la. *Bernja-Saty*, *Kolnosaty*, *Krugosaty*, *Mežesaty* (**masc.**, nom. pl.) giminės kategorijos, plg. sub. la. dial. *sāts* (**masc.**).

priežasties reikia labai abejoti subst. kurš. *sāta ‘kiemas, kaimas, sodyba’ (žr. Kiseliūnaitė 2020: 129, 147) rekonstrukcijos pagrįstumu⁶.

Analizuojamo struktūrinio prasminio elemento kilmei nustatyti itin patogu pasitelkti oikonimo top. lie. *Abelssat* etiologijos analizę, mat jo alternantas (tiesa, kitos giminės kategorijos) užfiksuotas Latvijoje, plg. top. la. *Abelleszate / Abellaszate* (žr. 2 poskyrį). Be to, su šiuo vietovardžiu koreliuoja top. lie. *Pawll Lamßatt* ir *Nimmersath*.

2. Top. lie. *Abelssat* etiologija

Pirmasis šio toponimo⁷, XVI–XVIII a. labai retai žymėjusio kaimą (resp. v. *Dorf*), žymiai dažniau — apylinkę (resp. v. *Bezirk*), sudarytą iš kelių kaimų, paminėjimas užfiksuotas 1509 m. 1-ojo sando genityvo (resp. posesyvinės konotacijos linksnio) forma *Abelssat* (Bezirk)⁸, plg. top. v. *Adelsheim* ‘Badeno-Viurtembergo (*Baden-Württemberg*) žemės miestas’ ← sub. v. *Adel*, gen. *Adels* ‘bajorija, -os’ + sub. v. *Heim* ‘namas, namai, ūkis; gimtinė; prieglauda’. Deja, šios svarbios aplinkybės nenurodė minėtą oikonimą mėginę analizuoti tyrėjai, tokios formos apskritai **nepateikę** (žr. Kiseliūnaitė 2020: 59). Spėtina, posesyvinį linksnį reflektuoja ir forma su *s-fortis* (resp. *β*), plg. *Abelßatt*⁹ 1540, t. y. **Abels-satt*¹⁰.

⁶ Stengdamasi pagrįsti šios lyties šaknies balsio *ā* genetinę sąsają su sub. la. *sēta* ‘sodyba’ struktūriniu elementu *-e-*, Dalia Kiseliūnaitė (ibid.) suformulavo iki šiol tyrėjų **neįžvelgtą** (žr. Būga III: 409–411, 736; Kiparsky 1939: 36–37; Kabelka 1982: 70–72; Salys 1995: 74–77; Vaba 2014: 176–179; Dini 2014: 295–296) **kuršių** kalbos **fonologijos dėsningumą**: „Šaknies *ā* laikytinas kuršių kalbai priskiriamu *ē* platinimo rezultatu“.

Deja, dėl jau anksčiau įvardyto klaidingo V. Dambės spėjimo statuso, toks „dėsningumas“ turėtų būti argumentuojamas kitų leksemų pavyzdžiais.

Pabrėžtina, kad tokio fonologinio proceso būta latvių šnektose, **nesiribojančiose** su Kuržemės tarminiu arealu, t. y. čia defonologizuotas ilgasis *ē* → *ā*: Vidžemėje — Gaujiena (382), Palsmane (381), Jaunpiebalga (310), Ērgļi (326) ir kt., Žiemgaloje — Vecumnieki (231), Sēloje — Daudzese (351), Sece (352) ir kt., Latgaloje — Baltinava (478), Kārsava (481) ir kt. (plačiau žr. Endzelins 1951: 108–109; dar žr. Kregždys 2020: 353).

⁷ Tenka apgailestauti, kad jis neminimas *Lietuvos vietovardžių žodyne* (žr. LVŽ I: 2–3).

⁸ Žr. *Carte des terres devant le Curis H [affe] [de] cote du Memmel*, ca. 1670, 1:55 000, Sign. N 11999/50 (PKPSVA).

⁹ Valentinas Kiparskis (1939: 72) šią formą pateikė be *s-fortis* resp. *Abelsatt* 1540.

¹⁰ Apie raidės *s-fortis*, reflektuojančios 2-ą **s dupletą**, vartosenos ypatumus žr. FrG 113–114; dar žr. Kregždys 2020: 279, 481.

Tiesą, šiuo rašmeniu gali būti žymimas ir pučiamasis /s/ (plačiau žr. FrG 72, 113; Young, Gloning 2004: 201; dar žr. Kregždys 2020: 214).

Vėlesnio laikotarpio kartografsai bei toponimų sąvadų sudarytojai nurodė skirtingų vokiečių dialektų lytis (žr. toliau), be 1-ojo sando formanto -s (gen. sg.): *Abelsadt daß dorff* 1511–1520, *Abelsath* 1542, *Abelsat* 1563, *Abelsat Bezirk* 1670, *Abelsaath* 1736 (žr. Kiseliūnaitė ibd.).

Šio toponimo kilmė aiškinama, pasitelkus dūrinį, sudarytą iš sub. la. *âbele* ‘obelis’ ir sub. la. *sāts, sāta* ‘tvora; kiemas’ (žr. Salys 1937: 127; Kiparsky 1939: 72), plg. Mažosios Lietuvos dalinę homoformą — top. lie. *Nimmersath* 1785, taip pat kildinamą iš sub. la. dial. *sāta* ‘tvora; kiemas’ (žr. Deltuvienė 2006: 328):

„Pagal analogą su *Nēmirsēta* būtų galima rekonstruoti *Abelsata / -ė, *Abelseta. <...> iš kurš./ lat. *âbel-* (plg. lat. *âbele* ‘obelis’) ir *sāt-* (plg. lat. *sēta*) ‚sodžius, kiemas‘“ (Kiseliūnaitė 2020: 59–60).

Deja, toks top. lie. *Abelssat* etimologijos aiškinimas kelia pagrįstų abejonių dėl kelių priežasčių:

- (a) posesyvinė¹¹ seniausia oikonimo forma, matyt, suponuoja jį esant **asmenvardinės**, o **ne** bendrinio daiktavardžio *obelis*¹²

¹¹ Plg. Mažosios Lietuvos gyvenvietės Ašvėnų (v. *Nordenburg*, dab. r. *Крылово*) vieno priklaušinių įvardijimą — vokiečių dūrinį top. v. *Adolfsualde* ‘Adolfo laukas — dvarkiemio pavadinimas Ašvėnuose’ (žr. NTSGW I: 6), dar žr. 12 išn.

Dar plg. top. lie. *Abelio kalnelis* drb. ž., *Ābelio liėknas* b. ← **avd.** lie. *Ābelis, Abēlis* (žr. LVŽ I: 2–3).

¹² Plg. top. la. *Abolsathen* 1503 ← sub. la. *âbuōls* ‘obuolys’ ↔ dial. *âbuole* ‘obelis’ (žr. ME I: 234–235), *Abelleszate, Abellaszate* ← sub. la. *âbele* ‘obelis’ (Durbe [38] — žr. Kiparsky 1939: 72–73). Tokį minėtų oikonimų kilmės aiškinimą, matyt, reiktų koreguoti iš esmės dėl top. la. *Abelleszate, Abellaszate* 1-ojo sando vienaskaitos genityvo formos, implikuojančios **posesyvinę** konotaciją, t. y. galima spėti čia esant pavartotą **vardą** ar **pavardę**, o **ne** bendrinį daiktavardį, plg. **avd.** la. *Ābele*, matyt, kildintiną iš avd. v. v. ž. *Abele* ‘Albertas’ (žr. Hartig 1967: 19), t. y. rekonstruotina semema *‘Alberto valda’, nors iki šiol minėtą latvių pavardę linkstama interpretuoti kaip dendroniminės konotacijos resp. sememos *‘Obelinis’ refleksiją (žr. Balodis 2008: 183). Oikonimas la. *Abolsathen* 1503 taip pat galėtų būti asmenvardinės kilmės, plg. **avd.** la. *Ābols* ↔ *Āboliņš* (žr. Balodis 2008: 189, 193).

Dar plg. pastarų 2-ų toponimų aprašą, detalizuojantį jo lokalizaciją:

„<...> eine stede, Abelleszate genant, welche Abellaszate blift up der luchtern hant, und den so forth beth in de Birstel beke, de beke dael tho gaennde beth dar die Birstel in de Warthay fluth“

(LEKU II²: 425)

vertimas –

<...> kaimas Abellaszate, pavadintas Abelleszate, plyti aukštyn labiau kaire puse ir tolyn iki Birstalos (↔ Bērstelēs, Birkstalos) upelio, žemyn upeliu iki ten, kur Birstala įteka (resp. „susitinka“) į Vārtājos (↔ Vārtajos) upę.

konotacijos — 1-ąjį sandą *Abel(s)-*, galbūt kildintiną iš¹³ hipokoristiko avd. v. v. ž. **Abel** ‘Albertas’ ← avd. v. v. ž. *Abbo* (↔ *Appo / Avo*) ← avd. v. v. ž. *Albo ←¹⁴ avd. v. v. ž. *Albertus* (žr. Hartig 1967: 19; dar žr. Flöer 2013: 38), reflektuoja šiaurės vakarų Vokietijos toponimai v. ž. **Abelbeck** ‘Abelio (↔ Alberto) arklių maudykla / kinkymo diržas’ vs., **Abelhorst** ‘Abelio (↔ Alberto) giraitė / nedidelis smėlingas pelkės kyšulys’ vs. (Hanoverio apyl. [žr. Müller 1825: 5; dar žr. Buurman I: 860–861, V: 705]);

- (b) apylinkė, kuriai priklauso **keli** kaimai, vargiai gali būti vadinama referentu *sodyba*, plg. sub. la. dial. *sāta* ‘tvora; sodyba’ (ME III: 809) ir su juo siejamą neva genetinį alternantą sub. la. *sēta* ‘tvora; sodyba; diafragma’ (ME III: 833; dar žr. Bielenstein 1892: 249, 377);
- (c) latvių toponimų sąvaduose dūrinys su 2-ojo sando šaknies balsiu -ĕ- resp. *Ābels-ĕ-ta / *Ābēls-ĕ-ta neužfiksuotas¹⁵, plg. top. la. *Abelleszate*, *Abellaszate* (žr. 12 išn.);
- (d) 2-asis sandas -*sat(h)* ir jo alternantas -*sate*, germanistų įprastai siejami su sub. v. v. ž. *sāt*, *sate* ‘gyvenvietė’ (plačiau žr. Ohainski, Udolph 2000: 57–59), jau vartotais, sudarant senuosius vakarų germanų toponimus, plg. *Hunsāte*, *Morsaten*, *Ualasathun* ir kt. (plačiau žr. Förstemann 1872: 1294), top. v. v. ž. *Beverzate* 1229, *Westerbeversate* 1202 (žr. DO 63);
- (e) top. lie. *Nēmirsēta* k. — dialektinė lytis, reflektuojanti **inovacinę** struktūros formą ir vakarų germanų dūrinį (žr. 4 poskyrį).

Remiantis toponimų su sandu -*sāt-* paplitimu beveik visoje Latvijos teritorijoje (žr. 1 poskyrį), formuluotina prielaida apie **kadastro termino**, o **ne** dialektizmo resp. sub. la. **dial.** *sāts*, *sāta*, *sāte*, kaip buvo įprasta manyti iki šiol, vartoseną. Nekyla jokių abejonių, kad top. lie. *Abelssat*, la. *Kārļsāts*

¹³ Dar plg. avd. v. ž. *Abel* ‘Abelis — Kaino brolis (biblinis vardas)’ (žr. Buurman I: 26) → avd. la. *Ābels / Ābelis* ‘t. p.’ (žr. Siliņš 1990: 39).

¹⁴ Remiantis kita hipoteze, avd. v. v. ž. *Abel* kildintinas iš sub. s. v. ž. *aval* ‘jėga, galia’ (žr. Hartig 1967: 138; dar žr. Tiefenbach 2010: 17).

Pasitaiko teigiančių, kad hipokoristikas avd. v. *Abel* suponuoja avd. v. *Adalbert* trumpinį (žr. Gottschald, Brodführer 1954: 161).

¹⁵ Žr. Plāķis 1936, 1939; Endzelins 1956: 2; Zeps 1984; Trusman 1897: 1–2.

Pabrėžtina, kad Kuržemėje dominuoja 1-ojo sando gen. pl. forma *ābeļu* toponimai, plg. top. la. *Abellauks* l., *Ābelkrūogs* sm., *Abēļu mežs* mš. (žr. Plāķis 1936: 259, 264, 266).

ir kt. (žr. 4 išn.) 2-iejį sandai **nèra** paveldėtos baltų leksikos refleksijos — **ne** kuronizmai, taip pat **nesu**ponuoja pirminių finų leksemų ar sub. la. *sārts* perdirbinių, mat visų jų pamatinė forma — **vakarų germanų lotynizmas:**

sub. v. v. ž. *sāt, sate* ‘vieta; (kaimo) gyvenvietė, sodyba; sodžius; sodybviētė; žemės valda, žemės sklypas; žemės ploto vienetas, vartotas Vokietijoje (7–15 ha); statinys’ (LW 630; SchL IV: 27–28) / sub. a. v. a. *sath, sadt* ‘t. p.’ (Diefenbach 1857: 513)

← sub. V. lo. *sata* ‘pasėlis, arimas’ (Diefenbach ibd.) ↔ sub. V. lo. *satum* ‘tūrio matas’ (Du Cange Lat VI: 75)

← sub. bžn. lo. *satum* ‘pasėlis, arimas, dirva; birių produktų tūrio matas’ (Sleumer 1926: 699)

← sub. lo. *satum* ‘semitų vartotas tūrio matas’ ↔ sub. lo. *satus* ‘sėjimas, sodinimas; gimdymas, kūrimas; sėkla’ (Lewis, Short 1958: 1635–1636; dar žr. Kluge 2011: 788).

Skolinio pradžios dusliojo s- vietoj dėsningo skardžiojo z⁻¹⁶ (plg. top. la. *Abelles-z-ate*¹⁷, *Abellas-z-ate* [žr. Kiparsky 1939: 72–73], *Peķ-s-āte* ↔ †*Peķ-z-ate* [žr. LVV I: 257; dar žr. 4 išn.]) etiologija grįstina (I) morfologinio ir fonetinio fiksavimo principais ir (II) šio spiranto adaptacijos niuansais (plačiau žr. Jordan 1995: 36), plg. sub. la. *samats, sañts, samęts* ‘aksomas’ (ME III: 681, 689; EH II: 430) ← sub. v. v. ž. *sammet* ‘t. p.’ (LW 628), sub. la. *sīpuols* (↔ sub. la. dial. *sīpuolis, sīpuls, sīpals, sīpols*) ‘svogūnas (*Allium cepa*)’ (ME III: 855; BAF 182–183) ← sub. v. v. ž. *sipolle* ‘t. p.’ (LW 696), sub. la. dial. *sukurs* ‘cukrus’ (ME III: 1119) ← sub. v. v. ž. *sucker* ‘t. p.’ (LW 776; SchL IV: 459).

Vadinasi, top. lie. *Abelssat* 1509 priskirtinas vidurio vokiečių žemaičių **ne**adaptuotų oikonimų grupei, sudarytas iš hipokoristiko avd. v. v. ž. /a. v. a. *Abel* ‘Albertas’ genityvo lyties *Abels* (posesyvinė konotacija) ir vakarų germanų lotynizmo sub. v. v. ž. *sāt* (↔ *sate*) ‘kaimo gyvenvietė, sodyba; žemės sklypas; arimas, dirva; statinys’, suponuojantis žemėvaldos sememą *‘Alberto gyvenvietė, valda’¹⁸. Lytys su 2-uoju sandu sub. a. v. a. *sath, sadt*

¹⁶ Duslusis frikatyvinis v. v. ž. s prieš balsius buvo skardinamas (plačiau žr. Lasch 1914: 171).

¹⁷ Pirmasis sandas, matyt, suponuoja posesyvinį linksnį, t. y. *Abelles-* (**gen. sg.**).

¹⁸ Kokiam tiksliai Albertui priklausė ši teritorija, galima tik spėti. Tyrėjų teigimu, „<...> mažų ūkių savininkai **vokiečiai** iki XIX a. šiose apylinkėse būdavo retenybė“ (Kiseliūnaitė 2020: 68). Neatmestina galimybė, kad raštininkai sąmoningai germanizavo toponimus, paisydami Vokietijos kadastro dokumentų tvarkymo tradicijos.

‘t. p.’ implikuoja sąsają su ankstyvosios naujosios vokiečių aukštaičių kalbos refleksijomis, suponuojančiomis identišką oikonimo semantinę konotaciją.

3. Top. lie. *Pawll Lamßatt* kilmė

Kretingos miesto rajonas *Laṁsočiai*¹⁹, kitados buvęs atskiras kaimas, vokiškai vadintas įvairiai: *Pawll Lamßatt* 1540, *Lambsaaten* 1725, *Lambsaten Paul* ↔ *Lampsaten Paul* ↔ *Lampsaten* 1785 (↔ *Ломсамууку*), *Lampsaten Paul* 1796, *Lambsaten Paul* 1860²⁰.

Šio toponimo kilmė, deja, aiškinama, ignoruojant istorinę faktografiją: „Kaimo vardas iš pavardės, kuri yra kuršių kilmės ir turi vietovardinę reikšmę. Pavardė yra sudurtinė su dalimi *sāta ‚kiemas, kaimas, sodyba‘ (plg. lat. *sēta*); pirmoji yra baltų vietovardžių šaknis *Lam-* iš **lam-* ‚laužti, griauti‘ ir pan.“ (Kiseliūnaitė 2020: 129).

Minėtas vietovardžio etimologijos aprašas itin ydingas, mat jo autorė **nepaaiškino** analizuojamo toponimo ir jo variantų struktūrinių elementų kilmės ir / ar raidos:

- (α) raidės *s-fortis* (resp. *β*), spėtina, reflektuojančios 2-ų *s* dupletą, vartosenos niuansų²¹ (žr. 10 išn.);
- (β) vokiškų toponimo variantų su *-b-* / *-p-* alternacijos priežasčių ir etiologijos.

Remiantis seniausia užfiksuota forma *Pawll Lamßatt* 1540 ir lietuvių topografiniuose sąvaduose minimu top. lie. *Laṁsočiai* k. (Šilutės r. [žr. LATŽ 152]), matyt, nutarta remtis viena lytimi *Lamßatt*. Tokiu aiškinimu galima būtų patikėti, jei forma su struktūriniais elementais *-b-* / *-p-* pasitaikytų sporadiškai, tačiau ji **dominuojanti**. Be to, visiškai neaišku, kodėl dūrinys *Lams-satt resp. *Lamßatt* turėtų suponuoti šaknį *Lam-*, o ne, pvz., darinį **Lamsa-*.

Sprendžiant vietovardžio *Pawll Lamßatt* 1540 kilmę, pirmiausiai dėmesys atkreiptinas į jau minėtą *s-fortis* vartoseną, mat neatmestina

¹⁹ Apie dialektines šio toponimo lytis (resp. perdirbinius) *Lamsočius* 1585, 1588, *Lamsodis* plačiau žr. Būga III: 212.

²⁰ Žr. Būga III: 212; Kiseliūnaitė 2020: 129; dar žr. Спрогисъ 1888: 172; Bielenstein 1892: 279; Salys 1937: 128.

²¹ Plg. „Dėl vokiečių šaltinių rašybos nenuoseklumo sunku rekonstruoti priebalsių *s*, *z*, *c*, *ž* skyrimo atvejus“ (Kiseliūnaitė 2020: 32).

galimybė, kad pirmasis *-s-* suponuoja genityvo linksnio formą — tikėtina, asmenvardinę lytį **Lambs* / **Lamps* (gen. sg.). Formuluoti tokią prielaidą galima, remiantis identiška vakarų germanų hipokoristiko *Lambe* / *Lampe* priebalsių *b* ↔ *p* pakaita:

avd. v. *Lamp(e)*²², *Lampe* ‘Lambertas’ (masc. [žr. Förstemann 1856: 829]) ↔ avd. v. v. a. *Lambe* ‘t. p.’ 1257 (žr. Socin 1903: 402)

← avd. s. v. a. *Lambo* / *Lampo* (žr. Müller 1970: 79) ← avd. s. v. a. *Landberht* / avd. v. v. ž. *Lambertus* ↔ avd. v. v. ž. *Lantbertus* 1262

← sub. s. v. a. *lant* / s. v. ž. *land* ‘žemė, šalis; gimtinė’ + adj. s. v. a. *beraht* / *peracht* ‘žėrintis; puikus, nuostabus’ / adj. s. v. ž. *berht*, *berahta* ‘žėrintis, švytintis’ (žr. Hartig 1967: 186; dar žr. Seebold 2008: 156; Tiefenbach 2010: 25, 229).

Vadinasi, anksčiau minėta priebalsių *b* ↔ *p* alternacija (plg. *Lam-b-saten Paul* ↔ *Lam-p-saten Paul* 1785) reflektuoja identišką adj. s. v. a. *beraht* / *peracht* pakaitą, neturinčią nieko bendra su baltų kalbų, bet tik su vakarų germanų fonetine sistema.

Remiantis atlikta analize, formuluotina hipotezė, kad top. *Pawll Lamßatt* 1540 2-ojo dėmens resp. dūrinio 1-asis sandas — hipokoristikas *Lam-* reflektuoja:

(α) avd. v. *Lamb-* / *Lamp-* alternantą be lūpinio priebalsio, plg. avd. s. le. *Lamek* ↔ *Lam-b-ek* ← avd. s. v. a. *Lambrecht* / *Lambert* (žr. SEMSO II: 77);

(β) defektinę lytį (su praleistu *-b-* ar *-p-*);

(γ) traktuotina kaip asimiliacinė forma resp. **Lam-p-s-satt* → **Lam-s-satt* ↔ *Lamßatt*.

Apibendrinant, galima teigti, kad top. lie. *Pawll Lamßatt* 2-ojo elemento *Lamßatt* dėmuo *-satt* (↔ **Lamps-satt*) reflektuoja sub. v. v. ž. *sât* (*sate*) ↔ a. v. a. *sath*, *sadt* ‘vieta; (kaimo) gyvenvietė, sodyba; sodžius; sodybvietė; žemės valda, žemės sklypas; žemės ploto vienetas, vartotas Vokietijoje (7–15 ha); statinys’ (plačiau žr. 2 poskyrį). Todėl šis vietovardis, matyt, reiškęs asmens kadastrinę nuosavybę — *Pauliaus Lamo* (↔ *Lamberto*) *žemės valda*, priskirtinas neadaptuotiems vakarų germanų kilmės toponimams.

²² Plg. Johanno Georgo von Eckharto teiginį: „*Lampe* contractum *Lamberti* nomen et adhuc plebi nostræ hoc modo in usu est“ resp. *Lampe* — *sutrumpintas vardas iš Lambertus ir taip iki šiol mūsų žmonių vartojamas* (plačiau žr. Socin 1903: 193).

4. Top. lie. *Nymmersatt* etimologinė raida

Kaimas *Nimmerfatt* (žr. NTSGW III: 291), ilgainiui tapęs pietine Palangos miesto dalimi, kodifikuotas dialektine lytimi top. lie. *Nēmirseta* k. (LATŽ 199). Galima iškelti prielaidą, kad pastaroji lytis reflektuoja **ino-vacinės**²³ struktūros formą (žr. 19 išn.), mat istoriniuose šaltiniuose užfiksuota visai kitos fonomorfologinės vertės, plg. top. *Nymmersatt* 1434, *Nymersatt*, *Nymmerßatt* 1540, *Numersatt*, *Nimmersath* 1563, *Nimmersahtt* 1599, *Niemersatt* 1638, *Nimmersaatt* 1648, *Nimmersat* 1670, *Nimmersatt* 1785 (žr. Deltuvienė 2006: 328; Kiseliūnaitė 2020: 147).

Iki šiol tyrėjų pateiktos 3 koreliuojančios šio vietovardžio kilmės hipotezės:

- (1) jis siejamas su avd. lie. *Nemira*²⁴ (žr. Kviklys 1968: 663);
- (2) avd. lie. *N-e-mirā* → *N-i-mer-* kaita grindžiama liaudies etimologija resp. sąsaja su adv. v. *n-i-mmer* ‘niekada’ + sub. la. dial. *sāta* ‘tvora, kiemas’ (žr. Deltuvienė ibd.);
- (3) avd. kurš. **Nemer-* / **Nemir-* + sub. kurš. **sāta* (lat. *sēta*) ‘kiemas’ (žr. Kiseliūnaitė ibd.).

Tenka apgailestauti, kad visos minėtos hipotezės, argumentuojamos genetinė avd. lie. *Nemira* ar paslaptingojo (tiksliau — spėjimo autorės sukurto) avd. kurš. **Nemer-* / **Nemir-* sąsaja, **neįmanomos** dėl šių priežasčių:

- (α) minėtas asmenvardis — **slavų** kilmės formos refleksija, plg. avd. s. le. *Niemir*, *Niemira* ← prasl. **nemirь* / **nemira* ‘nesantaika, kova ir kt.’ (žr. LPŽe; SEMSO I: 184; dar žr. ESSJ XXIV: 156);
- (β) nė viena anksčiau minėtų istorinių vietovardžio lyčių **nesu**ponuoja **pirminio** šaknies balsio *-e*²⁵, bet tik *-i(y)-*;
- (γ) identiškos struktūros **vakarų germanų** *karmadhāraya* tipo dūriniai top. v. *Nimmerfatt* k. (v. *Bolkenhain*, le. *Bolków*) ir top. v. *Nimmerfatt* k. (v. *Schlichtingsheim*, le. *Szlichtyngowa*), žinoma, **nesusiję** su paveldėta baltų leksika, užfiksuoti Silezijoje (žr. NTSGW III: 291; dar žr. SENGŠ VIII: 147).

²³ Dar plg. šio vietovardžio variantą *Nemeržetā* (žr. LE XX: 165).

²⁴ Apie šį asmenvardį plačiau žr. LPŽe.

²⁵ Plg. top. lie. *Nemmersdorf* bk. (Gumbinė — NTSGW III: 258), kurio pirmasis sandas, matyt, supponuoja (1) jau minėtą adaptuotą slavų kilmės asmenvardį avd. lie. *Nemirā*, t. y. **Nemiros* kaimas’, arba (2) sub. v. v. ž. *nemer-geselle* ‘plėšikas, piratas’ (LW 488) resp. **plėšiko* kaimas’.

Minėto vietovardžio v. *Nimmerfatt* germanų²⁶, o ne slavų kilmę suponuoja jo struktūriniai dėmenys:

adj. **a. v. a. nimmer** ‘liūdnas, niūrus’²⁷ (DW 782; dar žr. Diefenbach 1857: 16; FHNDWe)

+ sub. **a. v. a. sath, sadt** ↔ v. v. ž. *sât (sate)* ‘vieta; (kaimo) gyvenvietė, sodyba; sodžius; sodybviētė; žemės valda, žemės sklypas; žemės ploto vienetas, vartotas Vokietijoje (7–15 ha); statinys’ (plačiau žr. 2 poskyrį).

Vadinasi, galima spėti, kad itin vėlyvas resp. modifikuotos fonomorfologinės struktūros top. lie. *Nēmirsēta* reflektuoja 1-ojo sando struktūrinių elementų *-i(y)-...-e- → -e-...-i-* metatezę bei 2-ojo sando šaknies balsio *-a- → -e-* kaitą dėl progresyvinės asimiliacijos resp. *N-i-mm-e-rsat *‘niūri vietovė’ → *N-e-mirs-a-ta → *N-e-mirs-e-ta*.

Remiantis minėtų vakarų germanų dūrinio *Nymmersatt* 1434 resp. vietovardžio morfologine verte (resp. 2-jo sando **g. masc.** forma), lietuvių vardyno inovacinė lytis top. lie. *Nēmirsēta* turėtų būti pakeista į istorinę *Nimerzatas*.

Išvados

1. Toponimų sando *-sat-* / *-sât-* / *-sāte* pamatinė forma — **vakarų germanų** (resp. vidurio vokiečių žemaičių / ankstyvosios naujosios vokiečių aukštaičių kalbų) **lotynizmas** sub. v. v. ž. *sât, sate* ‘vieta; (kaimo) gyvenvietė, sodyba; sodžius; sodybviētė; žemės valda, žemės sklypas; žemės ploto vienetas, vartotas Vokietijoje (7–15 ha); statinys’ ↔ sub. a. v. a. **sath, sadt** ‘t. p.’;
2. Sub. la. *sāts, sāta, sāte* suponuoja ne latvių kalbos dialektizmą, bet germanizmą — kadastro terminą.
3. Top. lie. *Abelssatt* 1509 — neadaptuotas vidurio vokiečių žemaičių oikonimas, sudarytas iš hipokoristiko avd. v. v. ž. / a. v. a. *Abel* ‘Albertas’

²⁶ Liaudies etimologijai priskirtinas mėginimas top. lie. *Nymmersatt* kildinti iš sub. v. / v. ž. *Nimmersatt* ‘besotis’ (DWG VII: 850; Buurman VII: 730–731), plg. top. lie. †*Besočiai* = *Nimmersatt* (žr. LE II: 448), mat tuomet būtų užfiksuota lytis †*Nimmersatte* (nom. pl.), tačiau paliudyta tik vienaskaitos forma *-satt*. Be to, vietovardis †*Besočiai* neminimas jokiam lietuvių toponimikos sąvade (žr. LVŽ I: 464).

²⁷ Minėtina, kad daugiatomiam ankstyvosios naujosios vokiečių aukštaičių kalbos žodyne *Frühneuhochdeutsches Wörterbuch* adjektyvo sememos apskritai nenurodomos (žr. FHNDWe ↔ FHNDW IX²: 3760–3764).

ir sub. v. v. ž. *sāt* (↔ *sate*) 'kaimo gyvenvietė, sodyba; žemės sklypas; arimas, dirva; statinys', suponuojantis žemėvaldos semumą *'Alberto gyvenvietė, valda'.

4. Top. lie. *Pawll Lambßatt* 1540 — neadaptuotas vakarų germanų kilmės toponimas, suponuojantis asmens kadastrinės nuosavybės apibrėžtį: *Pauliaus Lamo* (↔ *Lamberto*) žemės valda, t. y. *Lambßatt* ← avd. **Lamps-* (← avd. v. *Lamp[e]* 'Lambertas') + sub. v. v. ž. *sāt* (*sate*) ↔ a. v. a. *sath*, *sadt* 'vieta; žemės valda ir kt.'.
5. Top. lie. *Nymmersatt* — *karmadhāraya* tipo dūrinys, sudarytas iš adj. a. v. a. *nimmer* 'liūdnas, niūrus' ir sub. a. v. a. *sath*, *sadt* (↔ v. v. ž. *sāt* [*sate*]) 'vieta; (kaimo) gyvenvietė ir kt.', reflektuojantis 1-ojo sando struktūrinių elementų *-i(y)-...-e-* → *-e-...-i-* metatezę bei 2-ojo sando šaknies balsio *-a-* → *-e-* kaitą dėl progresyvinės asimiliacijos resp. *N-i-mm-e-rsat *'niūri vietovė' → *N-e-mirs-a-ta → *N-e-mirs-e-ta*.

Trumpiniai

adj. — lo. (*nōmen*) *adjectivum* 'būdvardis'

a. v. a. — ankstyvosios naujosios vokiečių aukštaičių (kalbės [XIV–XVII a. (iki 1650 m.)]) žodis

avd. — asmenvardis

b. — bala

bk. — bažnytkaimis

bl. — baltų prokalbės lytis

bžn. lo. — bažnytinės (resp. III–X a.) lotynų (kalbės) žodis

dial. — dialekto, tarmės žodis

drb. ž. — dirbama žemė

est. — estų (kalbės) žodis

gen. — lo. (*cāsus*) *genetivus* 'kilmininko linksnis'

(g.) masc. — lo. *genus masculinum* 'vyriškoji giminė'

gn. — ganykla

gv. — gyvenvietė

hidr. — hidronimas (resp. vandenvardis)

klv. — kalva

kurš. — kuršių (kalbės) žodis

l. — laukas

la. — latvių (kalbės) žodis

lie. — lietuvių (kalbės) žodis

lyb. — lybių (resp. lyvių [Pabaltijo finų genties, gyvenusios Latvijos teritorijoje], kalbės) žodis

- lo. — lotynų (resp. klasikinio laikotarpio [t. y. I prieš m. e. — III m. e. a.]) (kalbės) žodis
 mš. — miškas
 nom. — lo. (*casus nominativus* ‘vardininkas (linksnis)’
 pl. — lo. (*numerus pluralis* ‘daugiskaita’
 pr. — prūsų (kalbės) žodis
 pv. — pieva
 r. — rusų (kalbės) žodis
 sg. — lo. (*numerus singularis* ‘vienaskaita’
 PKPSVA — Prūsijos kultūros paveldo Slaptasis valstybinis archyvas (*Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz*)
 sub. — lo. (*nōmen substantivum* ‘daiktavardis’
 s. v. — lo. *sub verbo* ‘prie žodžio’
 s. v. ž. — senosios vokiečių žemaičių (kalbės [XI–XII a.]) žodis
 top. — toponimas (resp. vietovardis)
 ūk. — ūkis
 v. — naujosios vokiečių (aukštaičių kalbės [nuo 1650 m.]) žodis
 V. lo. — viduramžių (resp. X–XIV a.) lotynų (kalbės) žodis
 vs. — viensėdis
 v. v. ž. — vidurinėsios vokiečių žemaičių (kalbės [XIII a. — XVI a.]) žodis
 v. ž. — naujosios vokiečių žemaičių (kalbės [nuo XVII a.]) žodis
 * rekonstruoti lytis, semantinė jos vertė
 + struktūrinės jungties žymuo
 ← pirminės etiologinės grandies žymuo
 ↔ interferencijos (resp. dviejų modaliųjų lyginamųjų elementų) žymuo
 ‡ pseudoleksemos (įvairių tyrėjų sukurtų žodžių ar kalbos faktų) žymuo

Literatūra

- BAF = *Baltų kalbų atlasas (Baltu valodu atlants / Atlas of the Baltic languages) 1: flora. Antrasis pataisytas ir papildytas leidimas (Otrais izlabots un papildinats izdevums / 2nd revised edition)*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 2013.
- Balodis, Pauls. 2008. *Latviešu personvārdu etimoloāiskās semantikas teorētiskais modelis un tā realizācija* (Promocijas darbs filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozares baltu valodniecības apakšnozarē). Rīga: Latvijas Universitāte.
- Bielenstein, August Johann Gottfried. 1892. *Die Grenzen des lettischen Volksstammes und lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert. Ein Beitrag zur Ethnologischen Geographie und Geschichte Russlands*. St. Petersburg: Commissionäre der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.
- Blesse, Ernst. 1957. Lettische Etymologien. *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der Indogermanischen Sprachen* 75(1/2), 91–121.

- Būga I–III = Kazimieras Būga. *Rinktiniai raštai* 1–3. Sud. Zigmas Zinkevičius. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958–1961.
- Buurman I–XII = Otto Buurman. *Hochdeutsch-plattdeutsches Wörterbuch 1–12. Auf der Grundlage ostfriesischer Mundart*. Neumünster: Karl Wachholtz Verlag, 1962–1975.
- Dambe, Vallija. 2012. *Darbu izlase*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- Deltuvienė, Daiva. 2006. *Baltiški Mažosios Lietuvos XIV–XVIII a. oikonomimai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Diefenbach, Laurentius. 1857. *Glossarium Latino-Germanicum mediae et infimae aetatis*. Francofurti ad Moenum: Sumptibus Josephi Baer Bibliopolae.
- Dini, Pietro Umberto. 2014. *Foundations of Baltic Languages*. Vilnius: Vilnius University.
- DO = *Deutsches Ortsnamenbuch*. Hrsg. M. Niemeyer. Berlin & Boston: Walter de Gruyter, 2012.
- Draviņš, Kārlis. 1939. Vietu vārdu mūžs. *Ceļi* 9, 407–418.
- Du Cange Lat I–VII = Du Cange, Charles du Fresne. *Glossarium Mediae et Infimae Latinitatis conditum a Carolo Dufresne domino du Cange auctum a monachis ordinis S. Benedicti cum supplementis integris D. P. Carpenterii et additamentis Adelungii et aliorum digessit G. A. L. Henschel* 1–7. Parisiis: excudebant Firmin Didot fratres, 1840–1850.
- DW = Lorenz Diefenbach, Ernst Wülcker. *Hoch- und nieder-deutsches Wörterbuch der mittleren und neueren Zeit*. Basel: Benno Schwabe Verlagsbuchhandlung, 1885.
- DWG I–XVI = *Deutsches Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm*. 16 Bde. in 32 Teilbänden. Leipzig: S. Hirzel, 1854–1961 (Quellenverzeichnis — 1971).
- EH I–II = Jānis Endzelīns, Edīte Hauzenberga. *Papildinājumi un labojumi K. Mūlenbacha Latviešu valodas vārdnīcai* 1–2. Rīgā: Kultūras fonds, 1934–1938 (sj. 1), 1938–1946 (sj. 2).
- Endzelīns, Jānis. 1956. *Latvijas PSR vietvārdi. I daļa. 1 sējums (A–J)*. Rīga: Latvijas PSR zinātņu akadēmijas izdevniecība.
- Endzelīns, Jānis. 1961. *Latvijas PSR vietvārdi. I daļa. 2 sējums (K–Ō)*. Rīga: Latvijas PSR zinātņu akadēmijas izdevniecība.
- ESSJ I–XLI... = *Etimologičeskij slovar slavjanskich jazykov* 1–41. Otv. red. O. N. Trubačiov, A. F. Žuravliov. Moskva: Nauka, 1974–2018...
- FHNDWe = *Frühneuhochdeutsches Wörterbuch* 1–11... Hrsg. O. Reichmann. Berlin & New York: Walter de Gruyter, 1986–2016 (<https://fwb-online.de/>).
- Flößer, Michael. 2013. *Die Ortsnamen des Hochsauerlandkreises* (Westfälisches Ortsnamenbuch, Bd. 6). Bielefeld: Verlag für Regionalgeschichte.
- Förstemann, Ernst Wilhelm. 1872. *Altdeutsches namenbuch. Zweiter band: ortsnamen*. Nordhausen: Verlag von Ferdinand Förstemann.
- FrG = *Frühneuhochdeutsche Grammatik von Robert Peter Ebert, Oskar Reichmann, Hans-Joachim Solms und Klaus-Peter Wegera*. Hrsg. Oscar Reichmann, Klaus-Peter Wegera. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1993.
- Gerullis, Georg. 1922. *Die altpreußischen Ortsnamen*. Berlin und Leipzig: Vereinigung wissenschaftlicher Verleger.

- Gottschald, Max; Brodführer, Eduard. 1954. *Deutsche Namenkunde. Unsere Familiennamen nach ihrer Entstehung und Bedeutung*. Berlin: Walter de Gruyter & Co.
- Hartig, Joachim. 1967. *Die münsterländischen Rufnamen im späten Mittelalter*. Köln & Graz: Böhlau-Verlag.
- Young, Christopher; Gloning, Thomas. 2004. *A history of the German language through texts*. London & New York: Routledge.
- Jordan, Sabine. 1995. *Niederdeutsches im Lettischen: Unersuchungen zu den mittelniederdeutschen Lehnwörtern im Lettischen*. Bielefeld: Verlag für Regionalgeschichte.
- Kabelka, Jonas. 1982. *Baltų filologijos įvadas*. Vilnius: Mokslas.
- Kettunen, Lauri. 1938. *Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen seura.
- Kiparsky, Valentin. 1939. *Die Kurenfrage*. Helsinki: Druckerei der Finnischen Literaturgesellschaft.
- Kiseliūnaitė, Dalia. 2020. *Klaipėdos krašto toponimai. Istorinis ir etimologinis registras*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Kluge, Friedrich. 2011. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 25 Aufl.* Bearb. von Elmar Seebold. Berlin & Boston: Walter de Gruyter.
- Kregždys, Rolandas. 2010. *Baltų kalbų leksinės semantinės gretybės (paveldėtieji ō/ā kamienų kūno dalių pavadinimai)*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas.
- Kregždys, Rolandas. 2020. *Baltų mitologemų etimologijos žodynas II: Sūduvių knygelė*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas.
- Kviklys, Bronius. 1968. Nemirseta. *Mūsų Lietuva. T. 4. Krašto vietovių istoriniai, geografiniai, etnografiniai bruožai*. Bostonas: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 663.
- Lasch, Agathe. 1914. *Mittelniederdeutsche Grammatik*. Halle a.S.: Verlag von Max Niemeyer.
- LATŽ = *Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas 2*. Vilnius: Mintis, 1976.
- LEKU I¹⁻¹⁴-II¹⁻³ = *Liv-, Est- und kurländisches Urkundenbuch nebst Regesten*. Hrsg. F. G. von Bunge, H. Hildebrand, Ph. Schwartz, A. von Bulmerincq, L. Arbusow. Reval & Moskau: Kommissions-Verlag von J. Deubner, 1853-1914.
- Lewis, Charlton Thomas; Short, Charles. 1958. *A Latin Dictionary founded on Andrews' edition of Freud's Latin Dictionary*. Oxford: Clarendon Press.
- LPŽe = *Lietuvių pavardžių žodynas 1-2*. Vilnius: Mokslas, 1985-1989 elektroninė versija (<http://pavardes.lki.lt/?pg=c>)
- LVV I-V... = *Latvijas vietvārdu vārdnīca (1. Paaglis — Piķu-; 2. Pilaci — Pracapole; 3. Pracirika — Puožu; 4. R; 5. Saba- — Sēža-)*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2003-2017...
- LVŽ I-III... = *Lietuvos vietovardžių žodynas 1-3*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008-2018...
- LW = August Lübben, Christoph Walther. *Mittelniederdeutsches Wörterbuch*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1888.

- ME I–IV = *K. Müllenbacha Latviešu valodas vārdnīca* 1–4, red. Jānis Endzelīns. Rīga: Izglītības ministrija (sj. 1); Kultūras fonds (sj. 2–4), 1923–1932.
- Müller, Gunter. 1970. *Studien zu den theriophoren Personennamen der Germanen* (Niederdeutsche Studien. Band 17). Köln & Wien: Böhlau Verlag.
- Müller, Wilhelm. 1825. *Alphabetisch-statistisches Verzeichniss der bewohnten Ortschaften des Königreichs Hannover. Mit der Angabe der Art und Größe und der Entfernung derselben von der Land-Drostey, von dem Amte oder Gerichte, von der Steuer-Receptur, von der Pfarre und von der Post-Station. Als Zugabe zu der neuen Ausgabe der Karte des Königreichs Hannover in 20 Bogen*. Hannover: In den Königlichen Hof-Buchhandlungen.
- NTSGW I–VI = *Neues topographisch-statistisch-geographisches Wörterbuch des Preussischen Staats* 1–6. Hrsg. Alexander August Müttzell. Halle: bei Karl August Kümmel, 1821–1825.
- Ohainski, Uwe; Udolph, Jürgen. 2000. *Die Ortsnamen des Landkreises Osterode* (Niedersächsisches Ortsnamenbuch, Bd. 40). Bielefeld: Verlag für Regionalgeschichte.
- Plāķis, Juris. 1936. *Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi. I. Kurzemes vārdi* (Latvijas universitātes raksti IV[1]). Rīga: Latvijas universitāte, 1–303.
- Plāķis, Juris. 1939. *Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi. II. Zemgales vārdi* (Latvijas universitātes raksti V[5]). Rīga: Latvijas universitāte, 213–528.
- Rapa, Sanda. 2013. *Ģeogrāfiskās nomenklatūras vārdi latviešu toponīmijā* (Promocijas darbs filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātnu nozares baltu valodniecības apakšnozarē). Rīga: Latvijas Universitāte.
- Rudzīte, Marta. 1964. *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Salys, Anton. 1937. *Die žemaitischen Mundarten. Teil I. Geschichte des žemaitischen Sprachgebiets* (Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der philosophischen Fakultät der Universität Leipzig). Kaunas: Akc. „Spindulio“ B-vės Spaustuvė.
- Salys, Antanas. 1995. *Baltų kalbos, tautos bei kultys. Lietuvių giminaičiai*. Vilnius: Baltos lankos.
- SchL I–VI = Karl Schiller, August Lübben. *Mittelniederdeutsches Wörterbuch* 1–6. Bremen: Verlag von J. Kühnmann's Buchhandlung, 1875–1881.
- SEMSO I–VII = *Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych* 1–7 (1. Odapelatywne nazwy osobowe; 2. Nazwy osobowe pochodzenia chrześcijańskiego; 3. Odmiejscowe nazwy osobowe; 4. Nazwy osobowe pochodzące od etników; 5. Nazwy osobowe pochodzenia niemieckiego; 6. Nazwy heraldyczne; 7. Suplement. Rozwiązanie licznych zagadek staropolskiej antroponimii). Kraków: Polska Akademia Nauk, Instytut Języka Polskiego, 1995–2002.
- SENGŚ I–XVII = *Słownik Etymologiczny Nazw Geograficznych Śląska* 1–17. Red. Stanisław Rospond, Stanisława Sochacka. Warszawa & Wrocław: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1970–2016.
- Siliņš, Klāvs. 1990. *Latviešu personvārdu vārdnīca*. Rīga: Zinātne.
- Sleumer, Albert. 1926. *Kirchenlateinisches Wörterbuch. Ausführliches Wörterverzeichnis zum Römischen Missale, Breviarium, Rituale, Graduale, Pontificale, Caeremoniale, Martyrologium, sowie zur Vulgata und zum Codex juris canonici; desgleichen zu den*

- Proprien der Bistümer Deutschlands, Österreichs, Ungarns, Luxemburgs, der Schweiz und zahlreicher kirchlicher Orden und Kongregationen. Zweite, sehr vermehrte Auflage des „Liturgischen Lexikons“.* Limburg an der Lahn: Verlag von Gebrüder Steffen. Tiefenbach, Heinrich. 2010. *Altsächsisches Handwörterbuch. A Concise Old Saxon Dictionary.* Berlin & New York: Walter de Gruyter GmbH & Co. KG.
- Trumpa, Anta. 2015. Vietovardžiai su sāt- „Latvijos vietovardžių žodyne“ (*Latvijas vietvārdu vārdnīca*). *Acta Linguistica Lithuanica* 72, 73–84.
- Trumpa, Anta. 2015a. Vēlreiz par vietvārdiem ar sāt-. *Onomastica Lettica* 4, 82–94.
- Trusman, Jurij J. 1897. *Etimologija mestnych nazvanij Vitebskoj gubernii*. Revel: Tipografija G. Matizena.
- Vaba, Lembit. 2014. Curonian linguistic elements in Livonian. *The Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics* (ESUKA — JEFUL), 5(1), 173–191.
- Vanagas, Aleksandras. 1981. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*. Vilnius: Mokslas.
- Wiedemann, Ferdinand Johann. 1869. *Ehstnisch-deutsches Wörterbuch*. St. Petersburg: Commissionäre der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.
- Zeps, Valdis J. 1984. *Placenames of Latgola. A Dictionary of East Latvian Toponyms* (Wisconsin Baltic Studies 1). Madison: Baltic Studies Center.

Rolandas Kregždys

Baltų ir Lietuvos kultūros istorijos skyrius

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Saltoniškių g. 58, Vilnius, LT-08105, Lietuva

rolandaskregzdys@gmail.com

KOPSAVILKUMS

Austrumbaltu toponimų elementa -sat(-)/-sath vai -sāt(-e)/-zate cilme (liet. *Abelssat*, *Pawll Lamßatt*, *Nimmersath*)

Rolandas KREGŽDYS

Balstoties uz etimologiško analizi, raksta autoris izvirza jaunu hipotēzi par tādu austrumbaltu toponīmu izcelsmi, kuros ietilpst strukturālais elements -sat(-)/-sath vai -sāt(-e)/-zate. Rakstā aplūkoti toponīmi liet. *Abelssat*, *Pawll Lamßatt*, *Nimmersath* un to semantiskā attīstība. Pētījuma rezultātā piedāvāti šādi galvenie secinājumi:

Austrumbaltu toponīmos ar strukturālo elementu -sat(-)/-sath vai -sāt(-e)/-zate saskatāma rietumģermāņu izcelsmes protoforma, t. i., sens latīnisms — lietvārds vlv. *sāt*, *sate* 'vieta; lauku teritorija, ciems; domēne; zeme, kas pieguļ saimniecībai; īpašums; agrāk Vācijā lietota zemes mērvienība (7–15 ha); ēka' ↔ agrīnās jav. *sath*, *sadt* 't. p.'.

1. Latv. *sāts*, *sāta*, *sāte* ir uzskatāmi par ģermānismiem, t. i., kadastra terminiem, bet nevis par latviešu dialektismiem.
2. Toponīms liet. *Abelssat* 1509 pieder ģermāņu cilmes neadaptētu vietvārdu leksiskajam slānim un sastāv no personvārda vlv./jav. *Abel* 'Alberts' un lietvārda vlv. *sāt* (↔ *sate*) 'lauku apvidus, ciems; domēne; zeme, kas pieguļ saimniecībai; saimniecība; ēka', kas paredz protosemēmu *Alberta sēta, *zeme*'.
3. Toponīms liet. *Pawll Lamßatt* 1540 pieder neadaptētiem ģermāņu cilmes vietvārdiem un postulē zemes īpašuma kadastrālo terminu: *Paul Lam* (↔ *Lambert*), t. i. *Lamßatt* ← personvārds **Lamps-* (← personvārda ģen. *Lamp[e]* 'Lamberts') + lietvārds vlv. *sāt* (*sate*) ↔ jav. *sath*, *sadt* 'zeme, kas pieguļ saimniecībai; saimniecība utt.'.
4. Toponīms liet. *Nymmersatt* pieder *karmadhāraya* tipa savienojumiem. Tas sastāv no adj. jav. *nimmer* 'skumjš, drūms' un lietv. jav. *sath*, *sadt* (↔ vlv. *sāt* [*sate*]) 'lauku apvidus, ciems; domēne utt.', atspoguļojot pirmā komponenta strukturālo elementu metatēzi, t. i. *-i(y)-...-e-* → *-e-...-i-* un patskaņa *-a-* maiņu uz *-e-* otrajā komponentā, ko noteikusi progresīvā asimilācija, resp., *N-i-mm-e-rsat 'drūma vieta' → *N-e-mirs-a-ta → *N-e-mirs-e-ta*.

SUMMARY

The Origin of East Baltic Toponyms Composed of Components -sat(-)/-sath or -sāt(-e)/-zate (top. Lith. *Abelssat*, *Pawll Lamßatt*, *Nimmersath*)

Rolandas KREGŽDYS

Referring to etymological analysis, the author of this article presents a new hypothesis concerning the origin of the East Baltic toponyms composed of structural elements -sat(-)/-sath or -sāt(-e)/-zate. The analysis refers to the description of derivatives and semantic development of top. Lith. *Abelssat*, *Pawll Lamßatt*, *Nimmersath*.

In summing up the research results, one may conclude that toponyms with the structural elements *-sat(-)/-sath* or *-sāt(-e)/-zate* belong to lexemes of the West Germanic origin. More precisely, these components, contrary to what was commonly done in the past, are to be derived from sub. MLG *sāt, sate*, as well as from sub. EHG *sath, sadt*.

In summarizing the outcomes of the research into the East Baltic toponyms composed of structural elements *-sat(-)/-sath* or *-sāt(-e)/-zate*, the following main conclusions are proposed:

1. East Baltic toponyms composed of structural elements *-sat(-)/-sath* or *-sāt(-e)/-zate* presuppose a protoform of West Germanic origin, i.e. an old Latinism — sub. MLG *sāt, sate* ‘a place; rural area, village; a barton; land adjoining a farm; holding; a land measure earlier used in Germany (7–15 ha); a building’ ↔ sub. EHG *sath, sadt* ‘id.’.
2. Sub. Latv. *sāts, sāta, sāte* are to be ascribed to Germanisms, i.e. to cadastral terms, but not to Latvian dialectisms.
3. Top. Lith. *Abelssat* 1509 belongs to the lexical layer of non-adapted place-names of Germanic origin, composed of p. n. MLG / EHG *Abel* ‘Albert’ and sub. MLG *sāt* (↔ *sate*) ‘rural area, village; a barton; land adjoining a farm; a holding; a building’ that presupposes a protosememe *‘Albert’s farm, land’.
4. Top. Lith. *Pawll Lamßatt* 1540 is to be ascribed to non-adapted place-names of Germanic origin that presuppose a cadastral term of landed property: *a holding of Paul Lam* (↔ *Lambert*), i.e. *Lamßatt* ← p. n. **Lamps-* (← p. n. G *Lamp[e]* ‘Lambert’) + sub. MLG *sāt (sate)* ↔ EHG *sath, sadt* ‘land adjoining a farm; a holding etc.’.
5. Top. Lith. *Nymmersatt* belongs to compounds of *karmadhāraya* type. It is composed of adj. EHG *nimmer* ‘sad, dismal’ and sub. EHG *sath, sadt* (↔ MLG *sāt [sate]*) ‘rural area, village; a barton etc.’, reflecting metathesis of structural elements of the 1th component, i.e. *-i(y)-...-e-* → *-e-...-i-*, and the change of a vowel *-a-* to *-e-* of the 2nd component, predetermined by progressive assimilation resp. *N-i-mm-e-rsat *‘gloomy place’ → *N-e-mirs-a-ta → *N-e-mirs-e-ta*.

Pārdomas par Johana Teodora Bērenta (1784–1866) kapavietu Suntažos

Dzintra PAEGLE
Latvijas Universitāte

levads

Rakstā analizēti Latvijas Valsts vēstures arhīva dokumenti un biogrāfiskās ziņas par kādreizējā Suntažu mācītāja Johana Teodora Bērenta atdusas vietu Suntažos, lai noskaidrotu kaut aptuvenu tās atrašanos, ņemot vērā, ka 19. gadsimta otrajā pusē Suntažos ir bijušas divas luterāņu kapsētas. Biogrāfiskajās ziņās ir tikai norāde, ka mācītājs apglabāts Suntažos.

1. Īsa J. T. Bērenta biogrāfija

Suntažu Evaņģēliski luteriskās draudzes mācītājs Johans Teodors Bērents (*Johann Theodor Berent*, dzimis 1784. gada 31. maijā (v. st.) Rīgā — miris 1866. gada 27. jūnijā (v. st.) Rīgā), nodzīvojis 82 gadus un 27 dienas, apbedīts 5. jūlijā Suntažu kapos — „*auf dem Sunzelschen Gottesacker*“ (Döbner 1868: 11).

J. T. Bērents Suntažu draudzē nostrādājis 42 gadus, no 1808. gada 1. novembra līdz 1850. gada martam, bijis viens no Latviešu literārās (draugu) biedrības dibinātājiem, kalendāru veidotājiem un literāru darbu tulkotājiem. Bērents pēdējos mūža gadus nodzīvojis Rīgā sava dēla Johana Aleksandra (*Johann Alexander*) Bērenta namā. Mācītājs labi pratis latviešu valodu, senās valodas, kā arī franču, angļu un krievu valodu. J. T. Bērents tiek dēvēts par „vācu tautības latviešu rakstnieku, tulkotāju“ (Frīde 2003: 70). Plašāk par J. T. Bērenta darbiem un to valodu sk. arī Paegle 2021.

2. J. T. Bērenta apbedījuma vietas meklējumi

Nekrologā un biogrāfiskajās uzziņās teikts, ka J. T. Bērents apglabāts Suntažu kapos līdzās agrāk mirušajai dzīvesbiedrei:

„Kad papreekŕch draugi un peederrigee mihŕa aiŕgahjeja peemiņņu ar dŕeeŕmahm un runnahm Rihgâ bij ŕwehtijuŕchi, tad pawaddija lihķi us Suntaŕcheem, kur nu duŕŕ ŕawas wezzas draudŕes widdŭ un laulatam draugam lihdfâs, kâ dŕihwibas deenâs pats wehlejees.“

(CB 1866, sk. arī MV 1866, RB 1866)

1866. gadā Suntažos bija divas luterāņu kapsētas. Vecākā atradās pie 1782. gadā pēc Kristofa Hāberlanda (*Christoph Haberland*, 1750–1803) projekta celtās Suntažu baznīcas. Kapsēta bija baznīcas sakristejas galā (sk. 1. attēlu), austrumu pusē, tā tagad ir zudusi, padomju laikā nopostīta. Nav izdevies atrast kādu fotoattēlu ar šo kapsētu, kaut gan sadzīvē baznīca fotografēta bieži — kristību, iesvētīšanu, laulību sakarā.

Attēls. Suntažu luteriskā baznīca no sakristejas puses 2020. gadā.
(Andra Lindes foto)

Jaunākā, tagadējā, kapsēta atrodas pie Abzes upītes ietekas Mazajā Juglā. Suntažu draudzes grāmatās ir izdevies noskaidrot tās sākotni. Tas noticis labu laiku pēc 1773. gadā izdotā likuma, kas aizliedza glabāt baznīcās un ap tām. 1840. gada latviešu draudzes apbedīto sarakstā (LVVA 1840, 17. lp.) septembrī ar Nr. 63. un 64. pie mirušo datiem piezīmēs ir pieraksts: „*Die ersten Leichen auf dem neuen Kirchhofe*“, tātad — pirmie apbedītie jaunajā kapsētā. Pāreja uz jauno kapsētu notikusi pamazām. Tā 1840. gada rudenī ir apbedīti tikai trīs mirušie jaunajos kapos, bet pārējie 28 — vecajos kapos.

Nākamajā 1841. gadā lielākā daļa latviešu draudzes mirušo apglabāti vecajā kapsētā ap baznīcu — 52, bet 36 — jaunajā, savukārt visi 4 vācu draudzes mirušie — vecajā kapsētā, viens pārvests uz citas draudzes kapsētu (LVVA 1841, 13.–21. lp.). Līdzīga aina ir līdz pat 1850. gadam, vienu daļu mirušo apbedī vecajā kapsētā, bet citus — jaunajā, piemēram, 1848. gadā visi vācu draudzē mirušie apbedīti vecajā kapsētā ap baznīcu, bet latviešu draudzes mirušie — jaunajā kapsētā (LVVA 1848, 9.–15. lp.).

1847. gada 24. novembrī mirusi mācītāja J. T. Bērenta dzīvesbiedre Natālija Kristīne (*Natalie Christine*, dzim. *Rosenplänter*). Zināms, ka viņa apbedīta Suntažos, bet, tā kā nav saglabājusies 1847. gada Suntažu draudzes grāmata, trūkst konkrētu norāžu par kapavieta. Vērtējot apbedījumu tendences Suntažos 19. gs. 40. gados, vedas domāt, ka visdrīzāk mācītāja Bērenta dzīvesbiedre apbedīta vecajā kapsētā ap baznīcu.

Kad pēc 19 gadiem aizsaulē dodas mācītājs J. T. Bērents, viņu apbedī Suntažos blakus dzīvesbiedrei, visticamāk, vecajā kapsētā ap baznīcu, jo tagadējā kapsētā viņa kapavieta nav atrodama. Diemžēl arī šajā gadījumā nav saglabājusies 1866. gada Suntažu draudzes grāmata, kas to varētu apliecināt.

Patiesības noskaidrošanai šoreiz nevar palīdzēt arī vācu valodas terminoloģija. Mūsdienu vācu valodas vārdnīcas uzrāda kapsētu nosaukumus — *der Kirchhof*, *der Friedhof*, *der Gottesacker*. Apbedījumu vēstures pētnieks Vitolds Muižnieks raksta, ka šie vārdi nav sinonīmi, ar vārdu *der Kirchhof*, angļu *churchyard*, zviedru *kyrkogård* apzīmē pie baznīcām ierīkotas kapsētas (Muižnieks 2015: 213). Bet tas neapstiprinās 19. gs. sākumā un vidū, tad šie termini netika šķirti un apzīmējumu *der Kirchhof* attiecināja arī uz attālākajām kapsētām, kuras neatradās ap baznīcu — *Die ersten Leichen auf dem neuen Kirchhofe*. Un mūsu gadījumā poētiskais *der Gottesacker* visdrīzāk attiecas uz kapsētu pie baznīcas. Termina *der Kirchhof* attiecināšana uz attālākajām

kapsētām ir nepiemērota, uz to norāda arī Voldemāra Gutceita vārdnīca, jo attālākajās kapsētās nav bijušas uzceltas baznīcas (Gutzeit 1874: 39).

20. gs. 50. gados, padomju laikā, vecā kapsēta ap Suntažu baznīcu, kas atradās tās sakristejas galā, ar buldozeru tika nolīdzināta, vecās kapsētas kapu krusti un pieminekļi sastumti kaudzē krūmos, tie ar laiku iznīcināti. Bet baznīcas kapsētas austrumu stūrī, kur iepriekš atradās 1. pasaules karā kritušo vācu karavīru apbedījumi, tika ierīkoti 2. pasaules karā kritušo padomju karavīru kapi, kas tur atrodas vēl šobrīd.

Nobeigums

Suntažu mācītāja J. T. Bērenta kapavieta mūsdienās nav atrodama. Pašlaik ir netieši, bet ticami pierādījumi, ka viņš ir bijis apglabāts vecajā kapsētā pie Suntažu baznīcas līdzās savai dzīvesbiedrei, taču šī kapsēta nav saglabājusies.

Avoti

- LVVA 1840 = Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 235. fonds, 4. apraksts, 2414. lieta Vidzeme, Rīgas apriņķis Suntažu draudze.
- LVVA 1841 = Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 235. fonds, 4. apraksts, 2415. lieta Vidzeme, Rīgas apriņķis Suntažu draudze.
- LVVA 1848 = Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 235. fonds, 4. apraksts, 2421. lieta Vidzeme, Rīgas apriņķis Suntažu draudze.

Literatūra

- Döbner, August. 1868. Nekrolog. Joh.Theodor Berent, geboren den 31. Mai 1784, gestorben den 27. Juli 1866. *Magazin, herausgeben von der Letttisch-Literarisch Gesellschaft*. Band 14. Theil 1. Mitau: S.F. Steffenhagen und Sohn, 9–21.
- CB 1866 = Peemiņņa. *Ceļa Biedris*, Nr. 16. (04.08.1866).
- Frīde, Zigrīda, 2003. Bērents (Berent) Johans Teodors. *Latviešu rakstniecība biogrāfijās*. Otrais, pārstrādātais un papildinātais izdevums. LU Literatūras, Folkloras un mākslas institūts. Rīga: Zinātne, 70–71.
- Gutzeit, Woldemar. 1874. *Wörtertschatz der Deutschen Sprache Livlands*. Von W. Von Gutzeit. Zweiter Theil. Erste Lieferung. Riga: In Commission bei Remmel.
- MV1866 = Eekfchēmmes fiņņas. *Mājas Viesis*. Nr. 31. (01.08.1866.).
- Muižnieks, Vitolds. 2015. *Bēru tradīcijas Latvijā pēc arheoloģiski pētīto 14.–18. gadsimta apbedīšanas vietu materiāla*. Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti. Nr. 2. Arheoloģija. Rīga: Jelgavas tipogrāfija, 2015.

Paegle, Dzintra. 2021. Suntažu mācītājs Johans Teodors Bērents (1784–1866) un viņa latviešu valoda. *Baltu filoloģija* 30(1/2), 100–137.

RK 1866 = Nekrolog. *Rigaſches Kirchblatt*. Nr. 47. (22.07.1866).

Dzintra Paegle

Baltu valodniecības katedra

Humanitāro zinātņu fakultāte

Latvijas Universitāte

Visvalža iela 4a, Rīga, Latvija

dzintrap@latnet.lv

SUMMARY

Some Thoughts about Johann Theodor Berent's (1784–1866) Grave in Suntaži

Dzintra PAEGLE

Using the documents of the State Historical Archive of Latvia as well as other sources, the article analyzes the possible burial place of Suntaži pastor, writer and translator Johann Theodor Berent in one of the two Lutheran cemeteries in Suntaži.

Unfortunately, no register books of the Suntaži parish have been preserved from 1847, when Berent's spouse died, nor from 1866, when the pastor himself passed away. However, the lists of the dead in the register book of the Suntaži parish in 1840 reveal the first burials in the new cemetery, which is further away from the church. The transition to the new cemetery in Suntaži took place gradually, but not immediately after the 1773 law. Thus, in the fall of 1840, the first three burials were made in the new cemetery, and the other 28 in the old cemetery around the church. Often, for example in 1848, all members of the German congregation were buried in the old cemetery, and Latvians in the new cemetery. Most likely, the pastor's spouse was buried in the old cemetery near the Suntaži church in the fall of 1847. According to newspaper reports, 19 years later, pastor Berent was buried next to her. Thus, his grave must be in the old cemetery. Unfortunately, the cemetery around the Suntaži church was destroyed during the Soviet era, in the 1950s.

Velniavimasis kasdieniame žemaičių šnekėjime (remiantis XX a. II pusės medžiaga)

Jūratė PAJĖDIENĖ
Lietuvių kalbos institutas

Įvadas¹

Viena iš kasdienio žemaičių kalbėjimo ypatybių yra prie asmenvardžio ar jį pakeičiančio įvardžio pridėjami ar vietoj jų pasakomi *žalčio*, *velnio* ar kitų mitinių būtybių (veikėjų)² vardai. Kartais tai skamba kaip keiksmas, o kartais — kaip gana neutralus, bet su tam tikru elgesio modeliu susijęs asmens apibūdinimas. Natūrali žemaitiško kalbėjimo dalis yra ir su *velnio* vardu ar jį atstojančiais eufemizmais sudaromi pastovūs posakiai (plg. Vėlius 1987; Jasiūnaitė 2005, 2007; Pajėdienė 2021). Šio straipsnio tikslas — aptarti mitinių veikėjų įvardijimų dažnį ir pasiskirstymą kasdieniame žemaičių diskurse. Tyrimui pasitelktas XX a. II pusės šiaurės žemaičių kalbėjimo paveldas. Mitinių veikėjų įvardijimų (skirtingų vieno žodžio formų) dažnis žemaičių kasdienybės diskurse vertintas analizuojant natūralaus (paslėptu mikrofonu įrašyto) kalbėjimo tekstų rinkinio *Taip šneka tirkšliškiai* (Girdenis, par., 1996; toliau — TŠT) teikiamus duomenis. TŠT pateiktas vienos iš centrinių šiaurės žemaičių telšiškių šnektų diskursas, bet nežiūrint tam tikrų fonetinių ir kai kurių leksinių kalbos ypatybių savitumo, šie tekstai puikiai perteikia liaudiškąjį žemaitiško kalbėjimo (mąstymo) būdą ir atskleidžia ne

¹ Autorė dėkoja anoniminiams straipsnio Recenzentams — ypač vienam iš jų — už įžvalgias pastabas, padėjusias pagerinti tekstą.

² Dar plg. Birutės Jasiūnaitės (2005; 2008) vartojamą *mitinio (mitologinio) personažo* terminą.

tik šios šnektos, bet ir apskritai (šiaurės) žemaičiams būdingus savitarpio bendravimo bruožus³.

TŠT sudaro 50 transkripcija užrašytų⁴ buitinių pokalbių iš 1968–1988 metų laikotarpio. Pokalbių autoriai ir bendraautoriai (t. y. kalbantieji asmenys ir jų besiklausantieji) — Mažeikių rajono Tirkšlių apylinkėje gyvenę Alekso Girdenio⁵ šeimynykščiai, juos aplankę kaimynai ar giminaičiai. Pasak TŠT sumanytojo, į leidinį pateko nekupiūruoti tekstai (tik sukarpyti, parinkus siužetinei istorijai tinkamą pradžios ir pabaigos momentą), jų išdėstymą knygoje lėmė tam tikra tema gvildenamo pokalbio (pasakojimo) trukmė — pradedama nuo ilgiausių ir einama link trumpesnių (plg. Girdenis 1996: 8, 12). Kiekvienas pašnekesys turi eilės numerį ir taikliai parinktą pavadinimą⁶. Pagal diskurso (pokalbių plačiąja prasme) pobūdį TŠT tekstai trejopi — tai įprastas kasdieniai dviejų ar keleto žmonių pašnekesys (dialogas ar polilogas)⁷ (35 vnt.), į tokius dialogus įsiterpiantis ilgesnis vieno asmens pasakojimas (monologas)⁸ (12 vnt.) ir neįprastoms bendravimo aplinkybėms priskirtinas telefoninis pokalbis⁹ (3 vnt.). Atsižvelgiant į nurodytas tekstų ypatybes ir skirtingas apimtis, straipsnyje aptariamas mitinių veikėjų paminėjimų (jų šaltinyje rasta 674 vnt.) dažnumo pasiskirstymas.

Velniavimosi terminas straipsnyje pasirinktas centriniu ne dėl *velnio* vardo ir jo sinonimų dažnumo (TŠT tekstuose *žalčio* įvardijimų rasta beveik dukart daugiau nei *velnio*), bet dėl išskirtinės *velnio* kaip mitinio veikėjo pozicijos chtoniškojo pasaulio būtybių hierarchijoje, kuri būdinga ir indoeuropietišku tautų, taip pat ir lietuvių bei žemaičių

³ Apie šioms tekstams būdingą nuoseklų dialogiškumą, intonacijų ryškumą, kalbėjimo rupumą ir ekspresijos savitumą žr. Girdenis 1996: 7–8, Jasiūnaitė 2007: 259.

⁴ Apie tradicinius ir specialiai TŠT tekstams sukurtus transkripcijos ženklus žr. Girdenis 1996: 8–10.

⁵ Alekso Girdenio biografiją žr. Jasiūnaitė, Stundžia 2016.

⁶ Jie pateikti ir 4 lentelėje.

⁷ Polilogo samprata kiek talpesnė, nes tikrasis pašnekovų kiekis skirtingose TŠT atkarpose yra nežinomas.

⁸ Pasak Alekso Girdenio, TŠT monologai, esantys dialogų dalimi — jų tęsinium arba intarpu, sietini su senąja pasakojimo kultūra: tai ne vien kalbančiojo „gebėjimas sklandžiai pasakoti“, bet ir klausytojo gebėjimas „ramiai ir rimtai klausytis netrumpų pasakojimų“ (žr. Girdenis 1996: 8).

⁹ Telefoninio pokalbio išskirtinumą (plg. Girdenis 1996: 142) lemia įvairios priežastys: neįprastumas, susijęs su negalėjimu pašnekovą matyti, būtinybė kalbėti itin aiškiai, įtampa klausantis ar prastesnis akustinis suvokimas.

mitologijai (plg. Jakobson 1985 [1969] : 33–48; Ivanov, Toporov 1973; Vėlius 1987: 6–7, 35; Jasiūnaitė 2007: 261). Šio mitinio veikėjo reikšmingumą iliustruoja žemaičių turima sinonimiškų velnio įvardijimų gausa¹⁰ ir įvairios kitos kalbinės medžiagos išskirtinumas. Lietuviškąjį velnią atitinkančių mitinių veikėjų vardų giminystė pastebima daugelyje indoeuropietišku kalbų¹¹. Su giminiškais velnio vardo *veles* šaknies dariniais indoeuropiečių kalbose sietina ir TŠT tekstuose vartojama archajiška nominatyvo (Nom. sg.) *vēl̥s*¹² forma (visuose kituose šio žodžio paradigmos linksniuose –*n̥*– pasirodo). Mitinio suvokimo atspindžių gausu ir kasdieniame žemaičių šnekėjime aptinkamuose velniavimosi atvejuose. Tokį velniavimąsi galima suvokti plačiąja prasme — kaip skirtingoms semantinėms grupėms priskirtinų mitinių veikėjų, tarpusavyje susijusių skirtingais hierarchiniais ryšiais, vardų visumą, ar siauriau — kaip su įprastu vardu *vels* ir jo pakaitalais (eufemizmais) siejamus vienos semantinės grupės narius (žr. 1 lentelėje pateiktus skirtingų semantinių grupių įvardijimus). Velniavimosi (siaurąja prasme) ištaroms antonimu laikytinas žalčiavimasis — su roplio semantiniu vaizdiniu sietinų veikėjų (mitologiniu požiūriu šios būtybės yra pavaldžios velniui¹³) vardų parinktys, iš kurių TŠT pašnekėsiuose išskirtinai dažni *žalčio* įvardijimai. Sąvokos *velniavimasis* ir *žalčiavimasis* parankios apibrėžiant šioms grupėms priklausančių žodžių ir su jais sudaromų junginių funkcinis skirtumas.

1. Kiekybinė TŠT velniavimosi leksikos raiška

TŠT rasti 674 mitinio veikėjo vardo paminėjimai (žr. 1 lentelę). Semantinei *velnio* vaizdinio grupei priklausantys paminėjimai tiriamo šaltinio tekstuose vartojami keliais variantais. Dažniausiai pasitaiko žodis *velnias* (205 vnt. arba ~30,4%) ir visai retai (po vieną kitą atvejį — nuo ~2,1% iki ~0,3%)

¹⁰ Apie *velnio* vaizdinio reikšmės sąsają su velnio vardu ir skirtingais jo variantais susijusių vietovardžių paplitimą Žemaitijoje žr. Vėlius 1987: 35.

¹¹ Daugiau žr. Vėlius 1987: 25–30, 258–260; apie *veles* šaknies darinius indoeuropiečių kalbose žr. Jakobson 1985 [1969]; Ivanov, Toporov 1973.

¹² Aleksas Girdenis nurodo, kad *vēls* ‚velnias‘ su minkštuoju *l̥* taria visi šiaurės žemaičiai, o tirkšliškių tariamo *vēl̥s* minkštasis *l̥* neretai dar ir kirčiuotas, todėl TŠT tekstuose, kai ‚raidė jau turi kokį kitą diakritiką [...], lankelis keičiamas vadinamąja minute [...] {-} rašoma *vēl̥s*‘ (plg. Girdenis 1996: 10; 41).

¹³ Apie lietuvių sakmėse minimo chtoniškojo velnio, kaip žemės (požemio) ir gyvulių dievo ar valdovo, vaidmenį mitologijoje, pagal kurį ropliai (žalčiai, gyvatės, rupūžės) taip pat pavaldūs velniui, kuris gali veikti perimdamas net jų pavidalą, žr. Vėlius 1987: 81–83; 135–137).

aptinkami šio mitinio veikėjo subjektinę nuorodą perteikiantys ar pastoviuosiuose junginiuose vartojami eufemizmai¹⁴ *šėtonas, brantas, smakas, biesas, bestija, judošius*¹⁵, *pekla, kelmas, bala*. Su roplio vaizdiniu susijusių būtybių įvardijimai sudaro didžiausią (beveik 2/3 arba ~64,5%) visų TŠT tekstuose aptinkamų mitinių veikėjų dalį. Iš jų dažniausiai vartojamas *žaltys* (400 vnt. sudaro ~59,4%), santykinai gana dažnai — *gyvatė* (28 vnt. sudaro ~4,15%), o *rupūžė (rupūža, krupieža)*¹⁶ pasirenkama kur kas rečiau (~1,04%). TŠT ypač reti su chtoniškuoju pasauliu siejamo moteriškos lyties personažo — *raganos* — paminėjimai¹⁷.

Beveik visi mitinių veikėjų įvardijimai TŠT vartojami perkeltinėmis reikšmėmis. Tik 6-ame ir 7-ame pašnekesiuose *velnias* (13 vnt. sudaro ~1,9% visų įvardijimų) pasirinktas įvardinti tiesiogiai pagal žodžio reikšmę suvokiamam (mentalinėje pasakojimo erdvėje veikiančiam) demonišku galių subjektui. Tokį suvokimą parodo papildomos konkretumo nuorodos: deiktinę funkciją atliekantys įvardžiai — emfatinis *pats*¹⁸ ar konkretus demonstratyvas *tas*¹⁹ (plg.: E. *ka_pàtsr vėl's / kùsùor / [...] vò_pats vėl'sr / i_kòrsr^(a) // 6,115–116*²⁰; M. *òns un_pècàus / tas_vėl'sv // 7,116*), konkrečius veiksmus įvardijančių veiksmažodžių formos (pavyzdžiui: M. *tìkr nusiçàudėj^(e) vėl's!* 7,118) ar kalbančiojo nuomonė apie subjekto realumą tik teksto lygmeniu (plg. nuorodą apie tokio subjekto fiktyvumą²¹ teikiančią frazę: M. *ta_vėl'(n')r nemaçàuv / be(t)_tu_žmūõg^(o)r / mačàuv kòr_pasikùor^(e) // 7,120*).

¹⁴ Apie eufemizaciją kaip mažiau pavojingą (labiau nekalną) pavojingos (net įvardijimo prasme) būtybės nurodymo būdą žr. Jasiūnaitė 2005; 2007: 261.

¹⁵ Apie tikrinio velnėvardžio *Judošius* kilmę žr. Jasiūnaitė 2017: 356.

¹⁶ Plg. *Kretingos tarmės žodyne* (Aleksandravičius, par., 2011: 19) nurodytą *krupė* „rupūžė“ — *po_mūsa pàmatàs i kròpu*.

¹⁷ Atkreiptinas dėmesys, kad *raganos* įvardijimų atveju atidžiai paisoma apibūdinamojo subjekto lyties atitikties. Žodis *gyvatė* šiuo požiūriu jau desenantizuotas, — gali būti pasirenkamas abiejų lyčių asmenims apibūdinti, tai matoma ir TŠT, plg.: M. *jau_prigièr^(e)š_bò.u/ giwàt^(e) // 40,299*; dar žr. 26 pavyzdį). Apibūdinamojo subjekto lytis nesvarbi renkantis leksemą *rupūžė* ar jos eufemizmus *rupūža, krupieža*. Alekso Girdenio (1996: 147) manymu, ši daugeliui pejoratyvų būdinga galūnė —*a* perteikia sustiprintą neigiamą vertinimą.

¹⁸ Įvardžiui *pats, pati* būdingos funkcijos: „identifikacijos ar individualizacijos patvirtinimas, pabrėžimas, veiksmo subjekto ar objekto išskyrimas iš kitų“ (žr. Rosinas 1996: 102).

¹⁹ Apie konkretųjį rodymą žr. Rosinas 1996: 73–76.

²⁰ TŠT citatą pradanti didžioji raidė žymi kalbėtoją; citatą palydintis pirmas skaitmuo nurodo teksto numerį, antras — puslapį.

²¹ Apie žemaičiams būdingą įprotį apibūdinti savo santykį su mitinių veikėjų tikrumu žr. Stundžienė 2007: 34; 47.

Mitinių veikėjų įvardijimų TŠT skaičius ir savitarpio dažnumas

Semantinė grupė	Mitinės būtybės vardas (eufemizmas)	Fiksacijų skaičius ir santykinis dažnis	Iš viso
velnio vaizdinys 236 vnt. (35,01%)	<i>vels</i>	205(30,4%)	674(~100%)
	<i>šėtonas</i>	14 (2,08%)	
	<i>brantas</i>	4 (0,59%)	
	<i>smakas</i>	3 (0,45%)	
	<i>biesas</i>	2 (0,3%)	
	<i>bestija</i>	2 (0,3%)	
	<i>judošius</i>	2 (0,3%)	
	<i>pekla</i>	2 (0,3%)	
	<i>kelmas</i>	1 (0,15%)	
<i>bala</i>	1 (0,15%)		
roplio vaizdinys 435 vnt. (64,54%)	<i>žaltys</i>	400(59,35%)	
	<i>gyvatė</i>	28 (4,15 %)	
	<i>rupūžė, rupūža</i>	5 (0,74%)	
	<i>krupieža</i>	2 (0,3%)	
raganos vaizdinys 3 vnt. (0,45%)	<i>ragana</i>	2 (0,3%)	
	<i>šmėkla</i>	1 (0,15%)	

Skaitant TŠT tekstus akivaizdu, kad velniavimasis yra susijęs su bendru pašnekesio pobūdžiu ir vyraujančia emocija. Vertinant trims semantinėms grupėms priklausančių pavadinimų pasiskirstymą skirtingo pobūdžio tekstų grupėse (žr. 2 lentelę) matyti, kad didžiausias tankis (~1,76 vnt./p.) būdingas semantinei roplio vaizdinio grupei priklausančių mitinių veikėjų įvardijimams keleto asmenų pašnekesiuose. Telefoniniuose pokalbiuose šios semantinės grupės pavadinimai pasirenkami santykinai labai retai, gana retai jie vartojami ir pasakojimuose (paprastai tik cituojant svetimas frazes). Su velnio vaizdiniu susiję įvardijimai panašiu dažnumu (~0,7±0,1 vnt./p.) vartojami skirtingo pobūdžio diskurse. Gali būti, kad toks pastovus santykinis vartojimo dažnumas, o kartu ir su *velnio* vardu sudaromų posakių semantinių ir sintaksinių modelių įvairovė (apie ją žr. 2 skyriuje) ir kuria įspūdį, kad velniavimasis (siaurąja prasme) labiau nei žalčiavimasis būdingas žemaitiškam diskursui.

Mitinių veikėjų vardų pasiskirstymas pagal semantines grupes skirtingo pobūdžio TŠT pokalbiuose

Žanrinis TŠT teksto pobūdis (pokalbių kiekis; apytikslė apimtis puslapiais ²²)	Mitinių veikėjų įvardijimai pagal semantines grupes			Bendras skaičius vnt. (santykinis dažnis vnt./p.)
	<i>su roplio vaizdiniu susiję įvardijimai</i>	<i>su velnio vaizdiniu susiję įvardijimai</i>	<i>su raganos vaizdiniu susiję įvardijimai</i>	
polilogas ir dialogas (35 tekstai — 231 p.)	408 (1,76)	185 (0,8)	2 (0,009)	595 (~2,58)
monologas (naratyvas) (12 tekstų — 67 p.)	24 (0,36)	40 (0,6)	1 (0,01)	65 (~0,97)
dialogas telefonu (3 tekstai — 19 p.)	3 (0,16)	11 (0,6)	—	14 (~0,74)
Iš viso (50 tekstų — 317 p.)	435 (~1,4)	236 (~0,74)	3 (0,009)	674 (~2,13)

Pažiūrėjus į mitinių veikėjų vardo parinktis trejopo pobūdžio TŠT pokalbiuose (žr. 3 lentelę) matyti, kad poliloge (dialoge) išskirtinai dažni *žalčio* įvardijimai (379 vnt. arba ~1,6 vnt./p. santykinis dažnumas). Gausiai, bet maždaug du kartus rečiau šiame diskurso sluoksnyje vartojami pasakymai su žodžiu *velnias* (167 vnt. arba ~0,72 vnt./p.). Tik poliloguose aptinkami įvardijimai *rupūžė*, *bestija*, *judošius*, *bala*. Monologinio pobūdžio tekstuose žodžių *velnias* ir *žaltys* dažnumas kitoks: *velnio* paminėjimai (33 vnt. arba 1,5 vnt./p.) beveik du kartus dažnesni nei *žalčio* (18 vnt. arba ~0,27 vnt./p.). Telefoniniuose pokalbiuose dažniausiai pasirenkami frazeologizmai su žodžiais *vels* (5 vnt. arba ~0,26 vnt./p.) ir *brantas* (4 vnt. arba ~0,21 vnt./p.). Pastaroji leksema (kaip ir *kelmas*, *velnias*²³) randama tik telefoniniame TŠT diskurse.

²² TŠT tekstai pateikiami su komentarais, todėl apimtis yra apytikslė. Atskirų tekstų apytiksles apimtis žr. 4 lentelėje.

²³ Plg. Norberto Vėliaus (1987: 74) nuorodą, kad „Žemaičiuose *velnias* kartais net vadinamas *kelmu*“. Birutė Jasiūnaitė (2007: 261) eufemizmo *kelmas* populiarumą sieja ne vien su mitinės topografijos poveikiu, bet ir su fonetiniu šio žodžio skambesiu.

3 lentelė

Kiekybiniai mitinių veikėjų įvardijimų ir jų dažnumo parametrai skirtingo pobūdžio TŠT pokalbiuose

Žanrinis TŠT teksto pobūdis (pokalbių kiekis; apytikslė apimtis puslapiais)	Mitinių veikėjų įvardijimai													bendras kiekis (vnt.) santykinis dažnumas (vnt./p.)		
	žalys	vels	gyvatė	šėtuons	rupūžė, krupčėza	bronts	smakės	bestija	judošius	bėsos	ragana	pekla	kėlms		šmekla	balta
polilogas ir dialogas (35 tekstai – 231 p.)	379 (1,6)	167 (0,72)	22 (0,1)	11 (0,05)	7 (0,03)	–	1 (0,004)	2 (0,009)	–	1 (0,004)	1 (0,004)	1 (0,004)	–	1 (0,004)	1 (0,004)	595 (~2,58)
monologas (naratyvas) (12 tekstų – 67 p.)	18 (0,27)	33 (0,5)	6 (0,09)	3 (0,04)	–	–	2 (0,03)	–	1 (0,015)	1 (0,015)	1 (0,015)	1 (0,015)	–	–	–	65 (~0,97)
dialogas telefonu (3 tekstai – 19 p.)	3 (0,16)	5 (0,26)	–	–	–	4 (0,21)	–	–	1 (0,05)	–	–	–	1 (0,05)	–	–	14 (~0,74)
Iš viso (50 tekstų – 317 p.)	400 (1,26)	205 (0,65)	28 (0,09)	14 (0,04)	7 (0,02)	4 (0,01)	3 (0,009)	2 (0,006)	2 (0,006)	2 (0,006)	2 (0,006)	2 (0,006)	1 (0,003)	1 (0,003)	1 (0,003)	674 (~2,14)

Vertinant velniavimosi (plačiąja prasme) leksikos pasiskirstymą skirtinguose TŠT pokalbiuose (žr. 4 lentelę), pirmiausia pasakytina, kad be jos apsieita penkiuose TŠT tekstuose²⁴. Tai du trumpi poliloginio pobūdžio pašnekesiai (47. *Kaimynių ir pažįstamų ligos*, 50. *Lietus ir lietus*), du kalbėtojos M. pasakojimai (32. *Ruzgų dvaro gaisras* ir 43. *Motinos sapnai*) bei vienas pašnekesys telefonu (34. *Bronelė mirė*). Aptariamo tipo leksemų nebuvimą galėjo nulemti ne vien santykinai nedidelė apimtis²⁵, bet ir rimties reikalaujantis emocinis šių pokalbių kontekstas: 34-ame ir 43-ame tekstuose aptarinėjama mirties tema, 47-ame — sunkiai susirgusios kaimynės sveikatos būklė, 32-ame — tyčinio gaisro istorija, 50-ame — užsitęsęs ir nederliumi grasinantis lietus. Įdomu, kad šiuose tekstuose pastebimas dažnesnis nei įprastai kitokio tipo — tikėjimą atspindinčių — emocinių pertarų²⁶ — vartojimas ir tiesioginėje kalboje, ir cituojant pasakojamos istorijos veikėjų pasisakymus.

Žiūrint į skirtingus TŠT tekstus matyti, kad bendras velniavimosi intensyvumas dažnėja (≥ 4 vnt./p.) su nepasitenkinimu susijusio kasdienio bendrabūvio aplinkybėmis (žr. 18-o, 39-o ir 10-o tekstų nuorodas) ar aptariant smurto ir klastos situacijas bei jų kontekstus (žr. 26 ir 31 tekstų nuorodas). Panašaus pobūdžio pokalbiuose padažnėja ir žalčiavimasis. *Žalčio* įvardijimai santykinai dažnai (intensyvumu $\geq 2,4$ vnt./p.) pasirenkami jau minėtuose 26-ame, 31-ame ir 39-ame tekstuose bei panašaus emocinio situacinio konteksto 8-ame, 20-ame ir 24-ame poliloguose; žalčiavimasis dažnas ir pašnekesiuose 4. *Alų geria* ir 12. *Piršlybos ne piršlybos* (pastarajame aptarinėjama keistų kaimynės piršlybų drama).

Velnio įvardijimai intensyviai ($\geq 1,5$ vnt./p.) pasirenkami jau minėtuose 10-ame ir 18-ame tekstuose bei dialoguose–poliloguose, kuriuose tiesiogiai ar netiesiogiai aptariamas netinkamas elgesys ir vienoks ar kitoks nukrypimas nuo vertybinių nuostatų (žr. tekstus: 48. *Namie reikia būti* — apie neklusnios dukters elgesį; 28. *Vagysčių pradžia* — apie atsainų kaimynės požiūrį į sūnaus vagiliavimą; 42. *Laikrodžiai* — apie brangų, bet nesėkmingą pirkinį — nuolat gendantį laikrodį).

²⁴ Šių tekstų apimtys buvo įtrauktos skaičiuojant bendrąjį ir skirtingų velniavimosi reikšmės įvardijimų dažnumo TŠT koeficientą (žr. 3 ir 4 lentelėse pateikiamus duomenis).

²⁵ Kaip jau buvo minėta, kuo toliau knygoje eina tekstas, tuo jis trumpesnis.

²⁶ Apie *O Jėzau, Jėzus Marija* tipo kreipinių reikšmes ir semantinių modelių neatitikimus skirtingose kalbose žr. Wierzbicka 1996.

Kiekybiniai visų mitinių būtybių vardų ir dažniausiai vartojamų žalčio ir velnio leksemų ir jų dažnio skirtingo pobūdžio TŠT pašnekesiuose ir atskiruose tekstuose parametrai

TŠT dialogo rūšis, pavadinimas ir apytikslė apimtis puslapiais		Visos velniavimosi reikšmės leksemos		Leksema žaltys		Leksema vels		
		skaičius	dažnis	skaičius	dažnis	skaičius	dažnis	
polilogas ir dialogas	1. <i>Susibarė</i>	37	107	~2,89	79	~2,14	25	~0,68
	2. <i>Vargas dėl karvės</i>	16	32	2	18	1,13	12	0,75
	3. <i>Supjaustė žvirblį</i>	15	21	1,4	18	1,2	3	0,2
	4. <i>Alų geria</i>	14	47	3,36	34	2,43	12	0,86
	6. <i>Girtuokliams beveik geriau</i>	11	35	3,18	19	1,73	14	1,27
	8. <i>Ankšta po vienu stogu</i>	10	36	3,6	29	2,9	6	0,6
	10. <i>Ant ryšulių</i>	9	36	4	15	1,67	18	2
	12. <i>Piršlybos ne piršlybos</i>	7	22	3,14	18	2,57	4	0,57
	15. <i>Bulvės</i>	7	13	1,86	7	1	5	0,7
	16. <i>Giminės ir šiaip ligoniai</i>	6	6	1	1	0,17	3	0,5
	17. <i>Visokių šmėklų reikia</i>	6	8	1,33	1	0,17	3	0,5
	18. <i>Buvo paėdęs širdį</i>	6	26	4,33	12	2	9	1,5
	19. <i>Į gimimo dieną</i>	6	14	2,3	11	1,83	3	0,5
	20. <i>Vargsta senas, vargsta jaunas</i>	6	20	3,3	17	2,83	2	0,33
	21. <i>Skalbiasi</i>	6	18	3	12	2	6	1
	22. <i>Keistos moteriškės vargai</i>	5	8	1,6	2	0,4	3	0,6
	24. <i>Nesutarimai fermoje</i>	5	13	2,6	12	2,4	1	0,2
	25. <i>Ir vėl apie karves</i>	5	11	2,2	5	1	3	0,6
	26. <i>Smarkus, bet geras</i>	4	17	4,25	10	2,5	5	1,25
	27. <i>Neramūs gyvenimai</i>	4	5	1,25	4	1	1	1,25
	28. <i>Vagysčių pradžia</i>	4	11	2,75	–	–	6	1,5
	31. <i>Apsivogė šiek tiek</i>	4	16	4	12	3	4	1
	33. <i>Eismo pavojai ir trumpi sijonai</i>	4	13	3,25	9	2,25	–	–
	35. <i>Trenka galvą</i>	3	2	0,67	1	0,34	1	0,34
	38. <i>Derlius, sloga ir batai</i>	4	11	2,75	8	2	1	0,25
	39. <i>Čia gali iš proto išeiti</i>	4	17	4,25	12	3	2	0,5
	40. <i>Ir juodbėrius žirgus balnoja</i>	3	5	1,67	2	0,67	1	0,33
	41. <i>Pasivalgymas po turgaus</i>	3	3	1	3	1	–	–
	42. <i>Laikrodžiai</i>	3	8	2,67	3	1	5	1,67
	45. <i>Grybus taiso</i>	3	5	1,67	3	1	2	0,67
46. <i>Dujos pavojingas dalykas</i>	3	3	1	–	–	3	1	
47. <i>Kaimynių ir pažįstamų ligos</i>	2	–	–	–	–	–	–	
48. <i>Namie reikia būti</i>	2	5	2,5	1	0,5	4	2	
49. <i>Nebebersiu kavos</i>	2	1	0,5	1	0,5	–	–	
50. <i>Lietus ir lietus</i>	2	–	–	–	–	–	–	
Iš viso	231	595 vnt.	~2,58	379 vnt.	~1,64	167 vnt.	~0,72	

TŠT dialogo rūšis, pavadinimas ir apytikslė apimtis puslapiais		Visos velniavimosi reikšmės leksemos			Leksema žaltys		Leksema vels	
		skaičius	dažnis	skaičius	dažnis	skaičius	dažnis	
monologas	5. Santuoka, mirtis, gyvenimas	10	9	0,9	3	0,3	4	0,4
	7. Pakaruokliai, nekrikštai, vaikažudės	10	13	1,3	1	0,1	10	1
	11. Ponai vargdeniai	8	7	0,88	3	0,38	4	0,5
	13. Mirusiųjų turtas – gyvųjų nesantaika ²⁷	7	3	0,43	–	–	–	–
	23. Kavalieriaus gudrybės	5	17	3,4	7	1,4	5	1
	29. „Šventas“ Jonas	5	1	0,2	–	–	1	0,2
	30. Vaikų darbai ir nedarbės	5	1	0,2	1	0,2	–	–
	32. Ruzgų dvaro gaisras	4	–	–	–	–	–	–
	36. Užgavėnės	4	5	1,25	3	0,75	1	0,25
	37. Tėvas ir jaunikiai	3	3	1	–	–	3	1
	43. Motinos sapnai	3	–	–	–	–	–	–
44. Amžinai pražuogę	3	6	2	–	–	5	1,7	
Iš viso	67	65 vnt.	0,97	18 vnt.	0,27	33 vnt.	0,49	
pokalbis telefonu	9. Pavasariop	9	10	1,1	1	0,11	4	0,44
	14. Gripas ir kiti negeri dalykai	7	4	0,57	2	0,29	1	0,14
	34. Bronelė mirė	3	–	–	–	–	–	–
	Iš viso	19	14 vnt.	0,74	3 vnt.	0,16	5 vnt.	0,26
Iš viso	317	674 vnt.	~2,13	400 vnt.	~1,26	205 vnt.	~0,65	

TŠT pasakojimuose (vienuolika iš jų pasakoja kalbėtoja M.²⁸, tik vieno – 44. *Amžinai pražuogę* – monologo autorius yra Gd.) mitinių būtybių vardai dažniau (nuo 1,3 iki 3,4 vnt./p.) pasirenkami žaisminguose ar gąsdinančiuose, pražūtingas pažįstamų žmonių gyvenimo istorijas perteikiančiuose M. pasakojimuose (žr. 23. *Kavalieriaus gudrybės*, 7. *Pakaruokliai, nekrikštai, vaikažudės*) ar aptariant kolektyvine (niekine) atsakomybe paremtos kolūkinės santvarkos ir su jos prievartiniu pobūdžiu susijusio mąstymo žalą (žr. 44. *Amžinai pražuogę*).

²⁷ Nuoseklus M. pasakojimas su vienu klausytojo P. intarpu.

²⁸ Apie TŠT kalbančiuosius (pagrindinė kalbėtoja yra Alekso Girdenio motina Bronislava Gedgaudaitė-Girdenienė, kurios atminimui ir skirta ši knyga) ir jų žymėjimą santrumpomis žr. Girdenis 1996: 7; 11.

Kaip jau buvo minėta, kalbantis telefonu, dažniau pasirenkama *velnio* leksema ar jos eufemizmai (plg. pokalbyje 9. *Pavasariop* pasisakymų su *velnio* (0,44 vnt./p.) ir *branto* (0,33 vnt./p.) leksemomis intensyvumą).

Kiekybinė mitinius veikėjus perkeltinėmis reikšmėmis įvardijančių žodžių vartojimo TŠT analizė rodo išskirtinį du personažus — *velnių* ir *žaltį* — nurodančių pavadinimų vartojimo dažnumą. Skirtingo pobūdžio diskurse jų vartojimo absoliutūs ir santykinis dažnumas skiriasi ne atsitiktinai. Tai susiję su bendra pašnekusių nuotaika bei su skirtingomis žalčiavimosi ir velniavimosi žodžių reikšmėmis ir funkcijomis.

2. Emocinė TŠT velniavimosi aplinkybių raiška ir funkcijos

Perkeltinėmis reikšmėmis žemaičių kasdienybės kalbėjime vartojamų mitinių veikėjų vardų pa(si)rinkimas tampriai susijęs su bendruoju pašnekėsio, kurio metu tokie įvardijimai pasirenkami, kontekstu ir jo specifika. Diskurso analitiko Roberto E. Longacre'o teigimu, kalba suvokiama tik atsižvelgus į visą kalbėjimo akto kontekstą (plg. Longacre 1996: 1). Jo nuomone, predikacija atspindi palyginti žemo lygmens santykius, dažniausiai koduojamus sakiniiais, o aukštesnio lygmens santykiai kalbos procese sietini ne vien su predikacija, bet ir kitais aptariamų dalykų esmės perteikimui svarbiais aspektais, tokiais kaip reakcija, sąmojis, besirutuliojantis dialogo siužetas ir pan. (plg. Longacre 1996: 125tt.). Dialogas kaip mažiausiai dviejų dalyvių pokalbis visada susijęs su reakcija arba atliepimu vienas kitam, todėl struktūriškai dialogas gali būti paprastas, sudėtingas, abejonę perteikiantis, mišrus, gali būti apibūdinamas pagal dalyvių skaičių, giluminės ir paviršinės struktūros raišką, taip pat — ir kaip turintis žaidimo struktūrą ir galintis perteikti galios santykius (ten pat, 127–151). Dialogo kaip žaidimo tikslas yra pokalbio partnerį pasukti norima linkme ir perimti dialogo kontrolę (ten pat, 148). Dialogo teoretikė Edda Weigand, kalbą taip pat suvokianti kaip dialogą (žr. Weigand 2009), o dialogą — kaip įvairiarūšį žaidimą (žr. Weigand 2010), teigia, kad dialogas kaip bendravimas, pagrįstas tam tikrais vykdomaisiais principais, kuriuos kalbėtojas sąmoningai ar nesąmoningai pasirenka, siekdamas ir pokalbį inicijuojančių, ir atliepimo reakcijų ryšio, leidžiančių suvokti pokalbio visumą ir jame efektyviai dalyvauti (plg. Weigand 2010: 113). Būtent vykdomieji principai lemia dalyvavimo dialoge būdus ir gali tapti strategijomis (kai kalbėtojas siekia tam tikra

linkme pasukti dialogo tėkmę). Tokios strategijos leidžia keisti pokalbio sekas, vertinimus ir emocijų raišką, leidžia kai ko išvengti ar kai ką nutylėti arba atskleidžia kalbėtojo norą bendradarbiauti ar priešintis (plg. Weigand 2010: 113, 118). Dialogo tėkmėje kalbantysis gali prisitaikyti prie pašnekovo (*bendradarbiavimo strategija*) arba prieštarauti jam (*konfrontacijos strategija*), o kartais pasirinkti ir neutralią poziciją, sąmoningai to net nesuvokdamas (plg. Weigand 2010: 121–122).

TŠT velniuojantis žaidybiškumo (sąmoningai ar nesąmoningai pasirinkto) vaidmuo ypač ryškus. Tik iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kad velniaivimosi (plačiąja prasme) pertarai ir apibūdinimai grįsti vien kalbėtojo susipriešinimu su pašnekovu ar su asmeniu, apie kurį kalbama. Pažiūrėjus į TŠT randamus aptariamo tipo žodžius ir (ar) su jais sudaromų junginių modelius sistemiškai, matyti, kad konfrontacijai — pykčio, susierzinimo, nekantrumo raiškai — paprastai pasitelkiami tik pejoratyviniai kreipiniai ir apibūdinimai *žalčio* leksemos (kur kas rečiau — kitų leksemų) pagrindu. Tokie kreipiniai dažniausiai palydi retoriniu klausimu išsakomus priekaištus ar su liepiamosios nuosakos veiksmažodžių formomis sudarytas atstūmimo frazes, kuriomis siekiama nutildyti ar nutolinti nuo savęs²⁹ pašnekovą, su kuriuo ginčijamasi (tiesiogiai ar perpasakojant istoriją) ir kuris sakinyje paprastai būna prepoziciskai ar postpoziciskai nurodomas įvardžių *tu / jūs / abudu* formomis, pvz.:

- (1) E. *i_kàsɪ tâu iʷ dābā / žžāltiv dōrnās(is) // 1,35*
- (2) K. *kù_tò gālì sakîṭe / žāltī/ ka_pātiv tūōkì // 1,25*
- (3) E. *a_tò_sùprūntʲ mō.n_lėg(a)ʷ / žāltīʷ tò // 20,219*
- (4) K. [...] *mōnʳs kūōžna !dēĩnʳ / te_p_nepjaūkʷ [...] rūpūžʳʷ tò! // 1,33*
- (5) M. *nō_i_kūʲ jūs /žāltēʲ /tō._kārvoʳ negalíejūot atvėstʳL // 2,52*
- (6) K. *nō_nutēlķʲ žāltī / 1,36*
- (7) K. *jug_tō_ēĩkʲ žāltīʲ / /tōrt(a) atidōūdōt / ir ēĩkʲ sau_givēņkʲ / 1,49*
- (8) E. *išʷ_čė // maúket abódʳʷ žāltē // 1,13*

²⁹ Siunčiamosios formulės (apie žemaičiams įprastus jų modelius žr. Jasiūnaitė 2007 ir Jasiūnaitė, par., 2007), perteikia CENTRO- PERIFERIJOS projekcija paremtą metaforinį suvokimą, kurioje CENTRAS vertinamas pozityviai, o PERIFERIJA priskiriama negatyviajai demoniškų jėgų lokacijai (plg. Będkowska-Kopczyk 2009: 212–213).

Ginčo ar kitomis didelės įtampos aplinkybėmis dažnai pagreičiui su žalčiavimosi kreipiniais ir epitetais vartojami ir kiti neigiamos konotacijos — proto, tvarkos, švaros, turto trūkumą pabrėžiantys — apibūdinimai, tokie kaip *beprotris, valkata, vadala, nevala, ubagas* ir pan., arba skolininės leksikos keiksmažodžiai ir eufemistiniai jų perdirbiniai³⁰, plg.:

(9) E. *i_kūō tō_nūoriL dābā/ žāltīr_tō bēprūotiv // 1,35*

(10) K. *vādalār /kūr_žāltī padīrbīl? 1,30*

(11) E. *vālkātār niek^(a)_nedīrbī\ žāltī/ 1,30*

(12) M. *’ōkr_tō [...] žāltī\! / tō_nėvalā\ / ðbāgē\ tō! // 26,247*

(13) M. *ūn_r patēis / i_sāk^a // jebīrvai\ōk\! vā\ žāltīs! 2,51*

Susipriešinimo aplinkybes, kuriose žalčiuojamasi, TŠT kalbėtojai apibūdina pabrėždami pykčio ir (ar) nusivylimo jausmų proveržį (plg. junginius *pasiutau keikti, pasiuto kriokti, verkti*)³¹ arba (pasi)kartojimą (plg. frazes su kalbėjimo reikšmės veiksmažodžių habitualio formomis, kurios gali būti eliptinės: *liub sakys* ‚sakydavo‘, *biški kas*{vis sakydavo}, *tik* {vis kartoja}, *vietoj Sveika Marija kiaurai* ‚nuolat kartoja‘), pvz.:

(14) E. *aš_tik_pasōtāur anō_kēikt^r / skau_žāltī\! // dėkuō neātvedēt rikārd^s / 2,58*

(15) M. *pašūtus^r kūrūōkt^e\ // dabār matāu / vės^(a)r ta.u_teisīb^e\ žāltī! 12,164*

(16) E. *dābār ī / pasiprūovėj^es\ // dābār_vēs / èlėnėl^(e)r èlėnėl^r mōnėi / vō_pėrmōi lūb_sakīs / ’ū\ ’z^(a)ltī! // ’vādal(a)\ givāt^e! 18,205*

(17) K. *biš^(ki)_kas^r / žāltī\ / vādal(a)L [...] 1,29*

(18) E. *sveikamarij^es^r vėitūor / kāura_žāltēr / lelelār lalalār lalalār // 1,45*

Žalty tipo šauksmininkus TŠT kalbėtojai mėgsta pasirinkti percituodami ankstesnius savo ar kitų asmenų diskursus; tokios citatos įterpamos ir pasakojant senesnių laikų istorijas (pasakotojos M. naratyvuose esama

³⁰ Skolininės leksikos keiksmažodžių ar jos pagrindu pasidarytų (sužemaitintų) siuntimo pertarų vartojimas TŠT santykinai nėra gausus. Apie žemaičiams įprastus skolinųjų keiksmažodžių eufemistinius perdirbinius ir jų kilmę žr. Jasiūnaitė 2007: 261–262.

³¹ Žemaičiai veiksmažodžio *pasiusti* formas pasirenka ne vien susierzinimui reikšti, bet ir bet kokio ūmaus, netikėto veiksmo pradžios apibūdinimui, plg.: *pasiusti 1. imti, įnikti ką nors daryti: vākā ka_pasiunt kārstījēis / ðž_galvās ošēimk e_biek; ka_pasōta biegtē ārklē / vūos basostabdāu; ka_ōns pasōta šāukte ont_mōņes* Aleksandravičius, par., 2011: 362. Dar plg. 30 pavyzdį su *pasiusti duoti* ‚pradėti mušti‘.

įvairesnių įvardijimų). Neaiškus tokių kreipinių percituojamose frazėse tikroviškumo statusas (ar jie buvo tikrai ištarti buvusio dialogo metu, ar sukuriami pasakojant) suteikia papildomą žaidybinį efektą, plg.:

- (19) M. *pri_lõngar veizdõr / à\ sàkâu / žàltĩr nával(a)\! // [...]*
užmõšã\ žmũdõgo / žàltĩ\! / 26,248
- (20) Pp. *j'ev // sakau_tik_lèkìr iškùotę\ žàltĩ! // 19,214*
- (21) K. *žàltĩ\ sakâu to_rauduónàs(is)\! / ku_padèrbâl*
gìvátę! // 4,86
- (22) M. *a_to_ẽĩ(si)\ sàkâu bèstèję / i_trùobav! // 18,208*
- (23) V. *nõr sakâu / eĩk\ žàltĩ /ana.m_ir^aiškinę\ // 3,76*
- (24) M. *kãp_r_to_sák /ráganàr /nètùrì\? / 7,126*
- (25) M. *ta_mùotinr iš_lúòus_tuos / iškrètr / vø\ sák šàtũdõnè /*
tâ(u)r vèsà / dàlëšv / juonèl(ę)v palèk! // [...] smàkëv tò /
prijies(i)v vèin_kãrt(a) // 13,171–172
- (26) M. *gèrdâm\ acegòlę / ka_tas_bòtkosr / pàsakùov //*
to_!vèizĩžk\! / [...] to_givátęr tò / tò_nevèizìr /
vèizie(k)_kuoks_ànùr paršièlis jau_ĩ [...] / 26,246

Pejoratyviniai kreipiniai neretai pasirenkami ir nefaktyviuose — ne-pasakytuose, įsivaizduojamuose — dialoguose. Juose jie pasitelkiami kaip tokio dialogo tikroviškumo rodiklis, kuris reikalingas pasakojime kuriant kitokią buvusių ar būsimų situacijų versiją. Tokie kreipiniai ne tik leidžia sukurti įsivaizduojamo dialogo tikroviškumo išpūdį, bet ir tampa savotišku kalbančiojo pasidrašinimu ar pasigyrimu, plg.:

- (27) E. *òkr_to_mèsëi^(o) / žžàltĩ\! / [...] daiñòuk\ mèsëi^(o) /*
gìvátęv! // nèb-èlgã! // išëiš^(l)_to_ka(p)_!pèklà³² /
nu_mòn^(a)_gàlvũòsv // 39,296
- (28) M. *mèsle^(o)_palauk_itò_žàltĩ! // to_ššú^d pasakìs! // 23,235*
- (29) E. *sakičau_đrãugièl\! / !dèrp_kr žàltĩ/ padèrp(k)r*
te-p_kap_vèsèv vírâ // 1,14
- (30) E. *aš_bũč^(o)_pašutusr pàtìr dõut^e [...] bũč^o_bòtkòur / paleidu(sⁱ)r*
su_kuok^(o)_šàkało / žàltĩ\ / kuo_nevèizìl // 26,248

Aptariamo tipo įvardijimai TŠT dažnai koreliuoja — greta ar per atstumą — su asmenvardžiu ar įvardžiu kaip vertinamasis rodiklis (papras-tai — neigiamos konotacijos) ar tampa jų pakaitalu (substitutu), pvz.:

³² Apie topografinio pobūdžio *velnio* pavadinimus daugiau žr. Dźwigol 2020.

- (31) *D. tēi_stēcki.nār čę_atvažōur žāltē / plūōtk^u // jāur viēl // 48,323*
- (32) *E. anā trūkstv / petre_pātēv / žal'čōu // 18,206*
- (33) *M. nōi i_žēnā / atēinr ta(s)_žāltīs / barāusk's^l // 12,169*
- (34) *E. dēltūōr anam_žal'čōur / ta_kārv(ē) i_nusprūog^a // 2,60*
- (35) *M. ęr^anām\ tuo_prūōta žal'čōu trūkst // 17,201*
- (36) *M. vēstēikr / kad^i_kavalīērs / vō_āšt_ąnūo / bijúojāu // bijúojā(u) velņe / vēstēikv // 23,231*
- (37) *M. matār pagalīe^r ta_givāt^e // 17,200*
- (38) *E. i_dār rokōu rūpūž^r / nusōķ^a dēšimt^r rūbū^u ta_múotrēškā // 2,60*

Kreipiniu *žalty* neretai žaidžiama kuriant prieštaravimo iliuziją — priešgyniavimu siekiant pagyvinti pokalbį ar norint atkreipti dėmesį į reikiamas problemas, todėl tokios vokatyvo formos gali būti vartojamos kaip pertaras. Tokia desemantizacija būdinga ir žodžio *velnias* vokatyvui. TŠT tekstuose forma *vēlnē* ~ *velnē* (o kartais ir to paties fonetinio modelio *žaltē* ~ *žaltē*)³³ paprastai pasirenkama ne kaip vardo pakaitalas ar asmens epitetas, bet kaip bendresnę kalbėjimo situaciją apibūdinantis, dėmesio atkreipimo funkciją atliekantis priežodis; tokių šauksmininko formų suprieveiksmėjimą rodo ir gretiminė jų vartosena su dalelytėmis *no*, *jau*, plg.:

- (39) *K. jāur_tas_ālō(s) žāltī / supōrtēn^a / vė(s^a)\ žāltī / kūr_tō_čę bagērsⁱ\ // 4,85*
- (40) *Kč. dāržiniē nugrūvusi tuoki_velņe // 2,61*
- (41) *M. nōi / veln^e / bl^uōgār īv sāk^a // [...] nōi_veln^e / iškādōv ģaruos_múotr^eškas // 12,165–166*
- (42) *K. vō_tēpr_jau / vēln^e / krīžāusr mētāv / da_nīē bōv^(e) tuok^e_mēt^(a) / 6,105*
- (43) *Kč. šlāpēr_jau / žālt^r / nē izbrēs^(t^e) / t^e.n / pas_tō_kārv^r / ne_kūt^r / 2,60*

Su žaidybiškumu sietinas ir žodžio *žaltys* parinkimas ne asmeniui, bet kokiam nepageidaujamų savybių įgijusiam (tinkamas savybes praradusiam) padarui ar daiktui, apie kurį numanoma iš konteksto, įvardinti, plg.:

³³ Aleksas Girdenis (1996: 22; 124) tokius „tradicinių“ šauksmininkų *dāvē* ~ *Dievė*, *pōndāvē* ~ *Pondievė*, *vēlnē* ~ *velnē* ir pan. atvejus sieja ne su priegaidžių kaita, bet apibūdina kaip galūnių kirčiavimą.

- (44) M. *i_kāpr juš_čę_žāltē / ijèjūot*// 3,68 (apie vapsvas)
 (45) E. *kūr dābā /darīteL su_žāl'čē?* 2,64 (apie karvę)
 (46) M. *tēpr / kažikuok(s)_surūg(ē)s_ žāltīs*// 49,324 (apie pieną)
 (47) E. *parejāur / ēīn(°) iš_autōbōs(a) / mōn_jau_stūou\ žāltīs!* // 42,307 (apie laikrodį)
 (48) E. *unta_lupšienē padērb(a) tuok(us)_žāl'čūs / ka_ikēšāu pērstūs / pōikēv bātā // vō_kad_ēit(e) nēgāl(°) / mō(n)_nērūp* // 38,295 (apie batus)

Lyginimo konstrukcijose vertinamasis požūiris perteikiamas lyginimo standartą nusakant žodžiais *žaltys, vels, šėtonas, pekla*³⁴, *gyvatė*, pvz.:

- (49) E. *an_tik_malōu kap_žāltīs / ta_vēdīēj(ē)* //24,238
 (50) M. *!kās tau_ī / ka_tō_spirì kap_vēl's / rōkōu* // 23,236
 (51) E. *ōnš_čę_nekabiniētōm mōn_ākū kap_šātūōns*// 18,207
 (52) E. *čegūōnēškār paugūntas_ī // unt_sōktōm(a) / unt^adbōlōm(a) // kap_givāt'ēs* // 39,298

Kaip matyti, *žalčio* įvardijimai paprastai pasirenkami siekiant stilistiškai paryškinti situacinį, vertinamąjį aptariamų dalykų (dažniausiai — subjektų) apibrėžtumą, o velniaivimosi (siaurąja prasme) žodžių ir su jais sudarytų posakių parinkty dažniausiai sietinos su poreikiu stilistiškai paryškinti aptariamų dalykų ar kai kurių jų ypatybių egzistavimo neapibrėžtumą. TŠT tekstuose žodis *velnias* (rečiau jo eufemizmai *biesas, šėtonas, žaltys*) ir su juo sudaromi pastovieji posakiai funkcionuoja kaip konstatuojamojo įvardžio *kas*³⁵ ar neigiamos jo transformacijos — įvardžio *niekas* pakaitalas ar sintaksiškai lygiavertis semantinis jo papildymas, plg.:

KAS / VELS / AR VELS (ŽALTYS), kas'

- (53) E. *vęšē_dīvējēs / kās_ānām vēl's/ pasāk'ē tēn / kas_tēn vēl's / pasākēv* // 4,89–90
 (54) E. *kās ta(vi)_vēl's / jīms\ // ka_i_jīms\ / pāmēs* // 1,43
 (55) K. *kās_tav(i)_vēl's / i_privērt'ēs* // 1,26
 (56) M. *kās anō_ileis\ a_vēl's / i_tu_pakāj'!* 11,162
 (57) K. *kas_tāvìL lēi(p) bût' / a_žāltīsL?* 1,29

³⁴ Žr. 27 pavyzdį.

³⁵ Apie klausiamuosius (nekonstatuojamuosius) įvardžius ir jų neutralizaciją retoriniuose sakiniuose žr. Rosinas 1996: 107–108; 111.

KO / AR VELNIŲ / KURIO ŽALČIO ,kodėl / dėl ko‘

(58) E. *vø_kuor_cë bèparęĩn⁽ⁱ⁾ L a_vèlñū?1,14*

(59) E. *kùr_tęn / su_ta.s_pëiminiĩmsĩ /anam_reikĩtĩ^(o)ĩ usijĩmt^eĩ
kuřuo_žalčę// 3,76*

(60) E. *kũõĩ křuõkêL kuřuo_žalĩ^e// 1,32*

KAM / VELNIAMS ,kuriam tikslui‘

(61) K. *velnẽmsĩ re.(k)_givẽnt^eĩ /je_rẽkĩ teĩk_pjaútẽĩs// 1,49*

KĄ / AR ŠĖTONĄ / KURĮ ŽALTIŲ?

(62) G. [...] *vø_kùmètĩ ėĩnat / gõlt^eL? // përmũõ\// [...]*

a_šætũõn^(a)ĩ dẽrbat\ // lik_tuos_përmũõs\ // 17,197–198

(63) *ĩ_velĩsĩ anu._žę-n^a [...] kũrĩ\ žalĩtĩ padęrbâu // 21,220*

NĖ VELNIAS ,niekas‘

(64) E. *ĩšar^(e)ĩ /nę_velĩsĩ /nèatẽĩn\ // 14,184*

NĖ VELNIUI ,niekam‘

(65) M. *saķ [...] kòkķeĩr_ivàkã /atvažãvõ iš_vilĩnãusĩ /nę_velĩnõur
nèvèrtẽ\ // bãĩdĩ mõn / årklĩ^(u)s\// 40,299*

VELNIO ŠŪDAS ,niekai‘

(66) K. *mõnĩ vęškàs / i_šũdš veln^e\ [...] iškãdõ\ susĩẽd^a\
gãr^(a) // 4,91*

NĖ VELNIO ŠŪDO ,nieko‘

(67) M. *sa(k^e)_knĩngàsĩ gaũsĩ / nègavã / nĩę_veln^eĩ šũd^a\ // 17,200*

Žodžio *vels* junginiai su įvardžiais *koks, visas, visoks* TŠT vartojami kaip semantiniai neapibrėžiamųjų įvardžių *bet kas, viskas, kažkas* variantai, pvz.:

SU KOKIU VELNIU ,su bet kuo‘

(68) M. *sãkau_ĩai\ apšĩžãnĩt^eĩ // nèrgalĩjãu / su_kuoõõ_velĩnõĩ
susidĩet^e / nènrõrĩjãu // 5,104*

VISUS / VISOKIUS VELNIUS (BIESUS) ,viskã‘

(69) E. *õĩgãr bãĩdũsĩ vęsu(s)_susępęrkus⁽ⁱ⁾_jau [...] kęlẽm^aĩ /
vęsũsĩ bĩesũs // 9,145*

(70) M. *ję\ /vęškũ\ // vęsũõk^ũs vęlĩnũs gęrĩ // 19,213*

Frazeologizmais *nuo velnio, gyvas vels / žaltys / brantas* ir pan. nusakoma neapibrėžtas kiekis, plg.:

NUO VELNIO ,didelis, didelė‘

(71) B. *lãĩškãr nu_veln^(e)ĩ ĩ ,bulvių stiebai labai dideli‘ 10,152*

GYVAS VELS / GYVAS ŽALTYS / GYVAS BRANTAS ,daug‘

- (72) E. oĴgàr [...] sumoķíejus⁽ⁱ⁾ r ġû^a brònt^ar / 9,145
 (73) B. muş⁽ⁱ⁾ bovâ / ġî(ŭ^a) vėĴnir pasíejus^{iv} // 10,152
 (74) E. burûðkur ġŕŭ(s)r žâlŕtîs^v // çę i_tęnr / unta_ġŕŭ(s)r
 žâlŕtîs^v // 10,151

Kalbant apie velniaivimosi įvardijimų sąsają su priešpriešos raiška pirmiausia minėtinos dviejų tipų — siunčiamoji *eiti po (šimto) velnių* ir linkėjimo *kad velniai (bala) atimty* — formulės ir jų variantai³⁶. Jų vartojimo TŠT aplinka rodo, kad ginčijantis jos dažniausiai pasirenkamos tik kaip tam tikro veiksmo, kuriuo grasinama, intensyvumo rodiklis (panašią funkciją atlieka ir epiteto išryškiniui pasirenkama daugiskaitos kilmininko forma, pavyzdžiui, K. snãrlãv vėĴnũ 1,32, M. kumpnũðs⁽ⁱ⁾v vėĴnũ! 26,247), plg.:

- (75) K. ka_ddiėsor / ka_vėĴs^v àtîms 1,50
 (76) E. to_ženã^v nevîekšlã! ka_stúmš^(o)v ka vėĴs^v àtîms! // 16,191

Kita pragmatinė šių formulių vartojimo funkcija — situacijos vertinimas. Jos ištariamą siekiant nutraukti ginčą arba kaip nuolaidumo, pasidavimo, savojo (ne)išmanymo ženklas ar nusivylimą atskleidžiantis priežodis, plg.:

- (77) M. ėĩk pò^v_vėĴnũ!// isivêr(k)r kòpustù(s)v /
 su_sa.ũ_rãmũðn^a mėsòv // 37,290
 (78) K. ėĩ(k)r [...] pò_šĩmtar vėĴnũ^v! 1,34
 (79) M. [...] Ĵu.b_ĩžbũs^r / çę [...] kãdr_anõ / bâl^(a)vãtĩmt^o! 17,199
 (80) M. atídev^{er} /ãt^v! // lėĩr_anu(s) / sãk^a / vėĴnêr / àtēm^v! 2,52
 (81) M. vò_tõr / neħĩpėrkũot^r / to_sėkceĩ^{el}? // E. 'lėĩr_anõ
 vėĴs / àtēm^v // nêr aš_ĩšmanãur / ar_an^(a)_ġãrãr /
 ar_an^(a)_blũðġãr [...] 9,143
 (82) K. kãšr_çę žãlŕtę / ġivènêms^r / žâlŕtĩr tuo(kⁱ) ġivènẽmar /
 lėj~ã.nũ / vėĴnê^v àtēm!// 1,19

Išvados

Mitinių veikėjų įvardijimų vartojimo TŠT analizė rodo išskirtinį žodžių *žaltys* (400 vnt. arba ~60,4%) ir *vels* (205 vnt. arba ~30,4%) dažnį. TŠT

³⁶ Šių formulių semantinis modelis TŠT gana santūrus, palyginus su galimais variantais (juos žr. Jasiūnaitė, par., 2007).

tekstuose velniavimosi žodžiai paprastai vartojami perkeltinėmis reikšmėmis. Tiesiogine aktyviai veikiančio mitinio veikėjo reikšme TŠT rasta keliolika *velnio* paminėjimų (13 vnt. arba 1,9%), jų neįprastumą kasdieniuose pokalbiuose rodo kalbančiųjų pasirinktos papildomos konkretumo nuorodos (pavyzdžiui, *pats vels*, *tas vels*). Tyrimas parodė, kad žalčiavimosi ir velniavimosi (siaurąją prasme) dažnumą lemia diskurso pobūdis, pokalbio dalyvių skaičius ir temos. Žodis *žaltys* dažniau vartojamas ginčijantis ar vertybinių nuostatų neatitinkančiomis aplinkybėmis, o rimties reikalaujančiomis temomis bei kalbantis telefonu jo vengiama. *Žalčio* įvardijimų pasirinkimas paprastai būna susijęs su jau žinomo, aptarto, iš konteksto aiškiai numanomo (nors sakinyje nebūtinai paminėto) subjekto (rečiau — objekto) vertinamąja nuoroda — situacinio apibrėžtumo išryškiniu. Metaforiški *velnio* įvardijimai dažnesni pastoviuosiuose posakiuose, jų variantų esama daug. Velniavimosi žodžiai skirtingo pobūdžio diskurse vartojami santykinai panašiu dažnumu. *Velnio* pavadinimų pasirinkimą paprastai lemia poreikis nurodyti nežinomų, nesuprantamų, sunkiau (nenoriai) paaiškinamų reiškinių prigimtį ar ypatybes, stilistiškai paryškinant aptariamų reiškinių situacinį neapibrėžtumą.

Literatūra

- Aleksandravičius, Juozas (par.). 2011. *Kretingos tarmės žodynas*. Danguolė Mikulėnienė, Daiva Vaišnienė (sud.). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Będkowska-Kopczyk, Agnieszka. 2009. Przekleństwa jako przykład łamania tabu na podstawie języka polskiego i słoweńskiego oraz innych języków słowiańskich. *Język a Kultura* 21: *Tabu w języku i kulturze*, 209–224.
- Dźwigoł, Renata. 2020. Miejsce jako kategoria językowo-kulturowa we frazematyce z pola leksykalno-semantycznego DIABEL. *Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury* 32, 191–211.
- Girdenis, Aleksas (par.). 1996. *Taip šneka tirkšliškiai. Šiaurės žemaičių telšiškių tarmės tekstai su komentarais*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Girdenis, Aleksas. 1996. Įvadinės pastabos; Komentarai. *Taip šneka tirkšliškiai. Šiaurės žemaičių telšiškių tarmės tekstai su komentarais*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 7–12; 13–328.
- Ivanov, Viačeslav; Toporov, Vladimir. 1973. A comparative study of the group of Baltic mythological terms from the root **vel-*. *Baltistica* 9(1), 15–27.
- Jakobson, Roman. 1985 [1969]. The Slavic God Velesъ and His Indo-European Cognates. *Selected Writings*, vol. 7: *Contributions to Comparative Mythology*, ed. Stephen Rudy. Berlin: Walter de Gruyter.

- Jasiūnaitė, Birutė. 2005. Eufemizmai tarmėse bei tautosakoje: problemos ir perspektyvos, *Baltistica VI priedas*, 101–117.
- Jasiūnaitė, Birutė. 2007. Žemaičių formuliniai keiksmai, *Tautosakos darbai* 34, 257–262.
- Jasiūnaitė, Birutė (par.). 2007. Žemaitiškų keiksmų tekstai, *Tautosakos darbai* 34, 263–276.
- Jasiūnaitė, Birutė. 2008. „Raganos šluota“ (mitologinių personažų įrankiai frazeologijoje). *Baltistica* 43(2), 245–261.
- Jasiūnaitė, Birutė. 2017. Tikriniai velniavardžiai lietuvių tarmėse ir tautosakoje. *Baltistica*, 52(2), 345–366.
- Jasiūnaitė, Birutė; Stundžia, Bonifacas. 2016. Profesorius Aleksas Girdenis. *Aleksas Girdenis. Bibliografijos rodyklė (1956–2015)*. Trečiasis pataisytas ir papildytas leidimas. Sudarė Mirga Griškevičienė, Zofija Milda Petrauskienė, Zita Barabanovaitė, papildė ir parengė Salomėja Peculkiėnė, Dalia Valikonytė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 9–14.
- Longacre, Robert E. 1996 *The Grammar of Discourse*, 2nd edition. New York: Plenum Press.
- Pajėdienė, Jūratė. 2021. Istoty mitologiczne w dyskursie codzienności Żmudzinów z drugiej połowy XX wieku, *Vertybės lietuvių ir lenkų kalbų pasaulėvaizdyje 2. Liaudiškasis, tautinis, daugiatautis paveldas*. Sudarė Kristina Rutkovska, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska. Vilnius, Liublinas: Vilniaus universiteto leidykla, 388–408.
- Rosinas, Albertas. 1996. *Lietuvių bendrinės kalbos įvardžiai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Stundžienė, Bronė. 2007. Žemaičių folklorinė atmintis. *Tautosakos darbai* 34, 32–53.
- Vėlius, Norbertas. 1987. *Chtoniškas lietuvių mitologijos pasaulis*. Vilnius: Mintis.
- Weigand, Edda. 2009. *Language as Dialogue*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Weigand, Edda. 2010. *Dialogue — The Mixed Game*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Wierzbicka, Anna. 1996. Między modlitwą a przekleństwem: *O Jezu!* I podobne wyrażenia na tle porównawczym. *Etnolingwistyka* 8, 25–39.

Jūratė Pajėdienė

Lietuvių kalbos institutas

P. Vileišio 5, LT–10308 Vilnius, Lietuva

ORCID: 0000-0003-1542-2866

juratepajediene@gmail.com

KOPSAVILKUMS

**Mītisko būtņu nosaukumi žemaišu ikdienas runā
(balstoties uz 20. gs. otrās puses materiālu)**

Jūratē PAJĒDIENĒ

Rakstā aplūkota saistība starp mītisku būtņu nosaukumu lietojuma biežumu žemaišu ikdienas diskursā un to situācijas kontekstiem. Pētījuma pamatā ir materiāls no Telšu ziemeļžemaišu izlokšņu runāto tekstu krājuma „Taip šneka tirkšļiškiai“ (Girdenis, red., 1996), kas satur triju veidu diskursu.

Pētāmā avota tekstos mītisku būtņu nosaukumi parasti (661 vienība jeb ~98,1 %) lietoti pārnestā nozīmē. Visizplatītākie vārdi ir *žaltys* ‘zalktis’ (400 vienības jeb ~60,4 %) un *vels* ‘velns’ (205 vienības jeb ~30,4 %). Leksēmas *žaltys* izvēle ir saistīta ar sarunu biedra tiešu vērtējumu (pejoratīvās uzrunas) vai atšķirīgu vērtējošu atsauci uz subjektu (vai retāk objektu), kas ir zināms, iepriekš apspriests vai netieši izriet no konteksta, t. i. — rāda situācijas noteiktību. Leksēmu *vels* biežāk izmanto stabilās frāzēs, nevis uzrunas vai epiteta veidā. Šādu frāžu izvēle attiecināma uz situācijas nenoteiktību: tās izmanto, lai norādītu nesaprotamu vai grūtāk izskaidrojamu parādību cēloni, raksturu vai īpatnības.

SUMMARY

**Names of Mythical Creatures in Samogitian Daily Discourse
(Based on the Material of the 2nd Half of the 20th Century)**

Jūratē PAJĒDIENĒ

The article discusses the relationship between the frequency of using names of mythical creatures in Samogitian daily discourse and their situational contexts. The research is based on material from the collection of spoken texts of the Northern Samogitian of Telšiai *Taip šneka tirkšļiškiai* (Girdenis, ed., 1996), which encompasses the discourse of three types.

In the texts from the source under study, the names of mythical creatures are usually (661 units or ~98.1%) used in a figurative sense. The most common words are *žaltys* ‘grass snake’ (400 units or ~60.4%) and *vels* ‘devil’ (205 units or ~30.4%). The choice of the lexeme *žaltys* is related to the interlocutor’s direct evaluation (pejorative addresses) or a different evaluative reference to the subject (or less commonly the object), which is known, previously discussed or implicit from the context, i.e., highlighting situational definiteness. The lexeme *vels* is more commonly used in fixed phrases rather than in the form of address or epithet. The choice of such phrases pertains to the expression of situational indefiniteness: they are used to indicate the cause, nature or peculiar features of incomprehensible phenomena or those phenomena which are more difficult to explain, but have certain distinctive characteristics.

Kėdainiečių vyrų įvardijimo tendencijos XVIII a. Kėdainių istorijos šaltiniuose

Alma RAGAUSKAITĖ

Lietuvių kalbos institutas

Įvadas

Apie Lietuvos miestiečių senąją įvardijimo sistemą rašyta nedaug. Pirmiausia Vaclovas Biržiška sudarė išsamų registrą, kuriame surašyti Lietuvos studentai, baigę XIV–XVIII a. užsienio universitetus. Šioje rodyklėje užfiksuota atvykėlių iš Kėdainių, Kauno, Vilniaus ir kitų miestų (Biržiška 1987: 37–163). Petras Jonikas surinko Lietuvos jaunuolių, studijavusių XV–XVIII a. Vakarų Europos universitetuose, įvardijimus. Minimų absolventų bei jų palydovų sąrašė pasitaikė įtakingų ir žymių šeimų — savivaldos institucijų pareigūnų, turtingų pirklių palikuonių (Jonikas 1973: 203–210). Abiejuose veikaluose aptartos būdingiausias miestiečių įvardijimo ypatybės, bet nepristatyta atskirų miestų gyventojų antroponiminė sistema.

XVII a. pradžios Vilniaus Šv. Jono bažnyčios santuokų bei krikšto registracijos knygos dažniausiai tėra tik jaunojo, jaunosios, liudininkų (santuokos įrašuose), krikštijamų vaikų, tėvų ir krikštatėvių (krikšto įrašuose) vardai ir juos patikslinantys prievardžiai, tėvavardžiai, pravardės, paveldimi antroponimai. Vilniečių vyrų vardai rašyti lenkų arba lotynų kalba. Skaičiuojant krikšto vardus ir prievardžius, abiejose metrikų knygos surasta apie 70–80 tūkstančių asmenvardžių. Iš visų prievardžių užrašymai su amatų pavadinimais sudaro 20 %. Kitokios kilmės prievardžių yra apie 30 %. Jie labai įvairūs, tačiau anuomet Vilniuje dažniausiai buvo vartojami patronimai (Zinkevičius 1977: 39, 47). XVII a. pabaigos — XVIII a. Vilniaus gyventojų įvardijimai visai neanalizuoti, nors apie jų tyrimo poreikį buvo rašyta (min. veik., 243). Todėl iš 1661–1795 m. Vilniaus naujųjų miestiečių

ir jų laiduotojų sąrašo buvo atrinkti lietuvių dvikamieniai asmenvardžiai, šių antroponimų trumpiniai ir išsamiai aptarti jų įvairuojančio įvardijimo ypatumai. Viena svarbiausių šio varijavimo priežasčių buvo ta, kad ano meto vilniečių antroponimai buvo smarkiai slavinami: lietuviškos tėvavardinės priesagos raštininkų keičiamos slaviškėmis (Sinkevičiūtė, Račickaja, 2014: 300–310; Sinkevičiūtė, 2016: 226–230).

Išsamiai išanalizavus 3 705 XVI–XVIII a. Kauno gyventojų vyrų įvardijimo sistemą, buvo išskirtas dažniausias dvinaris užrašymo būdas — vardu ir pavarde ar jos funkcijas atliekančiu antroponimu (XVI a. — 92,07 %, XVII a. — 86,96 %, XVIII a. — 82,28 %). Kiti įvardijimo modeliai retesni: vardas, tėvavardis ir pavardė (XVI–XVII a.); aprašomasis įvardijimo būdas (XVI a. ir XVII a. pradžioje). XVI–XVIII a. Kauno miesto elitas, pirkliai, meistrai ir amatininkai turėjo krikščioniškus vardus. XVII–XVIII a. dalis miestiečių (dažniausiai aukštuomenė, miesto valdžios nariai ir Kaune gyvenę vokiečiai) buvo vadinami dviem krikščioniškais vardais (Ragauskaitė 2005: 33–42).

Iš 1599–1621 m. Joniškio krikšto metrikų knygos atrinkti joniškėčių vyrų 168 dvinariai įvardijimai, išsamiai išanalizuoti darybos aspektu. Be kita ko, buvo nustatyta, kad šių įvardijimų pirmieji nariai — tai krikščioniški vardai. Vartotos įvairios jų formos (ilgosios tradicinės, trumpiniai ir jų deminutyviniai vediniai). Krikšto įrašų formulės nebuvo nusistovėjusios, jų rašymo tvarka metams bėgant keitėsi ir įvairavo. Dalyje knygos rašyti tik asmenų vardai, nerašomi jų antrieji įvardijimo nariai (nuo 50–188v lapo), o būtent nuo 1604–1616 m. (Ragauskaitė 2019a: 179–181, 187; 2021a: 7–9).

XVII–XVIII a. Kėdainiai buvo daugiareligis ir daugiatautis miestas (žr. Žirgulis 2005a: 179; Ragauskaitė 2016: 47–49; 2017a: 113–115; 2017b: 54–56; 2018b: 175–177). Norėdamas pagyventi prekybą, amatus ir būdamas aktyvus reformacijos šalininkas, Kristupas Radvila siekė, kad Kėdainiuose gausiai apsigyventų šios religijos sekėjų (Tworek 1969: 213). Jis pastatė reformatams dvi šventyklas, įkūrė mokyklą, aprūpino knygomis (Šinkūnas 1928: 18). XVII–XVIII a., be lietuvių ir lenkų, mieste dar gyveno žydų, vokiečių ir škotų (Tworek 1966: 193). Štai „Toki tatai municipalė Kėdainių miesto istorija: jis gyvenamas buvo daugiausiai škotų, vokiečių, žydų ir vietinių gyventojų — lietuvių“ (Šinkūnas, min. veik., 21). Mieste buvo katalikų, evangelikų reformatų, evangelikų liuteronų, judėjų ir šiek tiek stačiatikių (Žirgulis 2005b: 226). Nuo 1731 m. Kėdainiai perėjo į kunigaikščių Radvilų katalikiškos Nesvyžiaus šakos rankas (Tyla 2002: 18). „Taip daugiau nei

šimtą metų buvusioje reformatų tvirtovėje prasidėjo katalikybės restauracija“ (Žirgulis 2002b: 26).

Šio straipsnio tikslas — išnagrinėti Kėdainių gyventojų (daugiausia lietuvių bei sulenkėjusios miesto visuomenės dalies) įvardijimo polinkius svarbiausiu XVIII a. pavardžių susidarymo laikotarpiu, nustatyti, kokie veiksniai turėjo įtakos jų įvardijimo tipų formavimuisi ir apibūdinti kėdainiečių dvinario įvardijimo modelio (vardu ir pavarde) raidą.

Šio straipsnio uždaviniai: 1) nurodyti svarbiausius miestiečių užrašymo būdus; 2) aptarti Kėdainių gyventojų vardus (pirmuosius dvinarių įvardijimų narius) kilmės aspektu; 3) išskirti produktyviausias antrųjų dvinarių įvardijimų narių (pavardžių) priesagas; 4) rekonstruoti pavardes, kurios rankraščiuose užfiksuotos be slaviškos kilmės priesagų.

Antroponiminė medžiaga straipsniui surinkta iš XVIII a. privataus¹ Radvilų miesto istorijos šaltinių². Išliko 24-ios unikalios 1623–1806 m. Kėdainių aktų knygos. Šiuose dokumentuose rašoma apie įvairius magistrato sprendimus, miestiečių skolas ir finansinius reikalus (nekilnojamo turto pirkimo ir pardavimo sutartis, turto inventorius, dovanojimus). Čia taip pat įrašyti cechų nuostatai, teismui įteikti nukentėjusių asmenų skundai ir nagrinėtų bylų protokolai, gyventojų testamentai ir kt. (Žirgulis 2002b: 24). Magistrato sesijų, posėdžių ir tarėjų teismo protokolų knygos išlikusios nuo 1759 m. Tai keli (1759–1763 m., 1767–1773 m., 1777–1792 m.) protokolų rinkiniai (Tyla 2000: 65; 2002: 27). Miestų aktų knygas tvarkę raštininkai turėjo sudarytus įvairius registracijos formulių rinkinius (Jablonskis 1979: 222). Suskaičiuota net 17 šiuos dokumentus rašiusių raštininkų (Tyla 2000: 73–75). Buvo peržiūrėtas Kėdainių Šv. Jurgio parapiinės bažnyčios archyvas, kuriame surasta 1752–1799 m. Kėdainių krikšto metrikų knyga. Prireikus fragmentiškai pateikiama ir šio bažnytinio šaltinio antroponiminės medžiagos. Išsamiam tyrimui atlikti pasirinkti šaltiniai, kuriuose užtektinai informacijos apie visus miesto visuomenės grupes ir sluoksnius.

Klasifikuojant ir analizuojant surinktus XVIII a. kėdainiečių lietuvių istorinės antroponimijos duomenis, taikomi šie pagrindiniai, įprasti istorinės antroponimikos darbam, metodai: aprašomasis, lyginamasis ir

¹ „Lietuvos valstybėje tai buvo Biržai, Kėdainiai, Kretinga, Nesvyžius, Skuodas, Sluckas, Medininkų (Žemaičių) vyskupų miestas Varniai“ (Kiaupa 1998: 171).

² Istorijos šaltinių sąrašas pateiktas straipsnio pabaigoje.

rekonstrukcinis (Ragauskaitė 2005: 31; 2019a: 179; 2020: 116). Taip pat išskiriami dažniausi įvardijimo modeliai, nustatomas skirtingų grupių (patronimų ir nepatroniminės kilmės) kiekybinis santykis (proporcijos). Iš minėtų XVIII a. Kėdainių miesto istorijos dokumentų surinkti 362³ kėdainiečių įvardijimai. Skaičiuoti įvairūs antroponimų formų variantai (su skirtingomis priesagomis, galūnėmis).

1. Vyrų vardai

Magistrato teisme vyrai apibūdinami kaip savo žmonių globėjai, įgaliojiniai, atstovai. Pagal to meto teisines nuostatas būdavo atstovaujama ne tik sutuoktinei, bet ir motinai, seseriai, uošvei, žmonos netekėjusioms seserims. Moteris buvo globojama vyro (tėvo, sutuoktinio, brolio), kuris ją lydėdavo į teismą arba jos vardu dalyvaudavo teismo procese (Karpavičienė 2001a: 18–26; 2001b: 5–19; 2005: 42–44; Ragauskaitė 2005: 33; 2021b: 8–10). Dėl šių priežasčių vyrų užrašymų XVIII a. tiriamuose dokumentuose yra kur kas daugiau negu moterų. XVIII a. Kėdainių aktų knygose miestiečius padeda identifikuoti įrašų kontekstas, pvz.: 1739 *Jerzy Andzielewski Lawnik Magdeburj Kieidanskiey* KAK₂ 174⁴, 1761 *Iozeff Astafowicz Obyw(atel)*⁵ *Miasta Kieydan* KAK₁₀ 40, 1774 *Uzcziwy Jerzy Brzozowski Obywatel Kieydan(ski)* KAK₁₇ 38, 1778 *Adam Garszewski Obyw(atel) Kejd(anski)* KAK₁₈ 98, 1704 *Pana Piotra Gęsiowskiego Obywatela Miasta Kieydan* kilm. KAK₃ 3, 1795 *Bartłomieiowi Gonszewfkiewi <...> Obywatelowi Kieydanskiemu* naud. KAK₂₄ 26v, 1796 *Jerzemu Gościewiczowi Obyw(atelowi) Kieydan(skiemu)* naud. KAK₂₄ 80, 1787 *Uzcziwy Mikołay Haydukiewicz Obyw(atel) Kiejdan(ski)* KAK₂₂ 120, 1761 *Za Szafarza Mieyskiego Uzcziwy Iozeff Iankowski* KAK₁₀ 87, 1759 *Pana Kazimierza Iasołowicza Lawnika* kilm. KAK₉ 102, 1704 *Pana Matthiasza Ierczewskiego Obywatela Kieydanskiego* kilm. KAK₃ 3, 1770

³ 1700–1721 m. vyko Šiaurės karas, 1708–1711 m. siautė maras, 1774 m. ir 1781 m. Kėdainius nusiaubė gaisrai. Šios nepalankios istorinės aplinkybės turėjo neigiamos įtakos miesto ekonominei ir demografinėi padėčiai. Todėl XVIII a. Kėdainių gyventojų skaičius sumažėjo (Žirgulis 2005: 180, 184).

⁴ Visi antroponimai yra metrikuoti. Prie kiekvieno jų pažymėti metai, kuriais asmenvardis buvo užfiksuotas, istorijos šaltinio santrumpa ir lapo (puslapio) numeris. Perteikiant kėdainiečių antroponimus, stengiamasi išsaugoti jų originalią rašybą, kitaip nei istorijos šaltinių publikavimo tradicijoje (plg. Lepszy 1953; Wolff, 1957: 155–181).

⁵ Istorijos dokumentuose užfiksuotos abreviatūros pildomos. Priešas nurodomas skliaustuose.

Uzcziwy Marcin Jackiewicz Obywatel Kieydanski KAK₁₀ 53, 1780 *Uzcziwy Adam Jankowski Obyw(atel) Kieyd(anski)* KAK₂₀ 62, 1739 *Stanisław Łapinski Obywatel Kieydanski* KAK₂ 95, 1792 *Honestus Ignatius Mackiewicz Incola Cajodun(ensis)* KAK₂₃ 25, 1790 *Maciey Matukiewicz Obyw(atel) Kieydan(ski)* KAK₂₁ 116v, 1767 *Bałtromieja Micewicza obyw(atela) Kieyd(anskiego)* kilm. KAK₁₅ 39, 1778 *Uzcziwy Franciszek Miescichowski Obyw(atel) Kieyd(anski)* KAK₁₈ 93, 1796 *P(an) Paweł Pukiński Obyw(atel) Kieydan(ski)* KAK₂₄ 96v, 1762 *Iana Sampayłowicza Obywatela Kieydan(skiego)* kilm. KAK₁₀ 157, 1790 *Honestus Matthias Skrandowski incola Cajodun(ensis)* KAK₂₁ 121, 1768 *z Utsciwym Stefanem Słyżkiewiczem Obyw(atelem) Kieyd(anskim)* įnag. KAK₁₅ 50, 1781 *Uzcziwy Szymon Styszkiewicz Obyw(atel) Kieydan(ski)* KAK₂₀ 164, 1797 *Ucz(iwy) Michał Sutkiewicz Ob(ywatel) Kieydan(ski)* KAK₂₄ 123v, 1784 *Uzcziwemu Franciszkowi Szachniewiczowi Obyw(atelowi) Kieydan(skiemu)* naud. KAK₂₁ 29, 1797 *P(an) Tomasz Szumski Obyw(atel) Kieydan(ski)* KAK₂₄ 122, 1775 *Pan Kazimierz Tomkiewicz Obywatel Kieyd(anski)* KAK₁₇ 76, 1796 *Pan Michał Wabzdowski Obywatel Kieydanski* KAK₂₄ 58v, 1753 *Uzcziwy Stanisław Waszdowski Mieszczanin y obywatel Miasta Kieydan* KAK₂ 194.

Pirmieji šio dvinario įvardijimo modelio nariai yra krikščioniški vardai. Dažniausiai vartojamos įprastos, tradicinės 42 krikščioniškų vardų formos, perteiktos lotynų ir lenkų kalbomis (dėl šios kilmės vardų žr. Salys 1983: 26–27; Aukštikalnytė, Mickienė 2013: 180–182; Mickienė, Černiauskaitė 2014: 172–174; Ragauskaitė 2018a: 103; 2019a: 180–181; 2020: 117–119; 2021a: 6–9; Mickienė, Petrūnaitytė 2019: 186–188). Tai hebrajiškos, graikiškos, lotyniškos ir slaviškos kilmės vardai (žr. Vanagas 1982: 24; Zinkevičius 2008: 348). Dėmesį patraukia šių vardų grafinių variantų gausa ir įvairovė⁶. Kėdainiečių istorinės vardų lytys dar lyginamos su dabartiniais lietuvių vardais, pvz.: 1759 *Adam* KAK₁₀ 9; 1789 *Adamus* KAK₂₁ 115. Plg. db. v. *Adōmas* (LVKŽ 61); 1704 *Adrianus* KAK₃ 7. Plg. db. v. *Adrijōnas* (LVKŽ 61); 1704 *Alexander* KAK₃ 7. Plg. db. v. *Aleksāndras* (LVKŽ 65); 1704 *Andreas* KAK₃ 3; 1750 *Andrzej* KAK₈ 58. Plg. db. v. *Andriėjus* (LVKŽ 74); 1753 *Antoni* KAK₁₁ 15; 1767 *Antonius* KAK₂ 334. Plg. db. v. *Antānas* (LVKŽ); 1783 *Bałtromeus* KAK₂₁ 6; 1785 *Bałtromieja* kilm. KAK₂₁ 41. Plg. db. v. *Baltramiėjus* (LVKŽ 89); 1775 *Bazili* kilm. KAK₁₇ 75. Plg. db.

⁶ Pateikiamos tik dažniausios vardų grafinės formos. Išsamus jų registras labai išplėstų šio straipsnio apimtį.

v. *Bazīlijus* (LVKŽ 93); 1794 *Benedykt* KAK₂₄ 142. Plg. db. v. *Benediktas* (LVKŽ 95); 1785 *Casimir(us)* KAK₂₁ 46; 1761 *Kazimierz* KAK₂ 58. Plg. db. v. *Kazimieras* (LVKŽ 223); 1706 *Daniel* KAK₃ 13. Plg. db. v. *Daniēlius* (LVKŽ 111); *Dawida* kilm. KAK₅ 33. Plg. db. v. *Dóvydas* (LVKŽ 128); 1732 *Dominik* KAK₆ 17. Plg. db. v. *Dominýkas* (LVKŽ 126); 1762 *Emelianowi* naud. KAK₁₀ 78. Plg. db. v. *Emilijōnas* (LVKŽ 149); 1760 *Filipowi* naud. KAK₁₀ 20; 1756 *Philipo* KAK₁₂ 13. Plg. db. v. *Pilýpas* (LVKŽ 300); 1769 *Franciscus* KAK₂ 335. Plg. db. v. *Pranciškus* (LVKŽ 302); 1774 *Gaspara* kilm. KAK₁₇ 17; 1771 *Gasper* KAK₁₆ 4v. Plg. db. v. *Gāsparas* (LVKŽ 164); 1714 *Georgius* KAK₃ 59; 1753 *Jerzy* KAK₂ 174. Plg. db. v. *Jūrgis* (LVKŽ 215); 1767 *Ignacy* KAK₁₅ 27; 1786 *Ignatius* KAK₂₁ 60v. Plg. db. v. *Ignācijus* (LVKŽ 195); 1780 *Jacobus* KAK₂₀ 38; 1753 *Jakub* KAK₁ 188. Plg. db. v. *Jokūbas* (LVKŽ 207); 1759 *Jan* KAK₁₀ 9; 1706 *Joannes* KAK₃ 11. Plg. db. v. *Jōnas* (LVKŽ 208); 1783 *Josephus* KAK₂₁ 12v; 1794 *Jozef* KAK₂₄ 1. Plg. db. v. *Juōzapas* (LVKŽ 214); 1768 *Karol* KAK₁₅ 33. Plg. db. v. *Kārolis* (LVKŽ 221–222); 1767 *Kaspera* kilm. KAK₁₅ 7. Plg. db. v. *Kāsparas* (LVKŽ 222); 1791 *Krzysztoff* KAK₂₂ 165; 1720 *Krzysztophowi* naud. KAK₃ 100. Plg. db. v. *Krīstupas* (LVKŽ 237); 1775 *Laurentius* KAK₁₇ 100. Plg. db. v. *Laureñcijus* (LVKŽ 241); 1752 *Ławryn* KAK₂ 164; 1774 *Ławrzynowi* naud. KAK₁₇ 27. Plg. db. v. *Laurýnas* (LVKŽ 242); 1730 *Maciej* KAK₂ 64; 1790 *Matthias* KAK₂₁ 12. Plg. db. v. *Motiējus* (LVKŽ 279–280); 1739 *Malcherem* ģinag. KAK₁ 142. Plg. db. v. *Melchiōras* (LVKŽ 268); 1753 *Marcin* KAK₂ 198; 1784 *Martinus* KAK₂₁ 22v. Plg. db. v. *Martýnas* (LVKŽ 264–265); 1773 *Michael* KAK₂ 62; 1744 *Mikołajowi* naud. KAK₂ 113. Plg. db. v. *Mikalōjus* (LVKŽ 270); 1730 *Michał* KAK₂ 62; 1795 *Michallowi* naud. KAK₂₄ 20v. Plg. db. v. *Mýkolas* (LVKŽ 270); 1762 *Nikodem* KAK₁₃ 7. Plg. db. v. *Nikodēmas*, *Nikòdemas* (LVKŽ 288); 1796 *Pawel* KAK₂₄ 96v. Plg. db. v. *Póvilas* (LVKŽ 301); 1792 *Petrus* KAK₂₃ 2; 1776 *Piotr* KAK₁₇ 171. Plg. db. v. *Pētras* (LVKŽ 299); 1725 *Samuelem* ģinag. KAK₄ 138. Plg. db. v. *Samuēlis* (LVKŽ 320); 1761 *Sebastiana* kilm. KAK₁₀ 43. Plg. db. v. *Sebastijōnas* (LVKŽ 325); 1735 *Simon* KAK₂ 87; 1784 *Simonus* KAK₂₁ 23. Plg. db. v. *Simonas* (LVKŽ 329); 1777 *Stanislaus* KAK₁₈ 17; 1739 *Stanisław* KAK₂ 95. Plg. db. v. *Stanislovas* (LVKŽ 335); 1767 *Stefanowi* naud. KAK₂ 332; 1704 *Stephanus* KAK₃ 3v. Plg. db. v. *Stēponas* (LVKŽ 336); 1774 *Tadeusz* KAK₁₇ 28; 1774 *Thadeusza* kilm. KAK₁₇ 24. Plg. sen. v. *Tadaūšas* (LVKŽ 340); 1777 *Thomas* KAK₁₉ 70. Plg. db. v. *Tōmas* (LVKŽ 350); 1761 *Thomaszowi* naud. KAK₁₀ 43;

1780 *Tomaszowj* naud. KAK₂₀ 61. Plg. db. v. *Tamōšius* (LVKŽ 341); 1796 *Wincenty* KAK₂₄ 78. Plg. db. v. *Vinceñtas* (LVKŽ 375).

Aktų įrašai rodo, kad XVIII a. Kėdainių miesto valdžios nariai, turtingesni pirkliai ir amatininkai buvo įvardijami kanoniniais vardais. Tai gali paaiškinti socialinis kultūrinis kontekstas. Istorines deminutyvines vardų formas dažniausiai turėjo miestiečių žemesnių sluoksnių atstovai — miesto samdiniai, tarnai ir kt. Į juos buvo žiūrima atsainiau, todėl jų vardų lyčių vienodumo raštininkai nepaisė (Ragauskaitė 2005: 143).

Ištyrus Kėdainių XVII–XVIII a. istorijos dokumentų įrašus, prieita prie išvados, kad XVII a. pirmoje pusėje miesto aukštuomenė (lietuviai ir sulenkėjusi visuomenės dalis) užrašyta su paveldimais antroponimais (pavardėmis). Antroje šio amžiaus pusėje pavardės įgijo miestiečių luomo vidurinio ir žemesnių sluoksnių asmenys. XVIII a. miesto aktų knygose visi kėdainiečiai užfiksuoti su pavardėmis (Ragauskaitė 2017b: 68–69). Taigi XVIII a. Kėdainių gyventojų vienanariai įvardijimai, antrieji dvinarių įvardijimų nariai — tai susiformavusios pavardės su priesagomis arba be priesagų, kurios toliau nagrinėjamos užrašymo aspektu.

2. Vyrų pavardės

Kaip minėta, XVIII a. istorijos šaltiniuose užfiksuoti 362 miestiečių įvardijimai. Tarp jų daugiausia užrašymų dviem antroponimais, t. y. 336 (92,82 % visų XVII a. įvardijimų). Kėdainių aktų knygų įrašų kontekstas parodė, kad dviem asmenvardžiais daugiausia buvo užfiksuojami ne tik dominuojančio elito atstovai, bet ir didžioji dalis miestiečių luomo vidurinio bei žemesnių sluoksnių atstovų. Antrieji dvinario įvardijimo nariai yra įvairūs (patronimai ir nepatroniminės kilmės asmenvardžiai) (dėl klasifikacijos žr. Ramonienė 1986: 227–229; 1987: 140–143; Čirūnaitė 1999a: 70–72; 1999b: 14–16; 2002: 346–349; 2014: 43–46; 2018: 69–71). XVIII a. kėdainiečių antroponimai suskirstyti į dvi grupes: 1) pavardės, turinčios lietuviškas patronimines priesagas *-aitis*, *-ėnas*, *-(i)onis*, *-(i)ūnas*, priesagą *-eika*, slaviškas tėvavardines priesagas *-evič*, *-ovič* bei lenkiškas *-sk-* tipo priesagas ir 2) pavardės be šių priesagų.

Manoma, kad ne visi antroponimai su lenkiškomis *-sk-* tipo priesagomis yra tėvavardinės kilmės. Dalis jų gali būti skolinti ar suslavinti, o kiti vietoje atsiradę iš vietovardžių ar kaip kitaip susidarę (žr. Zinkevičius

1977: 57; Ragauskaitė 2005: 35; Čirūnaitė 2020: 290). Apslavintuose istoriniuose asmenvardžiuose dažnai rašomos ir slaviškos tėvavardinės priesagos *-ovič*, *-ovič*, bet manoma, kad lietuviai gyvojoje kalboje galėjo vartoti skirtingas lietuviškas patronimines priesagas (*-aitis*, *-ėnas*, *-(i)onis*, *-(i)ūnas*) (Maciejauskienė 1994: 25–30). Todėl šiame straipsnyje yra atkuriamos tik tokios XVIII a. kėdainiečių pavardės, kurios užfiksuotos su lietuviškais darybos formantais. Atkurtos asmenvardžių formos gretinamos su dabartinėmis lietuvių pavardėmis (dėl rekonstrukcijos principų dar žr. Ragauskaitė 2005: 61–65; 2021c: 6–7). Pirmoji asmenvardžių grupė yra žymiai didesnė. Joje 302 (89,88 % visų XVIII a. antroponimų) pavardės, kurios pateikiamos pagal priesagų produktyvumą:

-sk- tipo priesagos — 108 (32,15 %) pavardės, pvz.: 1764 *Jerzy Asiłowski* KAK₁₀ 87, 1794 *Jerzy Bialecki* KAK₂₄ 2v, 1759 *Uczciwy P(an) Ignacy Branski Majst(er) Kunsztu Krawieckiego* KAK₁₀ 7, 1764 *Michał Dąbrowski* KAK₁₀ 87, 1732 *Ucciwemu Janowi Dubinskiemu* naud. KAK₅ 2, 1761 *Ian Dunowski* KAK₁₀ 34, 1762 *Iozefem Gorfsewskim* įnag. KAK₁₀ 73, 1761 *Iozefem Grufzewskim* įnag. KAK₁₀ 48, 1733 *Andrzeiem Gurskim* įnag. KAK₅ 21, 1714 *Kazimierz Jerczewski* KAK₃ 67, 1794 *Szymon Karczewski* KAK₂₄ 2v, 1780 *Wawrzyncowi Karpowskiemu* naud. KAK₂₀ 74, 1794 *Kazimierz Kobilewski* KAK₂₄ 1v, 1794 *Mateusz Kublicki* KAK₂₄ 2v, 1764 *Jan Kuczynski* KAK₁₀ 87, 1767 *Francifzek Kupczynski* KAK₁₅ 14, 1767 *Jan Macianowski* KAK₁₅ 14, 1733 z *Ucciw(ym) Michałem Maciunskim* įnag. KAK₅ 14, 1774 *Ignacemu Mezynskiemu* naud. KAK₁₇ 23, 1794 *Antoni Mieszkowski* KAK₂₄ 1v, 1794 *Kazimierz Miłaszewski* KAK₂₄ 2v, 1721 *Kazimierz Narmunfki* KAK₂ 58, 1794 *Ignacy Piesecki* KAK₂₄ 1v, 1759 *Uczciwy Ian Popławski* KAK₁₀ 3, 1794 *Kazimierz Pustowski* KAK₂₄ 1v, 1721 z *Michałem Rajewskim* įnag. KAK₄ 1, 1794 *Maciej Ramanowski* KAK₂₄ 1, 1794 *Józef Reżański* KAK₂₄ 1, 1776 *Michał Rogowski* KAK₁₇ 184, 1777 *Jerzego Rucinskiego* kilm. KAK₁₇ 4v, 1764 *Ucciwemu Jozefo(wi) Rufzewskiemu Maystrowi Szewskiemu* naud. KAK₁₀ 85, 1794 *Stefan Sakowski* KAK₂₄ 2v, 1764 *Jan Saplinowski* KAK₁₀ 87, 1759 *Uczciwy Wawrzyniec Sielicki* KAK₁₀ 3, 1764 *Jan Sinicki* KAK₁₀ 87, 1764 *Jan Skaczkowski* KAK₁₀ 9, 1767 *Janem Stażewskim* įnag. KAK₁₅ 31, 1761 *Ierzy Strzałkowski* KAK₁₀ 50, 1764 *Jerzy Uscilowski* KAK₁₀ 87, 1733 z *Ucciwym Wawrzyncem Uscinowskim* įnag. KAK₅ 33, 1774 *Uczciwy Jerzy Wasilewski* KAK₁₇ 27, 1794 *Jan Wirzicki* KAK₂₄ 1v, 1774 *Jakubowi Wiszniewskiemu* naud. KAK₁₇ 23, 1794 *Jerzy Zalecki* KAK₂₄ 2v.

-*ewi*č (rašoma -(i)ewicz) — 101 pavardė (30,06 %), pvz.: 1762 *Ianowi Bakiewiczowi* *Maystrowi* *Kunsztu* *Garbarskiego* naud. KAK₁₀ 76, 1794 *Jakob Balcewicz* KAK₂₄ 2v, 1794 *Tomasz Baszkiewicz* KAK₂₄ 1, 1766 *Marcina Bortkiewiczza* kilm. KAK₁₀ 49, 1748 *Melcherem Bottkiewiczem* įnag. KAK₇ 337, 1778 *Tomafza Bowkiewiczza* *Radcy* kilm. KAK₁₈ 67, 1794 *Maciej Chodasewicz* KAK₂₄ 2v, 1708 *Pana Jerzego Dilewiczza* kilm. KAK₁ 98, 1759 *Francifzek Gaudzewicz* KAK₁₀ 8, 1732 *Janowi Geldzewiczowi* naud. KAK₅ 1, 1776 *Uczciwy Jerzy Jarusewicz* *Mayster* *Kunsztu* *Gancarskiego* KAK₁₇ 152, 1752 *Ławryn Jafiulewicz* KAK₂ 164, 1764 *Uczciwemu Szymanowi Jelewiczowi* *Cechmistrzowi* *Zarembackiemu* naud. KAK₁₀ 89, 1760 *Michałowi Kardefzowiczowi* naud. KAK₁₀ 27, 1762 *Uczciwy Ian Kafzkiewicz* KAK₁₀ 67, 1704 *Stephanie Kordaszewiczu* naud. KAK₃ 4v, 1704 *Adamowi Laucewiczowi* naud. KAK₃ 5, 1768 *Franc(iszkowi)* *Markiewiczowi* naud. KAK₁₅ 33, 1777 *Stanisławem Masandewiczem* įnag. KAK₁₉ 63, 1733 *z Uciwym Marcinem Matusewiczem* įnag. KAK₅ 26, 1794 *Bartłomiej Matuszewicz* KAK₂₄ 2v, 1733 *Marcinem Matuzewiczem* įnag. KAK₅ 21, 1781 *Uczciwy Piotr Mazurkiewicz* *Instygator* KAK₂₀ 83, 1775 *z Franciszkiem Morkiewiczem* įnag. KAK₁₇ 80, 1764 *Michał Pietkiewicz* KAK₁₀ 87, 1764 *Michał Pupkiewicz* KAK₁₀ 87, 1725 *z Ucfciwym Samuelem Rakiewiczem* įnag. KAK₄ 138, 1774 *Jerzemu Razulewiczowi* naud. KAK₁₇ 24, 1767 *z Symonem Sacewiczem* įnag. KAK₁₅ 32, 1761 *Kazimierz Stankiewicz* KAK₁₀ 57, 1762 *Iana Szarpilewiczza* kilm. KAK₁₀ 69, 1781 *Adama Sznurewiczza* kilm. KAK₂₀ 105, 1774 *Franciszkowi Urbaszewiczowi* naud. KAK₁₇ 24, 1794 *Józef Zienkiewicz* KAK₂₄ 1v.

-*owi*č (užrašymas varijuoja: -owicz, -owicz) — 64 (19,05 %) pavardės, pvz.: 1789 *Uczciwy Jerzy Adamowicz* *Mayster* *Kunsztu* *Ciesielskiego* KAK₂₁ 110v, 1794 *Marcin Astefowicz* KAK₂₄ 2v, 1794 *Maciej Bakanowicz* KAK₂₄ 2v, 1776 *Maciej Bochonowicz* KAK₁₇ 171, 1794 *Józef Cegowicz* KAK₂₄ 2, 1794 *Bartłomiej Deltowicz* KAK₂₄ 1, 1794 *Jan Gustowicz* KAK₂₄ 2v, 1789 *Uczciwego Macieia Jakowiczza* *Oyca* *Obyw(atela)* *Kieydan(skiego)* kilm. KAK₂₁ 109, 1752 *Ja Ławryn Jasulowicz* *Mieffzczanin* *Miasta* *Kieydan* KAK₂ 164, 1721 *Stanifława Judynowiczza* kilm. KAK₄ 1, 1761 *Antoni Kasparowicz* KAK₁₀ 40, 1777 *wawrzyniec Kazerowicz* *Obyw(atel)* *Kieydan(ski)* KAK₁₇ 215, 1761 *Sebestiana Kutowiczza* kilm. KAK₁₀ 43, 1770 *P(ana) Michała Kwerowiczza* *Lantwoyta* *Miasta* *Kieydan* kilm. KAK₁₅ 101, 1770 *Andrzeiem Lewanowiczem* įnag. KAK₁₅ 106, 1790 *Sławetny P(an) Michał* *Masondowicz* *Kupiec y Obywatel* *Miasta* *Kieydan* KAK₂₂ 155, 1794 *Józef Ramanowicz* KAK₂₄

1v, 1784 *Uzcziwy Jerzy Rozmysłowicz Obyw(atel) Kieydanski* KAK₂₂ 27, 1711 *Famatus Joannes Sangowicz Aptecarius Incola Cajodunensis* KAK₃ 22, 1714 *Joannes Symonowicz Notarius Juratus* KAK₃ 53, 1767 *Jan Szampałowicz* KAK₁₅ 14, 1774 *Kazimierzowi Szampeyłowiczowi* naud. KAK₁₇ 23, 1791 *Uzcziwego adama Sznurowicza Obyw(atela) Kieydan(skiego)* kilm. KAK₂₃ 15, 1760 *Iozeffem Walentyłowiczem* įnag. KAK₉ 276, 1789 <...> *Tadeusz Woyciechowicz Pasierzb Obywatele Kieydanscy* kilm. KAK₂₁ 102v, 1780 *Honesti Simonis Wolkowicz Incola Cajodun(ensis)* KAK₁₉ 86v, 1774 *Macieia Zlowbowicza* kilm. KAK₁₉ 4.

-(i)ūnas (perteikiama -(i)unas) — 8 pavardės (2,38 %), pvz.: *Bačėliūnas: 1797 *Maciey Baczelunas Mayster* KAK₂₄ 123; 1797 *Ucz(cziwy) Michał Baczelunas Obyw(atel) Kieydan(ski)* KAK₂₄ 123. Tokios pavardės dabar nėra. Dėl *bačel-* plg. db. pvd. *Bačėlis* (LPŽ I 150); *Bečėliūnas: 1777 *Szymona Becelunasa* kilm. KAK₁₉ 18. Šiandien tokia pavardė nežinoma. Dėl *bečel-* plg. db. pvd. *Bečėlis* (LPŽ I 218); *Grigaliūnas: 1770 *Macieia Grigaluna Obywatele Kieydanskiego* kilm. KAK₁₅ 110; 1760 *wawrzyncowi Grygalunowi* naud. KAK₂₃ 6. Plg. db. pvd. *Grigaliūnas* (LPŽ I 711); *Krisčiūnas: 1776 *Michał Krysciunas* KAK₁₇ 171; 1791 *Mathiæ Krisciunowi* <...> naud. KAK₂₃ 6. Plg. db. pvd. *Krisčiūnas* (LPŽ I 1079); *Pranckūnas: 1723 *Stefana Pranckuna* kilm. KAK₄ 79v. Plg. db. pvd. *Pranckūnas* (LPŽ II 503).

-aitis (rašoma dvejetainai: -aytis, -aytys) — 7 pavardės (2,08 %) (dėl XVIII a. kėdainiečių lietuvių pavardžių slavinimo žr. Ragauskaitė 2021c: 8–9), pvz.: *Benaitis: 1794 *Karol Benajtis* KAK₄ 1v. Plg. db. pvd. *Benaitis* (LPŽ I 229); *Kaplaitis: 1716 *Kazimierz Kapłaytis* KAK₃ 75v. Dabar tokia pavardė nefunkcionuoja. Dėl *kapl-* plg. db. pvd. *Kapliūskas, Kāplonas, Kaplūnas* (LPŽ I 916); *Kazeraitis: 1777 *Stanisława Kazeraycia* kilm. KAK₁₇ 215. Šiuo metu tokios pavardės nėra. Dėl *kazer-* plg. db. pvd. *Kazerūskas* (LPŽ I 957); *Matulaitis: 1704 *D(omini) Francisci Matulaytys* KAK₃ 4. Plg. db. pvd. *Matulaitis* (LPŽ II 183); *Pauliukaitis: 1714 *Uzcziwy Andrzej Paulukaytis* <...> *obywatele Miasta Kieydan* KAK₃ 35. Plg. db. pvd. *Pauliukaitis* (LPŽ II 410); *Stelmachaitis: 1734 *z Ucciyym Marcinem Stelmachayciem* įnag. KAK₅ 32. Dabartiniame lietuvių vadyne tokia pavardė nežinoma. Dėl *stelmach-* plg. db. pvd. *Stelmokaitis* (LPŽ II 816); *Šimaitis: 1704 *Jakub Szimaytis* <...> *Mieszczanie Miasta Kieydan* KAK₃ 4. Plg. db. pvd. *Šimaitis* (LPŽ II 928).

-eika (-eyko) — 7 pavardės (2,08 %): *Gedeika: 1774 *Stanisław Gedeyko* KAK₁₀ 38; 1761 *Antoniemu Gedeykowi* naud. KAK 37; 1767 *Jana Giedeyki*

XVIII a. kėdainiečių pavardžių priesagų produktyvumas

Eil. Nr.	Priesagos (pagal abėcėlę)	Pavardžių skaičius	Procentai
1.	-aitis	7	2,08 %
2.	-eika	7	2,08 %
3.	-ėnas	6	1,79 %
4.	-evič	101	30,06 %
5.	-(i)onis	1	0,29 %
6.	-(i)ūnas	8	2,38 %
7.	-ovič	64	19,05 %
8.	-sk-	108	32,15 %

kilm. KAK₂ 332; 1785 *Maciej Giedeyko* KAK₂₁ 47; 1791 *Sławetnego P(ana) Marcina Gieydeyki* kilm. KAK₂₃ 9; 1774 *Bałtromieiowi Gieydekowi* naud. KAK₁₇ 23. Plg. db. pvd. *Gedeikà* (LPŽ I 639); *Rimdeika: 1720 *Jan Rymdeyko Obywatele Miasta Kieydan* KAK 99. Plg. db. pvd. *Rimdeikà* (LPŽ 608).

-ėnas (-en, -enas) — 6 pavardės (1,79 %): *Lubėnas: 1788 *Ja Bartłomiej Luben Mayster Kunsztu Kowalskiego y Obyw(atel) Kieydan(ski)* KAK₂₁ 82v; 1777 *Uzcziwi Jozeff Luben* KAK₁₈ 1; 1759 *Kazimierz Luben* KAK₁₀ 8; 1777 *Uzcziwy Stefan Luben* KAK₁₈ 2; 1764 *Jerzy Lubenas* KAK₁₀ 87; 1763 *Stanisławem Lubenem Protunc Piszrzem* įnag. KAK₁₄ 23. Tokios pavardės dabar nėra. Dėl *lub-* plg. db. pvd. *Lūbas, Lubáuskas, Lubenskas, Lubickas, Lubỹs* (LPŽ II 109).

-(i)onis (-(i)onis) — 1 pavardė (0,29 %): *Matulionis: 1762 *Stanisława Matulonia Obyw(atela) Kieydan(skiego)* kilm. KAK₁₀ 70. Plg. db. pvd. *Matuliónis* (LPŽ II 183). XVIII a. kėdainiečių darybos ypatumai apibendrinti 1 lentelėje.

Kita antrųjų antroponimų grupė yra nepatroniminės kilmės asmenvardžiai. Joje 34 (10,12 % antrųjų įvardijimų narių) pavardės, pvz.: *Danilka: 1739 *Stanisława Danilki* <...> *obywatela Kieydanskiego* kilm. KAK₂ 97. Plg. db. pvd. *Danilka* (LPŽ I 456); **Dulis, *Dulys*: 1704 *Pana Kazimierza Dula* kilm. KAK₃ 3. Plg. db. pvd. *Dūlis, Dulỹs* (LPŽ I 540); *Kostka: 1774 *Jozeff Kostka* KAK₁₇ 27; 1784 *Uzcziwy Tomasz Kostko Mayster Kunsztu Krawieckiego* kilm. KAK₂₂ 10. Plg. db. pvd. *Kostkà* (LPŽ I 1056); *Nekrošius: 1787 *Andrzej Niekrasz* KAK₂₂ 120; 1774 *Bałtromiejowi Niekraszowi* naud. KAK₁₇

23 — 1764 *Bartłomiej Niekrosz* KAK₁₀ 87. Plg. db. pvd. *Nekrōšius* (LPŽ II 316); *Talva: 1723 *Andrzejem Tałwq* įnag. KAK₄ 58v. Plg. db. pvd. *Talvā* (LPŽ II 1013) ir kt.

Dėl trumpumo bei pasikartojančio aktų įrašų konteksto 26 (7,18 % visų XVIII a. vyrų įvardijimų) kėdainiečiai užfiksuoti tik pavarde, pvz.: 1795 *P(an)a Appanowicza Obyw(atela) Kieydan(skiego)* kilm. KAK₂₄ 23, 1777 *Bortkiewiczza* kilm. KAK₁₉ 4v, 1761 *pomieniony Branski* KAK₁₀ 53, 1777 *Butkiewiczza* kilm. KAK₁₉ 4v, 1761 *Uzcziwy Gqszewski* KAK₁₀ 52, 1759 *Pan Gradowski Burmistrz* KAK₁₀ 8, 1761 *pomieniony Ilewicz* KAK₁₅ 54, 1767 *Pana Jafzułowicza* kilm. KAK₁₅ 6, 1797 *P(ana) Kopczynskiego Ob(ywatela) Kieydan(skiego)* kilm. KAK₁₀ 128, 1764 *Kozłowski* KAK₁₀ 87, 1743 *Nieboszczyka Kwerowicza Burmistrza Obywatela* kilm. KAK₂ 103, 1774 *Micewiczowi* naud. KAK₁₇ 24, 1774 *Miscichowskim* įnag. KAK₁₇ 24, 1777 *Romanowskiego* kilm. KAK₁₉ 4v, 1761 *Pan Rufzewski* KAK₁₀ 36, 1761 *P(anem) Stafzewskim* įnag. KAK₁₀ 42, 1774 *Styszkiewiczowi* naud. KAK₁₇ 23, 1774 *Pana Szczepowicza Radcy* kilm. KAK₁₇ 32, 1777 *Szylańskiego* kilm. KAK₁₉ 4v, 1762 *P(ana) Tomkiewiczza* kilm. KAK₁₀ 66, 1767 *Panu Walentynowiczu* naud. KAK₁₅ 3, 1777 *Wierzbickiego* kilm. KAK₁₉ 4v, 1777 *Woykiewiczza* kilm. KAK₁₉ 4v, 1761 *Obzałowany Wołkowicz* KAK₁₀ 59.

Pateikti pavyzdžiai rodo, kad įvardijant miestiečius XVIII a. aktų knygoje, nebuvo siekiama nuoseklumo, vienodumo, pastovumo. Tam įtakos turėjo administracinių juridinių šaltinių specifika, polonizacijos procesas ir raštininkų požiūris į užrašomus antroponimus. Tai buvo būdinga visai to meto rašto kultūrai, perteikiant istorinius antroponimus. Kai kurios čia aptartos kėdainiečių įvardijimo ypatybės pastebėtos XVIII a. kauniečių ir vilniečių įvardijimo sistemoje. XVIII a. Vilniaus miesto gyventojai taip pat dažniausiai vadinti krikščioniškais vardais ir patroniminės ar nepatroniminės kilmės asmenvardžiais (Sinkevičiūtė, Račickaja 2014: 300–305; Sinkevičiūtė 2016: 225–240). Išnagrinėjus XVIII a. Kauno miestiečių vyrų užrašymus, buvo išskirti tokie pagrindiniai jų įvardijimo būdai: 1) vardas ir pavardė; 2) du vardai ir pavardė. Antrieji jų įvardijimų nariai (pavardės) atsirado iš vienokių ar kitokių antroponimų ir paveldėjo jų turėtas darybos ypatybes. Tai lietuvių senųjų dvikamienių asmenvardžiai, jų trumpiniai, pravardės, antroponimai, susidarę iš krikščioniškų vardų ar kilę iš slaviškų apeliatyvų (Ragauskaitė 2005: 33–39; 131–137). Aptarti XVIII a. kėdainiečių užrašymo savitumai apibendrinti 2 lentelėje.

Kėdainiečių vyrų įvardijimas XVIII a.

Eil. Nr.	Įvardijimo modelis	Įvardijimų skaičius	Procentai
1.	<i>Vienanaris</i>	26	7,18 %
2.	<i>Dvinaris</i>	336	92,82 %

Akivaizdu, kad slavinimas nevienodai paveikė kėdainiečių įvardijimus miesto administracinio pobūdžio dokumentuose ir bažnytiniuose šaltiniuose. Tai liudija 1752–1799 m. Kėdainių parapinės Šv. Jurgio bažnyčios krikšto įrašai. Šioje katalikų bažnyčioje savo vaikus krikštijo ne tik patys kėdainiečiai, bet ir iš aplinkinių kaimų suvažiuodavę valstiečiai. Dažniausiai jie buvo lietuviai. Buvo atrinkti tik tokie asmenų įvardijimai, kurie pažymėti nuoroda *Keydany*. Tai krikštatevių, kūdikių tėvų pavardės su lietuviškomis galūnėmis: *Gustas: 1767 *Michael Gustas* <...> *Keydany* KK_{r1} 211. Plg. db. pvd. *Gūstas* (LPŽ I 748); *Žemaitis: 1755 *Casimirus Zemaytis* <...> *Keydany* KK_{r1} 29. Plg. db. pvd. *Žemaitis* (LPŽ II 1322). Daugiausia pavardžių užfiksuota su lietuviškomis patroniminėmis priesagomis: *-aitis* (rašoma *-aytis*), *-(i)onis* (perteikiama *-(i)onis*), *-(i)ūnas* (*-(i)unas*), pvz.: *Brazionis: 1755 *Michael Brazionis* <...> *Keydany* KK_{r1} 29. Plg. db. pvd. *Braziōnis* (LPŽ I 302); *Kriščiūnas: 1796 *Mathia Křiszczūnas* <...> *Keydany* KK_{r1} 480. Plg. db. pvd. *Kriščiūnas* (LPŽ I 1081); *Matijošaitis: 1753 *Stanislaus Matioszaytis* <...> *Keydany* KK_{r1} 7. Plg. db. pvd. *Matijošaitis* (LPŽ II 180); *Matilionis: 1795 *Mathei Matilonis* <...> *Keydany* KK_{r1} 475; 1756 *Petro Matylonis* <...> *Keydany* KK_{r1} 41. Plg. db. pvd. *Matiliōnis* (LPŽ II 180); *Plančiūnas: 1760 *Simone Plancziūnas* <...> *Keydany* KK_{r1} 93. Plg. db. pvd. *Plančiūnas* (LPŽ II 467) ir kt.

XVII–XVIII a. Kėdainių evangelikai reformatai puoselėjo lietuvių kalbos tradicijas. Radvilų miestas buvo žymus reformatų lietuviškumo centras Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Šiame mieste lietuviškos pamaldos, pradedant XVII a. trečiuoju dešimtmečiu su penkerių metų pertrauka (1682–1687 m.), vyko iki 1785 m. (Lukšaitė 1970: 15, 23). Sinodas rūpinosi, kad būtų skiriami lietuvių kalbą mokantys kunigai, kurie gyventų Kėdainiuose (Lukšaitė 2001: 10, 12). Tokios istorinės aplinkybės neturėjo tiesioginio poveikio užrašant lietuviškas pavardžių lytis istorijos dokumentuose, tačiau aiškiai parodo, kad lietuvių kalba buvo vartojama

XVII–XVIII a. miesto viešajame gyvenime. Šios lietuviškumo apraiškos šiek tiek atsispindėjo ir tirtuose rankraščiuose.

Išvados

1. Išnagrinėjus XVIII a. kėdainiečių vyrų užrašymus, nustatyta, kad jų įvardijimas įvairavo ir turėjo savo specifiką. Iš 362 XVIII a. istorijos šaltiniuose užfiksuotų užrašymų, 336 (92,82 %) yra perteikti dviem asmenvardžiais (vardu ir pavarde). Pirmieji dvinarių įvardijimų nariai yra 42 tradiciniai krikščioniški vardai. Likusieji 26 (7,18 %) kėdainiečiai dėl trumpumo paminėti vienu antroponimu.
2. XVIII a. prie pirmosios dvinario įvardijimo modelio antrųjų narių grupės priskirtos 302 (89,88 % visų antroponimų) pavardės, turinčios lietuviškas patronimines priesagas *-aitis*, *-ėnas*, *-(i)onis*, *-(i)ūnas*, priesagą *-eika*, slaviškas tėvavardines priesagas *-evič*, *-ovič* ir lenkiškas *-sk-* tipo priesagas. Antroje grupėje yra 34 (10,12 % XVIII a. antroponimų) pavardės. Šiuo laikotarpiu buvo populiariausios lenkiškos *-sk-* tipo priesagos (108, tai sudaro 32,15 %) ir slaviška tėvavardinė priesaga *-evič* (101, t. y. 30,06 %). Tam įtakos daugiausia turėjo asmenvardžių lenkinimas.
3. XVIII a. Kėdainiuose ilgi posėdžių, magistrato teismo protokolai buvo rašomi ranka, mažai turėta įvairių užrašymo formulių. Šiuose didelės apimties istorijos šaltiniuose vardai ir pavardės buvo tik teksto elementai. Tačiau galima teigti, kad kėdainiečių vyrų dvinaris įvardijimo tipas (vardu ir pavarde ar jos funkciją atliekančiu antroponimu) buvo įsigalėjęs to meto miesto istorijos dokumentuose.

Sutrumpinimai

db. — dabartinis, -ė
gal. — galininkas
įnag. — įnagininkas
kilm. — kilmininkas
naud. — naudininkas
plg. — palygink
pvd. — pavidė
v. — vardas

Istorijos šaltiniai

- KAK₁ = *Kėdainių aktų 1623–1806 m. knyga*. Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA). F. SA. B. 15360.
- KAK₂ = *Kėdainių aktų 1690–1775 m. knyga [Księga Aktowych Dokumentow Roku 1690 do Roku 1775]*. LVIA. F. SA. B. 15357.
- KAK₃ = *Kėdainių aktų 1704–1720 m. knyga*. LVIA. F. SA. B. 15358.
- KAK₄ = *Kėdainių aktų 1721–1725 m. knyga*. LVIA. F. SA. B. 15359.
- KAK₅ = *Kėdainių aktų 1732–1740 m. knyga*. LVIA. F. SA. B. 15361.
- KAK₆ = *Kėdainių aktų 1732–1743 m. knyga*. LVIA. F. SA. B. 15362.
- KAK₇ = *Kėdainių aktų 1744–1750 m. knyga*. LVIA. F. SA. B. 15363.
- KAK₈ = *Kėdainių aktų 1750–1752 m. knyga*. LVIA. F. SA. B. 15364.
- KAK₉ = *Kėdainių aktų 1750–1761 m. knyga*. LVIA. F. SA. B. 15367.
- KAK₁₀ = *Kėdainių aktų 1750–1766 m. knyga*. LVIA. F. SA. B. 15368.
- KAK₁₁ = *Kėdainių aktų 1753–1755 m. knyga*. LVIA. F. SA. B. 15365.
- KAK₁₂ = *Kėdainių aktų 1756–1758 m. knyga*. LVIA. F. SA. B. 15366.
- KAK₁₃ = *Kėdainių aktų 1762–1763 m. knyga*. LVIA. F. SA. B. 15369.
- KAK₁₄ = *Kėdainių aktų 1763–1770 m. knyga*. LVIA. F. SA. B. 15370.
- KAK₁₅ = *Kėdainių aktų 1767–1770 m. knyga*. LVIA. F. SA. B. 15371.
- KAK₁₆ = *Kėdainių aktų 1771–1773 m. knyga*. LVIA. F. SA. B. 15372.
- KAK₁₇ = *Kėdainių aktų 1774–1777 m. knyga*. LVIA. F. SA. B. 15373.
- KAK₁₈ = *Kėdainių aktų 1777–1779 m. knyga*. LVIA. F. SA. B. 15374.
- KAK₁₉ = *Kėdainių aktų 1777–1780 m. knyga*. LVIA. F. SA. B. 15375.
- KAK₂₀ = *Kėdainių aktų 1779–1782 m. knyga*. LVIA. F. SA. B. 15376.
- KAK₂₁ = *Kėdainių aktų 1782–1791 m. knyga*. LVIA. F. SA. B. 15377.
- KAK₂₂ = *Kėdainių aktų 1783–1792 m. knyga*. LVIA. F. SA. B. 15378.
- KAK₂₃ = *Kėdainių aktų 1791–1806 m. knyga*. LVIA. F. SA. B. 15379.
- KAK₂₄ = *Kėdainių aktų 1794–1798 m. knyga*. LVIA. F. SA. B. 15380.
- KKr₁ = *Kėdainių Šv. Jurgio bažnyčios krikšto 1752–1799 m. registracijos knyga*. LVIA. F. 1424. Ap. 1. B. 1.

Literatūra

- Aukštikalnytė, Milda; Mickienė, Ilona. 2013. Vyrų įvardijimas XVIII a. pabaigoje: Kražių parapijos krikšto metrikų knyga. *Lituanistica* 59(3), 176–184.
- Biržiška, Vaclovas. 1987. *Lietuooos studentai užsienio universitetuose XIV–XVIII amžiais*. Chicago: Lituanistikos instituto leidykla.
- Čirūnaitė, Jūratė. 1999a. Baltiški LDK kariuomenės dokumentų antroponimai. *Darbai ir dienos* 10(19), 69–78.
- Čirūnaitė, Jūratė. 1999b. Nelietuviškų LDK teritorijų antroponimikono baltizmai XVI amžiuje. *Acta Baltica*, 12–18.

- Čirūnaitė, Jūratė. 2002. Bajorų pavadinimai — lietuvių pavardžių šaltinis. *Baltistica* 37(2), 343–352.
- Čirūnaitė, Jūratė. 2014. XVI a. vidurio Gardino pavieto asmenų vardynas. *Lituanistica* 60(1/95), 42–51.
- Čirūnaitė, Jūratė. 2018. Kauno pavieto bajorų įvardijimas 1528 metų LDK kariuomenės surašyme. *Respectus philologicus* 33(38), 68–82.
- Čirūnaitė, Jūratė. 2020. Gardino pavieto bajorų asmenvardžiai ir iš jų kilusios pavardės 1565 m. dokumente. *Lituanistica* 66(4), 288–301.
- Jablonskis, Konstantinas. 1979. *Istorija ir jos šaltiniai*. Vilnius: Mokslas.
- Jonikas, Petras. 1973. Lietuvos studentų pavardės XV–XVIII a. Europos universitetuose. *Lituanistikos darbai* 3, 201–216.
- Karpavičienė, Jolanta. 2001a. Moteris teisinėje Vilniaus ir Kauno kasdienoje XVI a. pirmoje pusėje: modernėjančio gyvenimo ženklai. *Lietuvos istorijos studijos* 9, 17–31.
- Karpavičienė, Jolanta. 2001b. „... Magdeburgo teisėje gerada turi dukrai tekti“: turtinė moters padėtis Vilniuje ir Kaune XVI a. pirmojoje pusėje. *Lituanistica* 3(47), 3–47.
- Karpavičienė, Jolanta. 2005. *Moteris Vilniuje ir Kaune XVI a. pirmoje pusėje: gyvenimo sumiestinimo Lietuvoje atodangos*. Vilnius: Versus aureus.
- Kiaupa, Zigmantas. 1998. Lietuvos miestų savivalda XIV–XVIII a. *Lietuvos heraldika* 1. Sud. Edmundas Rimša. Vilnius: Baltos lankos, 163–183.
- Lepszy, Kazimierz. 1953. *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku*. Wrocław: Zakład imienia Ossolińskich—wydawnictwo.
- LPŽ I–II = *Lietuvių pavardžių žodynas* 1–2. Aut. Vitalija Maciejauskienė, Marija Razmukaitė, Aleksandras Vanagas. Ats. red. Aleksandras Vanagas. Vilnius: Mokslas, 1985–1989.
- Lukšaitė, Ingė. 1970. *Lietuvių kalba reformaciniame judėjime XVII a.* Vilnius: Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos institutas.
- Lukšaitė, Ingė. 2001. Knygos nobažnystės (1653) parengimo kultūrinė aplinka. „Knyga nobažnystės krikščioniškos“ (1653) — XVII a. *Lietuvos kultūros paminklas*. Red. Ingė Lukšaitė. Kėdainiai: Kėdainių krašto muziejus, 4–28.
- LVKŽ = *Lietuvių vardų kilmės žodynas*. Aut. Kazys Kuzavinis, Bronys Savukynas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994.
- Maciejauskienė, Vitalija. 1994. *Lietuvių pavardės: raida ir kilmė*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Mickienė, Ilona; Černiauskaitė, Aušra. 2014. Įvardijimai XIX amžiaus pradžioje: Telšių bažnyčios gimimo metrikų studija. *Lituanistica* 60(3), 168–179.
- Mickienė, Ilona; Petrūnaitytė, Jolanta. 2019. Vyrų įvardijimai Radviliškio Švč. Mergelės Marijos Gimimo bažnyčios 1786–1788 m. ir 1813–1814 m. krikšto metrikų knygoje. *Lituanistica* 65(3), 183–198.
- Ragauskaitė, Alma. 2005. *XVI–XVIII a. kauniečių asmenvardžiai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Ragauskaitė, Alma. 2016. Škotų pavardžių užrašymo tendencijos XVII–XVIII a. Kėdainių miesto istorijos šaltiniuose. *Acta Linguistica Lithuanica* 75, 45–67.

- Ragauskaitė, Alma. 2017a. Germaniškos kilmės kėdainiečių antroponimai XVII–XVIII a. Kėdainių miesto istorijos šaltiniuose. *Baltu filologija* 25(2), 111–128.
- Ragauskaitė, Alma. 2017b. Kėdainiečių (lietuvių, lenkų) pavardžių formavimosi tendencijos XVII–XVIII a. amžiuje. *Acta Linguistica Lithuanica* 77, 53–77.
- Ragauskaitė, Alma. 2018a. XVII a. kėdainiečių asmenvardžių darybos tendencijos. *Baltu filologija* 27, 101–118.
- Ragauskaitė, Alma. 2018b. The patterns of recording the names of German residents of Kėdainiai in the 19th century: introductory remarks. *Acta Baltico-Slavica* 42, 173–188.
- Ragauskaitė, Alma. 2019a. Joniškiečių vyrų asmenvardžių darybos tendencijos seniausioje Lietuvoje 1599–1621 m. Joniško krikšto metrikų knygoje. *Acta Linguistica Lithuanica* 80, 177–194.
- Ragauskaitė, Alma. 2020. Kriščiūnioniškos kilmės asmenvardžiai Lietuvoje seniausioje 1599–1621 m. Joniško parapijos krikšto metrikų knygoje. *Baltu filologija* 29(1), 115–134.
- Ragauskaitė, Alma. 2021a. Tendencies of formation of anthroponyms of rural residents in the oldest Lithuanian parish register of Joniškis dated 1599–1621. *Onomástica desde América Latina* 2(3), 2–29.
- Ragauskaitė, Alma. 2021b. Naming System of Kėdainiai Women in Local Register Books of the 17–18th Centuries. *Onomástica desde América Latina* 2(4), 4–31.
- Ragauskaitė, Alma. 2021c. Lithuanian and Polish language contacts in the historical onomastics of Kėdainiai town of the seventeenth and eighteenth centuries. *Acta Baltico-Slavica* 45, 1–19.
- Ramonienė, Meilutė. 1986. Patroniminės kilmės pavardžių XVIII a. pabaigoje apžvalga. *Jaunųjų filologų darbai* 2, sud. Laima Grumadienė, Saulius Žukas. Vilnius: LTSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, 226–229.
- Ramonienė, Meilutė. 1987. XVIII a. pabaigos pravardinės kilmės pavardžių daryba. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 26: *Lietuvių kalbos sandaros tyrinėjimai*, 139–144.
- Salys, Antanas. 1983. Krištavardžiai. *Raštai 2: Tikriniai vardai*. Red. Petras Jonikas. Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 26–43.
- Sinkevičiūtė, Daiva; Račickaja, Veslava. 2014. Lietuvių dvikamienių vardų kilmės asmenvardžiai ir jų kamienų užrašymo ypatybės Vilniaus naujųjų miestiečių ir laiduotojų 1661–1795 metų sąrašė. *Archivum Lithuanicum* 16, 295–322.
- Sinkevičiūtė, Daiva. 2016. Lietuvių dvikamienių vardų trumpinių kilmės asmenvardžiai ir jų kamienų užrašymo ypatybės Vilniaus naujųjų miestiečių ir laiduotojų 1661–1795 metų sąrašė. *Archivum Lithuanicum* 18, 221–254.
- Šinkūnas, Pelikšas. 1928. *Kėdainių miesto istorija*. Kaunas: „Spindulio“ bendrovės spaustuvė.
- Tyla, Antanas. 2000. Decemviratas arba *Tertio ordo communitatis* Kėdainių savivaldoje. *Lietuvos istorijos metraštis 1999*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 64–76.
- Tyla, Antanas. 2002. *Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai 3: Kėdainiai*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.
- Tworek, Stanisław. 1966: Z dziejów kalwinizmu w Wielkim Księstwie Litewskim w XVIII w. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska* 21(8), 193–202.

- Tworek, Stanisław. 1969. Materiały do dziejów kalwinizmu w Wielkim Księstwie Litewskim w XVII wieku. *Odrodzenie i reformacja w Polsce* 14, 213–215.
- Vanagas, Aleksandras. 1982. *Mūsų vardai ir pavardės*. Vilnius: Mokslas.
- Wolff, Adam. 1957. Projekt instrukcji wydawniczej dla pisanych źródeł historycznych do połowy XVI wieku. *Studia źródłoznawcze* 1, 155–181.
- Zinkevičius, Zigmas. 1977. *Lietuvių antroponimika. Vilniaus lietuvių asmenvardžiai XVII a. pradžioje*. Vilnius: Mokslas.
- Zinkevičius, Zigmas. 2008. *Lietuvių asmenvardžiai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Žirgulis, Rimantas. 2002a. Three Hundred Years of Multiculturalism in Kėdainiai. *The Peoples of the Grand Duchy of Lithuania*. Ed. Grigorijus Potašenko. Vilnius: Aidai, 130–140.
- Žirgulis, Rimantas. 2002b. Škotų bendruomenė Kėdainiuose 1630–1750 m. *Lietuvos muziejų rinkiniai* 1, 23–27.
- Žirgulis, Rimantas. 2005a. Kėdainių žydų bendruomenė ir jos paveldas. *Žydų kultūros paveldas Lietuvoje*. Sud. Alfredas Jomantas. Vilnius: Savastis, 179–188.
- Žirgulis, Rimantas. 2005b. The Scottish Community in Kėdainiai c. 1630 – c. 1750. *Scottish Communities Abroad in the Early Modern Period*, eds. Alexia Grosjean, Steve Murdoch. Leiden: Brill, 225–247.

Alma Ragauskaitė

Baltų kalbų ir vardyno tyrimų centras

Lietuvių kalbos institutas

P. Vileišio g. 5, LT-10308, Vilnius, Lietuva

alma.ragauskaitė@lki.lt

ORCID: 0000-0001-5952-8027

KOPSAVILKUMS

Ķėdaiņu vīriešu dzimuma iedzīvotāju personvārdu pieraksta tendences 18. gadsimta Ķėdaiņu vēstures avotos

Alma RAGAUSKAITĒ

Rakstā aplūkota Ķėdaiņu pilsētas lietuviešu tautības vīriešu dzimuma iedzīvotāju personvārdu pieraksta sistēma 18. gs. avotos. Šajos dokumentos personvārdu pieraksts bija svārstīgs, taču tam bija arī noteiktas iezīmes. Tās bija atkarīgas no pierakstu konteksta, kas raksturīgs maģistrātā izskatītajām tiesu lietām, rakstvežu kompetences, pierakstos minēto indivīdu sociālā un ekonomiskā stāvokļa atšķirībām. Analizējot 362 18. gs. vīriešu dzimuma personas apzīmējošus pierakstus, atklājās visbiežāk sastopamais personvārdu pieraksta veids — divlocekļu apzīmējums ar vārdu un uzvārdu (336, t. i., 92,82 %). Pārējos 26 (7,18 %) gadījumos personas bija pierakstītas ar vienu personvārdu. Izpētot 18. gs. Ķėdaiņu iedzīvotāju uzvārdu darināšanu, noskaidrots, ka šajā laikā visproduktīvākie patronīmu piedēkļi bija slāviskie *-sk-* (108, t. i., 32,15 %) un *-evič* (101, t. i., 30,06 %). Ķėdaiņu Sv. Jura katoļu baznīcas 18. gs. kristību reģistrā lietoti arī autentiski lietuviski vīriešu uzvārdi. Tas liecina, ka Ķėdaiņos, kas Lietuvas Dižkunigaitijā bija reformātu lietuviskuma centrs, pilsētas sabiedriskajā dzīvē tika lietota arī lietuviešu valoda.

SUMMARY

Tendencies of Recording Kėdainiai Male Residents in 18th Century Historical Sources of Kėdainiai

Alma RAGAUSKAITĒ

The article describes the recording system of the Kėdainiai town male residents (Lithuanians). In the 18th century, their naming varied and had certain particularities. This was determined by the context of inscriptions particular to court cases tried at the magistrate, the competence of scribes, and differences in the social and economic status of individuals. The discussion of 362 male-indicating inscriptions of the 18th century resulted in the discovery of the most frequent naming method using two members, i.e., the first name and surname (336, i.e. 92.82 %). In the 18th century, 26 (7.18 %) remaining one-member inscriptions were counted. An investigation into the surname formation of Kėdainiai residents of the 18th century demonstrated that the most productive patronymic suffixes of the period were the Slavic *-sk-* (108, i.e. 32.15 %) and *-evič* (101, i.e., 30.06 %). This was noted in the 18th century register of christenings kept by St. George's Church of Kėdainiai Parish, which contains authentic male surnames. In the Grand Duchy of Lithuania, the town of Kėdainiai was the Reformist centre of Lithuanianess and the Lithuanian language was used in the public life of the town.

Klaipėdos krašto aukštaičių dūriniai: morfologinė sandara ir dėmenų kilmė

Bonifacas STUNDŽIA

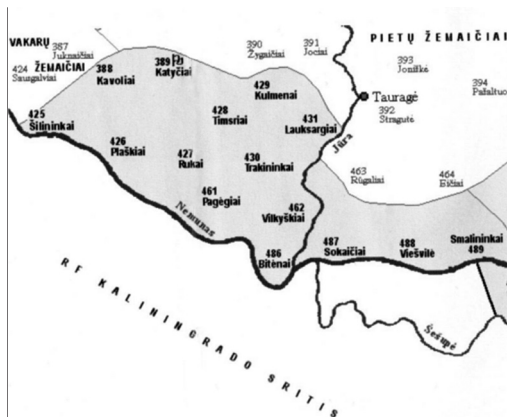
Vilniaus universitetas

1. Duomenų šaltiniai ir tyrimo tikslas

Medžiaga šiam straipsniui surinkta iš Lietuvos kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve saugomų garso įrašų (KlpAĮr)¹. Iš viso perklausyta apie 29 valandos tarminių tekstų, užrašytų iš šių Klaipėdos krašto aukštaičių punktų, išvardytų pagal įrašų apimtį valandomis (patarmės žemėlapyje žr. toliau): Katyčių (apie 13 val.), Šilininkų (apie 4 val. 30 min.), Pagėgių, Smalininkų, Viešvilės (visų po 3 val.), Timsrių (apie 2 val.), Kavolių (apie 30 min.), Kulmenų ir Lauksargių (po 10 min.). Seniausi yra trumpi 3–12 min. įrašai, padaryti 1965 m. Katyčiuose, Kavoliuose, Kulmenuose, Lauksargiuose ir Šilininkuose (pateikėjai g. 1886–1900 m.). Kiti tekstai iš Katyčių, Kavolių ir Šilininkų užrašyti 2005 m. (pateikėjai gimę 1921–1952 m.), iš Timsrių įrašyti 2004 m. (pateikėjai gimę 1923–1949 m.), o iš Smalininkų, Viešvilės ir Pagėgių apylinkių — 2017 m. (pateikėjai gimę 1921–1959 m.). Šiuos garso įrašus iššifravus, susidarytų

---

¹ Straipsnis parengtas įgyvendinant 2018–2020 m. Lietuvos kalbos instituto projektą „Vakarų ir pietų aukštaičiai: tarmių ir kitų kalbų sąveikos tyrimai“ (Nr. K-1/2018), kurį rėmė Valstybinės lietuvių kalbos komisija pagal Lietuvos bendrinės kalbos, tarmių ir kitų kalbos atmainų funkcionavimo ir kaitos tyrimų 2011–2020 m. programą (projekto vadovė dr. Jolita Urbanavičienė). Straipsnio medžiaga remtasi autoriaus pranešime „Vardažodžių dūryba lietuvių kalbos vakarų arealo tarmėse“, skaitytame 2021 m. spalio 13 d. XIII tarptautiniame baltistų kongrese Rygoje, žr. Kongreso pranešimų tezes, p. 238t.: XIII_Starpt_baltistu_kongress_tezes.pdf (lu.lv). Apie KlpA dūrinių sintaksines-semantines klases ir kilmę žr. Stundžia 2022. Dėkoju doc. dr. Daliui Jarmalavičiui, parūpinusiam KlpA įrašų kopiją ir sudariusiam pirminį dūrinių sąrašą.

Žemėlapis. Klaipėdos krašto aukštaičių plotas (naudotasi LKTCh žemėlapiu, įklijuotu tarp p. 35 ir 36)

kokie 23–25 autoriniai lankai teksto, kurio apimtis galėtų būti panaši į apimtį knygos ŽemDzT, kuria toliau remiamasi aptariant KlpA dūrinius platesniame vakarų arealo tarmių dūrybos kontekste.

Klaipėdos krašto aukštaičiai, savitas Prūsijos lietuvių tarmės tęsinys, priskiriami vakarų aukštaičių kauniškių patarnei. Dėl kaimynystės su pietų ir vakarų žemaičiais, turi žemaitiškų bruožų, dėl intensyvių kontaktų su vokiečiais — nemažai germanizmų (plg. Zinkevičius 2006: 165–170, 180–188). Šnektą yra labai apnykusi, vietinių gyventojų po Antrojo pasaulinio karo liko labai nedaug. Dalis pateikėjų savo gimtąja kalba laiko vokiečių, o lietuvių kalbą yra išmokę vėliau. Nemažai informantų kalba ir rusiškai, kai kurie dar lenkiškai, taigi yra trikalbiai ar net keturkalbiai. Pateikėjų gyvenimas nebūtinai buvo apribotas tiriamuoju arealu, vienas kitas yra gimęs ir/ ar kiek gyvenęs artimose vakarų žemaičių ar pietų žemaičių raseiniškių apylinkėse, pvz., Rusnėje, Šilutėje, Vainute, todėl jų kalboje girdėti žemaičiavimo. Dalis informantų yra apsiskaitę, mokęsi lietuvių kalbos ir iš knygų, pavyzdžiui, Ievos Simonaitytės kūrinių. Įrašytuose tekstuose daug pasakojama apie sovietmetį, tad, suprantama, apstu to meto leksikos, ne išimtis — ir pasitaikantys sovietmečio dūriniai².

Nedidelė dalis KlpAŲr tekstų yra iššifruoti ir paskelbti šiuose spausdintuose šaltiniuose: LKT (trumpi tekstai iš Bitėnų, Katyčių, Kavolių, Kulmenų, Lauksargių, Pagėgių, Plaškių, Smalininkų, Sokaičių, Šilaininkų,

² Plačiau apie sociolingvistinę ir tarminę krašto situaciją žr. KlpAT 21–28.

Timsrių, Trakininkų, Viešvilės ir Vilkyškių punktų, p. 165t., 169, 171–177), KlpaT (įvairios apimties tekstai iš Bitėnų, Katyčių, Kavolių, Pagėgių, Rukų, Smalininkų, Šilinininkų ir Viešvilės punktų, p. 93–161), LKTCh (tekstelis iš Katyčių, p. 48) ir VAKKlpA (trumpi tekstai iš Katyčių, Kulmenų, Rukų, Smalininkų ir Viešvilės punktų, p. 138–147). Visi išvardytų apylinkių tekstai buvo peržiūrėti ir straipsnio duomenų bazė papildyta vienu kitu garso įrašuose neaptiktu pavyzdžiu.

Šiuo straipsniu siekiama aptarti KlpaA dūrinių morfologinę sandarą ir dėmenų kilmę, turint galvoje ir bendresnę lietuvių bei kitų baltų kalbų dūrybos kontekstą. Pirmiausia apibūdinama tiriamoji medžiaga (2 skyrius), po to aptariama dūrinių morfologinė sandara ir jų dėmenų kilmė (3 skyrius). Straipsnis baigiamas išvadomis, sutrumpinimų, šaltinių bei literatūros sąrašais ir angliška santrauka.

2. Surinktos medžiagos charakteristika ir platesnis kontekstas

Sudurtinių vardažodžių išvardytuose KlpaA šaltiniuose reta, — iš viso rasti 124 skirtingi pavyzdžiai. Jiems priskirti ir keli dūriniai su pirmiaisiais dėmenimis *pus-*, *šun-* ir *šūd-*, kurių semantika yra nutolusi nuo jais einančių daiktavardžių (t. y. *pùsė*, *šúdas* ir *šuo*) ir kurie primena priešdėlius. Dėmuo *pus-* rodo antruoju dėmeniu išreikšto dalyko netikrumą, nepilnumą (pvz.: *pùsbrolis*, *pùsseserė* ‚dėdės ar tetos sūnus/ duktė‘, t. y. ‚pusiau brolis/ sesuo‘), kuris gali būti susijęs ir su menkinimu, niekinimu (plg. Urbutis 1965: 442), pvz.: *pùsgalvis* ‚kas ne visai protingas, kvaiša‘, t. y. ‚tarsi turintis pusę galvos‘. Menkinimo, niekinimo reikšmę gali įgyti ir pirmieji dėmenys *šūd-* bei *šun-*, pvz.: *šúdenkis* ‚kas dedasi lenku‘, t. y. ‚netikęs lenkas‘, *šunprūsis* ‚vokietkalbis Klaipėdos krašto gyventojas‘, t. y. ‚netikęs prūšas‘ (LKŽe nurodo reikšmę ‚Prūsijos vokiečiai‘ su menkinamuoju atspalviu). Turint galvoje aktyvius šios tarmės atstovų kontaktus su vokiečiais, buvo tikėtasi gausesnio sudurtinių žodžių vartojimo. Ar toks dūrinių retumas yra atsitiktinumas, pavyzdžiui, sąlygotas tekstų tematikos, ar dėsningas reiškinys, galima samprotauti tik palyginus šios tarmės dūrybos padėtį su kitų tarminių arealų dūrinių vartojimo duomenimis. Lyginimui pasirinktos artimiausios Klaipėdos krašto aukštaičiams patarmės, irgi patyrusios nemažą vokiečių kalbos įtaką bei reprezentuojamos didelės apimties šifruotų tekstų rinkiniais (300–400 spausdinto knygos teksto puslapių) — pietiniai vakarų aukštaičiai

kauniškiai (šaltinis PVAT) ir šiaurės žemaičiai (šaltiniai: KrtnT, SkdT, TrkT, ŽemDzT). Vos kiek daugiau (134) skirtingų sudurtinių vardažodžių rasta pietinių vakarų aukštaičių kauniškių plote (Aleksa Girdenio iššifruotų tekstų apimtis — du tūkstančiai mokyklinio sąsiuvinio puslapių, kurie spausdintoje knygoje sutilptų į kokius penkis šimtus, žr. PVAT). Žemaičiuose dūriniai vartojami rečiau, kiek gausesnė kretingiškių patarmė: Zofijos Babickienės, Birutės Jasiūnaitės ir Rūtos Bagužytės šifruotų tekstų knygoje jų rasta 97 (žr. KrtnT, p. 21–316). Tuo tarpu Skuodo zonos tekstuose aptikta 67 (žr. SkdT, p. 39–403), žemaičių dzūkų tekstų knygoje — 53 (žr. ŽemDzT, p. 33–435), o tirkšliškių tekstuose, kurie yra įrašyti pokalbiuose paprastai nedalyvaujant įrašinėtojiui, t. y. „slaptu mikrofonu“, — tik 47 (žr. TrkT, p. 13–328). Skuodo zonos, žemaičių dzūkų ir tirkšliškių tekstus iššifravo ir komentavo Aleksas Girdenis. Nors šis lyginimas yra sąlyginis, nes tekstų apimtis ne visai vienoda, išvada, kaip ten bebūtų, yra iškalbinga, — dūriniai lietuvių kalbos vakarų arealo tarmių leksikoje yra reti, dažname tekstų rinkinio puslapyje jų neaptikta nė vieno (iš viso minėtuose vakarų arealo tarmių tekstuose rasta 340 skirtingų dūrinių). Sudurtinių vardažodžių retumą liudija ir Mažosios Lietuvos vakarų aukštaičių tarme parašytas pirmas grožinės literatūros kūrinys — Kristijono Donelaičio „Metai“: juose pavartoti tik 59 skirtingi dūriniai (žr. Drotvinas 1967: 266–276; pakoreguotus duomenis žr. Stundžia, Jarmalavičius 2019: 31). Manytina, kad panašiai yra ir kitose tarmėse bei bendrinėje kalboje.

Nedidelį dūrinių santykinį svorį lietuvių kalbos leksikoje rodo žodynai. Antai Vincas Urbutis (1961: 66) DLKŽ¹ suskaičiavo daugiau kaip 2200 sudurtinių daiktavardžių, sudarančių apie 5 procentus visų žodyno žodžių (gerokai didesnės apimties DLKŽ⁷ sudurtinių daiktavardžių yra daugiau, tačiau jų santykinis svoris mažesnis — apie 3,5 procento visų žodžių³, žr. Stundžia, Jarmalavičius 2019: 27). Šiuo atžvilgiu, rodos, neišsiskiria ir tarmių žodynai. Peržiūrėjus keturis vienatomių žemaičių ir aukštaičių tarmių žodynus, gauti tokie rezultatai: KrtnŽ dūriniai sudaro truputį daugiau negu 4 procentus visų žodžių, DrskŽ — kiek mažiau nei 4 procentus, o KltnŽ dūrinių yra tik maždaug 2,5 procento. Kone dvigubai daugiau sudurtinių vardažodžių — apie 7 procentai — rasta DūnŽ. Dūrinių santykinio svorio skirtumai, paprastai

³ Remiamasi žodynų informacija: DLKŽ¹ nurodo 45.000, DLKŽ² — apie 60.000, DLKŽ⁴ — per 74.000, DLKŽ⁷ — per 75.000 žodžių.

nedideli, yra susiję ir su žodynų pobūdžiu ir ypač priklauso nuo sudarytojų sprendimo, kiek plačiai teikti darinius ir jų morfo(no)loginius variantus atskirais antraštiniais žodžiais. Tarkim, DLKŽ¹ dėjo labai mažai priešdėlinių veiksmažodžių. Vien dėl to, kad šie produktyvūs vediniai gausiai teikiami vėlesniuose DLKŽ leidimuose, jų žodžių apimtis gerokai padidėjo. DūnŽ yra vienintelis diferencinis tarmės, tiksliau — pietų žemaičių varniškių šiaurės rytų šnektų, žodynas, kurio dūrinių santykinį svorį padidino labai kruopščiai fiksuojami morfo(no)loginiai darinių variantai, teikiami atskirais antraštiniais žodžiais, pvz., *spragelkotis/ spragiškotis, plaūtkepenės/ plaūtkepeniai*.

Dauguma dūrinių KlpAĮr pavartoti ne po vieną kartą, dažniausi — savaitės dienų pavadinimai, ypač *sekmądienis* ir *šeštądienis*, taip pat *dviratis, laikraštis* ir kt. Kaip sakytą, tiriamuosiuose tekstuose daug pasakojama apie sovietmetį, tad čia apstu ir šio laiko realijų, kurių dalis įvardijama dūriniais, pvz.: *Alýtnamis* ‚Alytaus eksperimentiniame namų statybos kombinate sovietmečiu gamintų surenkamų namų tipas‘, *darbądienis* ‚kolūkiečių darbo dienos norma‘, *pienóvežis* ‚mašina pienui vežti‘, *prekýstalis* ‚stalas, ant kurio prekiaujama‘, *savikaina* ‚paties daikto ar prekės žaliavos ir pagaminimo kaina‘, *tvarkáraštis* ‚raštas, kuriame nurodoma, kur, kada ir kokia tvarka kas atliekama ar vyksta‘, *šešiabūtis* ‚šešių butų namas‘, *daugiabūtis* ‚namas su daug butų‘. Paskutinių keturių žodžių šaltinius LKŽe nurodo raštus ir spaudą (beje, *šešiabūtis*, *-ė* ir *daugiabūtis*, *-ė* teikia tik kaip būdvardį), o kai kurių sovietmečio sudurtinių naujadarų LKŽe išvis nėra, pvz.: *aštuonbūtis* ‚aštuonių butų namas‘, *dvylikabūtis* ‚dvylikos butų namas‘, *lietlempė* ‚svilinamoji lempa‘. Kurie ne kurie dūriniai, susiję su naujomis realijomis, į tarmę pateko iš spaudos, raštų ar kitais viešosios vartosenos kanalais anksčiau, nebūtinai sovietmečiu, pvz.: *bendrābutis* ‚namas, kuriame gyvena vienoje įstaigoje dirbantieji ar besimokantieji‘ (LKŽe nurodo J. Jablonskio raštus ir spaudą), *dailýraštis* ‚dailusis raštas, kaligrafija‘ (LKŽe nurodo J. Jablonskio raštus), *gimtądienis* (LKŽe nurodo raštus), *gyvėnvieta* ‚gyvenamoji vieta‘ (LKŽe duoda *ė* linksniuotės *gyvėnviētė*, tik iš raštų), *suñkvežimis* ‚automobilis sunkiems kroviniams vežioti‘ (LKŽe užfiksuotas iš prieškarinio žodyno). Vienas kitas dūrinys yra atėjęs iš oficialiosios vartosenos visai neseniai, atkurtosios nepriklausomybės metais, pvz.: *soviētmetis* ‚sovietinis laikotarpis‘ (BLKŽ antraštynas; nei LKŽe, nei DLKŽ nėra), *gamtósauga* ‚gamtos apsauga‘ (BLKŽ, DLKŽ³⁻⁷, o DLKŽ¹⁻² ir LKŽe nėra).

Dūrinių, pažįstamų tik tiriamoje tarmėje bei jai artimuose arealuose, yra nedaug, pvz.: *kiūlpupės* ‚prastų pupų rūšis‘, *pūpžydis* ‚pupų žydėjimo metas‘, *plytstukis* ‚plytgalys‘.

Apibendrinant konstatuotina, kad:

- dūriniai tiriamojoje tarmėje ir plačiau vakariniame lietuvių kalbos tarmių areale yra reti, — dažname šifruotų tekstų puslapyje jų nerasta nė vieno;
- tirtuose KlpA įrašuose vyrauja arba plačiai tarmėse paliudyti, arba iš raštų bei viešosios sakininės vartosenos patekę dūriniai. Dalis jų yra sovietmečio, o vienas kitas ir atkurtosios nepriklausomybės naujadarai.

3. Dūrinių morfologinė sandara ir dėmenų kilmė

Produktyviausią Klaipėdos krašto aukštaičių dūrinių morfologinį modelį, apimančių keturis penktadalius surinktų pavyzdžių, sudaro dariniai su antruoju daiktavardiniu dėmeniu (žr. lentelę), kurių beveik pusės daiktavardinis yra ir pirmasis dėmuo (modelis N+N), pvz.: *arbāt-pinigiai*⁴ ‚nedidelė dovana pinigais už patarnavimą‘ (← *arbatà* + *pinigai*), *arklā-mėšlis* ‚arklio mėšlas‘ (← *arklỹs* + *mėšlas*), *maldā-knygė* ‚maldų knyga‘ (← *maldà* + *knygà*), *pūs-maišis* ‚pusės maišo kiekis‘ (← *pūsė* + *maišas*), *sūr-maišis* ‚maišelis sūriui slėgti ir varškei sunkti‘ (← *sūris* + *maišas*). Likusių šio modelio dūrinių pirmasis dėmuo yra a) būdvardinis (Adj+N), b) skaitvardinis (Num+N) arba retkarčiais c) prieveiksminis (Adv+N), veiksmažodinis (V+N), įvardinis (Prn+N) bei prielinksninis (Prp+N), pvz.: a) *gyvā-tvorė* ‚tvora iš augančių medžių ar krūmų‘ (← *gyvā* + *tvorā*), *šilt-namis* ‚įstiklinta ar šildoma patalpa, kurioje auginami augalai‘ (← *šiltas* + *nāmas*), *ilga-kōjis* ‚kas ilgų kojų‘ (← *ilgā* + *kōja*, pl. *kōjos*); b) *trečiā-dienis* ‚trečioji savaitės diena‘ (← *trečiā* + *dienā*), *pirmā-veršė* ‚pirmą veršį atvedusi karvė‘ (← *pirmas* + *veršis*); c) *daugia-vaikis* ‚kuris turi daug vaikų‘ (*daūg* + *vaikas*, pl. *vaikai*), *rūg-pienis* ‚rūgusis pienas‘ (← *rūgti*, *rūgęs* + *pienas*), *savì-kaina* ‚paties daikto ar prekės žaliavos ir pagaminimo kaina‘ (← *savà* + *káina*), *taŗp-kojis* ‚vieta tarp kojų‘ (← *taŗp* + *kōja*, pl. *kōjos*).

⁴ Analizuojamų dūrinių dėmenys atskiriami brūkšneliu, jungiamąjį balsį šliejant prie pirmojo dėmens.

Lentelė

KlpA dūrinių struktūriniai modeliai pagal dėmenų kalbos dalis

Modeliai su daiktavardiniu 2-uju dėmeniu	Skaičiais	%
N+N	46	
Adj+N	22	
Num+N	20	
Adv+N	3	
V+N	3	
Prn+N	2	
Prp+N	1	
	97	78,2
Modeliai su veiksmažodiniu 2-uju dėmeniu		
N+V	20	
Adj+V	2	
Adv+V	1	
Num+V	1	
	24	19,4
Modeliai su būdvardiniu 2-uju dėmeniu		
Adv+ Adj	2	
Adj+Adj	1	
	3	2,4
Iš viso	124	100

Dūrinių su antruoju veiksmažodiniu dėmeniu rasta penktadalis. Jų pirmasis dėmuo, išskyrus kelis atvejus, yra daiktavardinis, pvz.: *avi-ganis* ‚avių piemu, ganytojas‘ (← *avis*, pl. *āvys* + *ganýti*), *laik-rodis* ‚laiko rodomasis prietaisas‘ (← *laikas* + *ródyti*, *ródo*, -ė), *čýst-valė* ‚iškultų grūdų valomoji mašina‘ (← *čystai* ‚švariai‘ + *valýti*, *válo*, -ė) ‚čystai valanti (mašina)‘ (LKŽe nėra). Dūriniai su būdvardiniu antruoju dėmeniu tiriamojoje tarmėje kaip ir apskritai lietuvių kalboje (plg. Urbutis 1965: 471t.) yra labai reti, pvz.: *pūs-apvalis*, -ė ‚per pusę, pusiau apvalus, -i‘ (išsamūs dūrinių morfologinės klasifikacijos pagal dėmenų kalbos dalis duomenys pateikti lentelėje).

Iš esmės toks pat dūrinių su daiktavardiniu ir veiksmažodiniu antruoju dėmeniu santykis nustatytas Elbingo žodynėlio prūsų kalboje (apie 80:20 %,

žr. Stundžja 2009⁵: 189t.; Jarmalavičius, Stundžia 2015: 238t.), tuo tarpu tiek dabartinėje, tiek senojoje lietuvių kalboje dūriniai su veiksmažodiniu antruoju dėmeniu yra produktyvesni (sudaro apie 28 procentus visų sudurtinių daiktavardžių), atitinkamai dūrinių su daiktavardiniu antruoju dėmeniu santykinis svoris yra šiek tiek mažesnis (apie 71 procentas dabartinėje ir 68 procentai senojoje kalboje, plačiau žr. Stundžia, Jarmalavičius 2019: 26–31 ir lit.⁶). Didžiausias sudurtinių daiktavardžių su antruoju daiktavardiniu dėmeniu santykinis svoris (apie 88 %) būdingas senajai latvių kalbai, kurios dūriniai su veiksmažodiniu antruoju dėmeniu sudaro vos kiek daugiau nei dešimtadalį (12 %) visų sudurtinių daiktavardžių (žr. Bukelskytė-Čepelė 2020: 86; 2017: 189–250). Vertinant šiuos skaičius, reikia turėti galvoje, kad lyginama baltų kalbų medžiaga surinkta daugiausia iš žodynų.

Didžiąją dalį dūrinių dėmenimis einančių žodžių sudaro savakilmiai, arba indigenūs, paprastieji daiktavardžiai, būdvardžiai, skaitvardžiai, veiksmažodžiai, įvardžiai irrieveksmiai, kurių kamienai yra lygūs šaknims, pvz.: *dárbas, kâklas, sûris, sênas, -à, šiltas, -à, víenas, -à, dù, dvì, gîmti, nèšti, tráukti, sâvas, -à, daũg*. Keletas paprastųjų žodžių turi morfologiškai skaidų kamieną, pvz.: *vid-ur-ÿs* (plg. *vid-ùs*), *raud-ón-as, -a* (plg. *raũd-as, -à*). Savos kilmės darinių (paprastai vedinių) tarp dūrinių dėmenis sudarančių žodžių yra labai mažai. Minėtini keli skaitvardžiai (pvz.: *ketviř-t-as, -à, peñk-t-as, -à, dvý-lika*), daiktavardžiai *keik-sm-as, mók-sl-as vež-im-as* ir *lietu-ínink-as, -é*, būdvardis *gelež-in-is, -é* (paprastųjų žodžių vyravimas tarp dūrinių dėmenų būdingas ir apskritai lietuvių kalbos dūrybai, plg. Urbutis 1965: 443, 450, 455). Dūriniai su abiem indigeniais dėmenimis sudaro apie penkis šeštadalius tiriamųjų žodžių, plg. Mažosios Lietuvos XVII–XVIII a. rankraštinius žodynus, kur tokių kompozitų yra mažiau, — apie trys ketvirtadaliai, žr. Stundžia, Jarmalavičius 2019: 339).

⁵ Šio leidinio p. 190t. pateiktoje lentelėje įsivėlė korektūros klaida: 2 struktūrinis modelis turi būti ne Adj (Num) + Adj, o Adj (Num) + N. Dėl šios klaidos knygoje Stundžia, Jarmalavičius 2019: 33 nurodytas netikslus Elbingo žodynelio prūsų kalbos sudurtinių daiktavardžių su antruoju daiktavardiniu dėmeniu santykinis svoris: turi būti ne du trečdaliai (67 %), o keturi penktadaliai (80 %), žr. 16 eil. iš viršaus pabaigą.

⁶ Apskaičiuojant dūrinių struktūrinių tipų produktyvumą, reikia turėti galvoje, kad nuo 1 iki 4 % visų sudurtinių daiktavardžių lietuvių kalboje būdingas modelis su būdvardiniu (labai retai irrieveksminiu ar skaitvardiniu) antruoju dėmeniu, žr. Stundžia, Jarmalavičius 2019: 29tt.

Skolintais dūrinių dėmenimis eina 22 daiktavardžiai ir vienas būdvardinisrieveksmis⁷. Didžioji jų dalis (17) yra slavizmai, pvz.: *arbatà*, *bažnyčia*, *kùbilas*, *tuřgas*, *čystai* (← *čystas*, -à). Germanizmai užfiksuoti penki, pvz.: *gàtvė*, *stùkis*, o finizmas — vienas (*laivos*). Dūrinių su bent vienu skolintu dėmeniu rasta 20 iš 124, t. y. apie šeštadalis (plg. Mažosios Lietuvos XVII–XVIII a. rankraštinius žodynus, kur tokių dūrinių yra daugiau, — apie ketvirtadalis, žr. op. cit., 339). Vyrauja tokie determinatyviniai N+N dariniai, kurie turi vieną, paprastai skolintu daiktavardžiu einantį dėmenį, pvz.: *cukrà-ligė* ‚cukraus liga, diabetas‘ (← *cùkrus*, sl. + *ligà*), *maldã-knygė* ‚maldų knyga‘ (← *maldà*, pl. *mãldos* + *knygà*, sl.), *turgã-vietė* ‚prekyvietė‘ (← *tuřgas*, sl. + *vietà*) ‚turgaus vieta‘. Trijų dūrinių skoliniais eina abu dėmenys: *arbãt-pinigiai* ‚nedidelė dovana pinigais už aptarnavimą‘ (← *arbatà*, sl. + *pinigai*, germ.) ‚arbatos pinigai‘, *miš-knygės* ‚liuteronų maldaknygė (mišės knygos)‘ (← *mišė*, sl. + *knygà*, pl. *knỹgos*, sl.) ir *plyt-stukis* ‚plytgalys (plytos gabalas)‘ (← *plytà*, sl. + *stùkas* ‚gabalas‘, germ.).

Apibendrinant tai, kas pasakyta, galima konstatuoti šiuos svarbesnius dėsningumus:

- KlpA tarmėje dūriniai su daiktavardiniu antruoju dėmeniu yra produktyviausi, sudarantys apie 4/5 įrašuose užfiksuotų žodžių. Pusės jų daiktavardinis yra ir pirmasis dėmuo;
- maždaug penktadalis dūrinių ištirtuose KlpA įrašuose turi veiksmožodinį antrąjį dėmenį, o būdvardinis antrasis dėmuo yra retenybė;
- vyrauja dūriniai su abiem indigeniais dėmenimis, o žodžių, turinčių bent vieną skolintą dėmenį, yra tik apie šeštadalis.

Išvados

1. Dūryba, palyginti su vedyba, yra retas reiškinys tiek tirtose patarmėse, tiek visame vakariniame lietuvių kalbos tarmių areale. Dažname šifruotų tekstų puslapyje neaptikta nė vieno dūrinio. Klaipėdos krašto aukštaičių garso įrašuose ir paskelbtuose šifruotuose tekstuose rasti 124, o peržiūrėtuose viso vakarų arealo tarmių šaltiniuose — 340 skirtingų

⁷ Dūrinių dėmenimis einančių žodžių kilmė nustatyta remiantis ALEW ir LED – naujausiais etimologiniais žodynais. Tie žodžiai, dėl kurių kilmės nesutariama, priskiriami prie indigenių, pvz.: *slãlas*, *dỹkas*, -à.

- dūrinių. Dūrinių retumu išsiskiria tirkšliškių, žemaičių dzūkų ir Skuodo zonos patarmės, kurių tekstuose tiriamosios medžiagos surinkta nuo dviejų iki pustrėčio karto mažiau negu iš Klaipėdos krašto aukštaičių ir pietinių vakarų aukštaičių tekstų. Nedidelis dūrinių santykinis svoris visoje leksikoje matyti iš *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* ir peržiūrėtų keturių vienatomių lietuvių kalbos tarmių žodynų.
2. Klaipėdos krašto aukštaičių tarmėje produktyviausi yra dūriniai su daiktavardiniu antruoju dėmeniu. Pusės jų daiktavardinis yra ir pirmasis dėmuo. Dūrinių, turinčių daiktavardinį antrąjį dėmenį, ir modelio N+N vyravimas yra reiškinys, būdingas baltų, germanų ir kai kurioms kitoms indoeuropiečių kalboms.
  3. Maždaug penktadalis Klaipėdos krašto aukštaičių tarmės dūrinių turi veiksmažodinį antrąjį dėmenį, o būdvardinis antrasis dėmuo yra retenybė. Tiek dabartinėje, tiek senojoje lietuvių kalboje dūriniai su veiksmažodžiu einančiu antruoju dėmeniu yra kiek produktyvesni, tuo tarpu senoji latvių kalba pasižymi mažu šio tipo produktyvumu. Tai gali būti susiję su vokiečių kalbos, kurioje kompozitai su veiksmažodiniu antruoju dėmeniu yra neproduktyvūs, įtaka.
  4. Daugumos dūrinių dėmenimis eina indigenūs, paprastai morfologiškai neskaidaus kamieno žodžiai. Dūriniai su bent vienu skolintu dėmeniu sudaro apie šeštadalį ištirtų žodžių, plg. Mažosios Lietuvos XVII–XVIII a. rankraštinius žodynus, kur pastarojo tipo dūrinių yra gerokai daugiau.
  5. Tirtuose Klaipėdos krašto aukštaičių tarmės įrašuose vyrauja kompozitai, patekę į tarmes iš viešosios rašytinės ar sakytinės vartosenos (įskaitant ir sovietinį laikotarpį, kurio realijos pokalbiuose buvo dažnos) arba paliudyti įvairiose tarmėse. Tokį tiriamosios leksikos arealinį vaizdą daug lėmė informantų apsiskaitymas, kelių kalbų mokėjimas (ne visų lietuvių kalba yra gimtoji). Dūrinių, kurie būdingi tiriamajai ir aplinkinėms tarmėms, rasta nedaug.

Sutrumpinimai ir sutartiniai ženklai⁸

a. — amžius

Adj — adjectivum, būdvardis

---

⁸ Lietuvių kalbos dūrinių paplitimo vietovių ir šaltinių sutrumpinimai imti iš LKŽe, o čia duodami tik tie, kurių ten nėra.

- ang. — anglų, angliškai
 Adv — adverbium, prieveiksmis
 blr. — baltarusių, baltarusiškai
 fin. — finizmas
 germ. — germanizmas
 KlpA — Klaipėdos krašto aukštaičiai, jų tarmė
 Klmn — Kulmenai, Pagėgių sav.
 Kvl — Kavoliai, Šilutės r.
 la. — latvių, latviškai
 le. — lenkų, lenkiškai
 lit. — literatūra
 Lksr — Lauksargiai, Tauragės r.
 N — Nomen, daiktavardis
 Num — numerale, skaitvardis
 plg. — palygink(ime)
 Prn — Pronomen, įvardis
 Prp — praepositio, prielinksnis
 pvz. — pavyzdžiui, pavyzdys
 rus. — rusų, rusiškai
 sl. — slavizmas
 Šlnk — Šilininkai, Šilutės r.
 Tms — Timsriai, Pagėgių sav.
 t./ tt. — ir tolimesnis/ tolimesni (puslapis/ puslapiai ir kt.)
 t. p. — taip pat
 V — verbum, veiksmažodis
 vok. — vokiečių, vokiškai
 Vš — Viešvilė, Jurbarko r.
 ← — ženklas, rodąs išvestinio žodžio darybinę struktūrą
 / — ženklas, dedamas tarp variantų

Šaltiniai

- BLKŽ = *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*. Tęstinis elektroninis išteklius nuo 2013 m. Vyr. redaktorė Danutė Liutkevičienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas (žiūrėta 2021 m. gruodžio mėn.).
- DLKŽ¹ = *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Atsak. red. Jonas Kruopas. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1954.
- DLKŽ² = *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. II papildytas leidimas. Atsak. red. Jonas Kruopas. Vilnius: Mintis, 1972.
- DLKŽ³ = *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. III pataisytas ir papildytas leidimas. Vyr. red. Stasys Keinys. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.

- DLKŽ⁴ = *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. IV leidimas. Vyr. red. Stasys Keinys. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000.
- DLKŽ⁷ = *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. VII pataisytas ir papildytas leidimas. Vyr. red. Stasys Keinys. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2012.
- DrskŽ = Gertrūda Naktinienė, Aldona Paulauskienė, Vytautas Vitkauskas. *Druskininkų tarmės žodynas*. Vilnius: Mokslas, 1988.
- DūnŽ = Vytautas Vitkauskas. *Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodynas*. Vilnius: Mokslas, 1976.
- KlpAT = Rima Bakšienė, Daiva Vaišnienė. *Klaipėdos krašto aukštaičiai: tekstai ir kontekstai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2014.
- KlpAĮr = *Klaipėdos krašto aukštaičių tarmės garso įrašai*, saugomi Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve (iš viso apie 29 val. apimties pasakojimai, įrašyti iš Katyčių, Kavolių, Kulmenų, Lauksargių, Pagėgių, Smalininkų, Šilininkų, Timsrių ir Viešvilės punktų).
- KltnŽ = Angelė Vilyutytė. *Kaltanėnų šnektos žodynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008.
- KrtnT = Zofija Babickienė, Birutė Jasiūnaitė, Angelė Pečeliūnaitė, Rūta Bagužytė. *Centrinė šiaurės žemaičių kretingiškių tarmė*. Tarmės tekstai su komentarais ir žodyneliu. Vilnius: Baltos lankos, 2007.
- KrtnŽ = Juozas Aleksandravičius. *Kretingos tarmės žodynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2011.
- LKTCh = *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*. Sud. Rima Bacevičiūtė, Audra Ivanauskaitė, Asta Leskauskaitė, Edmundas Trumpa. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2004.
- LKT = *Lietuvių kalbos tarmės. Chrestomatija*. Sud. Elena Grinaveckienė, Aldona Jonaitytė, Kazys Morkūnas, Birutė Vanagienė, Aloyzas Vidugiris. Vilnius: Mintis, 1970.
- LKŽe = *Lietuvių kalbos žodynas* (I–XX, 1941–2002), elektroninis variantas. Vyr. redaktorė Gertrūda Naktinienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005. Atnaujinta versija, 2008. www.lkz.lt (žiūrėta 2021 m. gruodžio mėn.).
- PVAT = Aleksas Girdenis. *Tarmių tekstai*. T. 30. *Pietiniai vakarų aukštaičiai*. Transkribuotų tekstų rinkinys. 3 knygos. Rankraštis. Vilnius, 1990–1993 (saugomas Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje).
- SkdT = Aleksas Girdenis. *Šiaurės žemaičių Skuodo zona*. Tekstai su komentarais. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012.
- TrkT = Aleksas Girdenis. *Taip šneka tirkšliškiai*. Šiaurės žemaičių telšiškių tarmės tekstai su komentarais. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.
- VAKKlpA = *Vakarų aukštaičiai kauniškiai ir Klaipėdos krašto aukštaičiai*. Mokomoji knyga. Sud. Rima Bacevičiūtė, Danguolė Mikulėnienė, Vilija Salienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005.
- ŽemDzT = Aleksas Girdenis. *Žemaičių dzūkai*. Tekstai su komentarais. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2008.

Literatūra

- ALEW I-III = *Alllittauisches etymologisches Wörterbuch* 1-3. Unter der Leitung von Wolfgang Hock und der Mitarbeit von Elvira-Julia Bukevičiūtė und Christiane Schiller, bearbeitet von Rainer Fecht, Anna Helene Feulner, Eugen Hill und Dagmar S. Wodtko. Hamburg: Baar, 2015.
- Bukelskytė-Čepelė, Kristina. 2017. *Nominal Compounds in Old Latvian Texts in the 16th and 17th Centuries*. Academic dissertation for the Degree of PhD. Stockholm: Stockholm University.
- Bukelskytė-Čepelė, Kristina. 2020. Overview of nominal compounds in Old Latvian. *Baltistica* 55(1), 83–103.
- Drotvinas, Vincentas. 1967. K. Donelaičio raštuose vartojami sudurtiniai žodžiai. *Literatūra ir kalba* 7, 264–280.
- LED = Wojciech Smoczyński. *Lithuanian Etymological Dictionary*. Berlin: Lang, 2018.
- Stundžia, Bonifacas. 2022. Klaipėdos krašto aukštaičių dūrinių sintaksinės-semantinės klasės ir kilmė. *Baltistica* (spausd.)
- Stundžia, Bonifacas, Dalius Jarmalavičius. 2019. *Daiktavardžių dūryba vokiškuose XVII–XVIII a. baltų kalbų žodynuose*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Stundžia, Bonifacas. 2009. Sostavnye suščestviteľnye v Ėľbingskom slovarike. *Baltoslavjanskie issledovanija* 18, 183–204.
- Urbutis, Vincas. 1961. Sudurtinių daiktavardžių daryba. *Dabartinė lietuvių kalba*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros I-kla, 65–121.
- Urbutis, Vincas. 1965. Daiktavardžių daryba. *Lietuvių kalbos gramatika* 1. Fonetika ir morfologija. Vyr. red. Kazys Ulvydas. Vilnius: Mintis, 251–473.
- Zinkevičius, Zigmantas. 2006. *Lietuvių tarmių kilmė*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Bonifacas Stundžia

Baltistikos katedra

Vilniaus universitetas

Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius, Lietuva

bonifacas.stundzia@flf.vu.lt

KOPSAVILKUMS

Salikteņi Klaipėdas novada aukštaišu izloksneš: morfoloģiskā uzbūve un komponentu cilme

Bonifacas STUNDŽIA

Pētījuma materiāls savākts no Lietuviēšu valodas institūtā pieejamajiem audioierakstiem, kā arī no publicētiem aplūkojamā dialekta tekstiem. Lai novērtētu salikteņu darināšanu plašākā lietuviešu izlokšņu rietumu areālā, raksta autors tāpat apkopojis salikteņus no publicētajiem ziemeļzemaīšu izlokšņu tekstiem, kā arī no dienvidrietumu aukštaišu izlokšņu rokraksta tekstiem. Materiāla analīze ļauj izdarīt šādus secinājumus:

1. Salikteņu darināšana salīdzinājumā ar atvasinājumiem ir reta parādība gan pētāmajā teritorijā, gan dienvidrietumu aukštaišu un ziemeļzemaīšu dialektos.
2. Salikteņi ar otru nominālu komponentu, jo īpaši modelis N+N, veido apmēram četras piektdaļas no visiem 124 salikteņiem, kas savākti pētāmajā dialektā. Minētā salikteņu grupa ir visproduktīvākā lietuviešu dialektu rietumu areālā, tāpat kā baltu un ģermāņu valodās kopumā.
3. Salikteņi ar otru verbālu komponentu veido apmēram piekto daļu no visiem savāktajiem salikteņiem, savukārt adjektīvisks otrais komponents ir ļoti reti sastopams.
4. Salikteņu sastāvdaļu cilmes ziņā dominē modelis ar abiem mantotas cilmes komponentiem. Salikteņi ar vismaz vienu aizgūtu komponentu veido vienu sesto daļu no analizētajiem darinājumiem.
5. Lielākā daļa salikteņu gan pētāmajā izloksneš, gan citos dialektos ienākuši no publikajiem rakstiem un runas, tai skaitā padomju laikā, kura reālījas analizētajos tekstos bija bieži sastopamas. Šādu analizējamo darinājumu teritoriālo sadalījumu lielā mērā noteikušas plašās informantu zināšanas. Daudziem no viņiem dzimtā valoda ir vācu, viņi prot arī krievu, bet daži — arī poļu valodu. Salikteņi, kas būtu raksturīgi tikai pētītajam dialektam un tā apkārtnē, ir retums.

SUMMARY

Compounds in the Aukštaitian Dialect of the Klaipėda Region: the Morphological Structure and Origin of Components

Bonifacas STUNDŽIA

The research material was collected from audio recordings available in the Institute of the Lithuanian Language as well as from the published texts of the dialect in question. The author of this article also collected compounds from the published texts of the North Žemaitian dialect as well as from the manuscript texts of the Southwest Aukštaitian dialect in order to evaluate the status of compounding in a broader western area of Lithuanian dialects.

1. Compounding seems to be a rare phenomenon compared to derivation both in the researched area and in the Southwest Aukštaitian and North Žemaitian dialects.
2. Compounds with the second nominal component, in particular the pattern N+N, comprise about four fifths of all 124 compounds collected in the researched dialect. The said class of compounds is the most productive in the western area of Lithuanian dialects as well as in the Baltic and Germanic languages.
3. Compounds with the second verbal component comprise about one fifth of all collected compounds, while the adjectival second component is very rare.
4. As far as the origin of the components of compounds is concerned, the pattern with two native members prevails. Compounds with at least one borrowed component comprise one sixth of the analysed formations.
5. The majority of compounds has entered both the researched dialect and other dialects from public written and spoken usage, including the Soviet period, whose topicalities were frequent in the analysed texts. Compounds which are peculiar to the researched dialect and its surrounding are rare. Such areal distribution of analysed formations is predetermined mostly by the erudition of informants. For many of them the native language is German; they also know Russian, and a few of them know Polish.

Aulejas izlokšnes fonetika un vārdu atvasināšana¹

Anna VAGALE

B. Morfoloģija

Morfoloģijā aprakstāmajās izlokšnēs daudz mazāk atšķirību no literarās valodas nekā fonetikā. Tomēr, pastāvot ilgākam atšķirtības posmam, arī te ir raksturīgas īpatnības, par kurām būs runa, apskatot atsevišķas morfoloģiskās parādības.

I. Salikteņi

1. Salikteņu sastāvdaļas

Gadījumu vairumā Aulejā un Krāslavā sastopami tie paši salikteņi, kas ir literarajā valodā, bet neuzrāda tik lielu daudzveidību. Šais izlokšnēs nav sastopamas tādas salikteņu formas kā tautas dziesmās — *kājaudama*, *vien[a] auguse*, kā arī ar pagātnes pasivo divdabi otrā daļā: *paš[u]austs*².

¹ Publikācijas nobeigums. Sākumu sk. BF XXVIII (1) 2019, 169.–199. lpp.

Izlokšnes piemēru transkripcijā autore lieto mūsdienām neierastu miksto līdzskaņu apzīmēšanas paņēmieni — *l* un *n* tiek rādīti kā *ʃ* un *ŋ* arī palatālā pozīcijā, savukārt citu miksto līdzskaņu apzīmēšanai velāro patskaņu un divskaņu, kā arī *ā*, *āi*, *āu* priekšā tiek izmantots *ɤ*. Publikācijā saglabāta darbā lietotā pieraksta sistēma, labojot vienīgi pārrakstīšanās kļūdas un izlīdzinot pierakstu līdzīgu vai vienādu parādību atspoguļošanai, kaut neviendabīgs palicis līdzskaņa *l* velarizācijas pakāpes apzīmējums. Tāpat paturēti tālaika patskaņu garuma apzīmējumi svešvārdos. Vietumis papildināts vārdu nozīmju atšifrējums, kas izsecināms no konteksta, tomēr latgalisko izlokšņu nezinātajam varētu būt bijis neskaidrs. Precizēts arī ciemu nosaukumu pieraksts atbilstoši oficiālajam lietojumam mūsdienās. Par šo un vēl citas redakcijas piezīmes pievienotas parindēs. — Red. piezīme.

² LVG 121. §. 255. l. p. — A. Vagales lietotais saīsinājums lasāms šādi: J. Endzelina „Latviešu valodas gramatika“ (1951), 121. §. 255. lappuse. — Red. piezīme.

Nav izveidojušies salikteņi no divdabju formām ar sekojošu nomenu otrā daļā³, piem., runā: *kuļamùo mašyna, âdamàis goļc, slàucamùo gùs', âdamùo ràizziä, ryûguš' p'inc, s'ild'eic p'inc* 'biezpiens'. Tāpat nav dzirdēti salikteņi, izņemot *paldies (paļdis)*, ar verbu pirmajā un nomenu salikteņa otrā daļā⁴, kā *ēstgriba, grozgalvis* u. c., ar pronomenu un adverbu pirmajā un nomenu otrā daļā, kā *šistaba, līdzbraucējs*⁵.

1. Ja salikteņa otra daļa ir nomens, tad pirmā daļa arī var būt:
  - a) nomens: *zylgaļojüä, ļelc'elš, žāls'ird'eiks*.
Daži literarajā valodā lietojami salikteņi te par tādiem nav kļuvuši, piem., *ž'elža c'elš*, Krāslavā arī *ļelāis c'elš* un citi.
  - b) skaitlenis: *v'invjādiä* 'aita ar vienu jēru', *v'insies'* 'viensētnieks', *v'ind'iēls'* 'vienīgais dēls', *p'ymūd'ina* u. c.
2. Ja salikteņa otra daļa ir skaitlenis, tad pirmā daļa arī var būt:
  - a) skaitlenis: *aba'd'iy, abi'd'iy, diūd'es'm'it'* u. c.;
  - b) *pus: pus'ūtra, pus'p'ikta* u. c.
3. Ja salikteņa otra daļa ir vietniekvārds, tad pirmā daļa arī var būt vietniekvārds: *šytys* 'šis', *itys* 'šis', *it'ei* 'šī', *itaic* 'šāds', *cytakas* 'cits', *vysa'kas* 'viss' u. c.
4. Ja otra daļa adverbs, tad pirmā daļa arī var būt:
  - a) adverbs: *aukš'p'iēdiāņ* 'augšpēdus', *puš'v'idiāņ* 'pa vidu': *pūorlaužziä pagāļi puš'v'idiāņ; pārivosor, reitookor* u. c.;
  - b) skaitlenis: *v'in'mār* 'vienmēr', *v'in'muk* 'vienā laidā';
  - c) pronomens: *šud'ih, šūoreit, pošu'lāik* u. c.

2. Salikteņu pirmās daļas forma

1. Visbiežāk salikteņu pirmajā daļā ir bezgalotņu forma: *azārmaļä, upmaļä, sātmaļs', la(d)taka, kras(t)maļä, sunaļä* 'neliels augonītis', *gūnkūrs* 'ugunskurs', *kūo(r)gāls', v'ins'ies', c'ukm'ic's'* (-žā), 'Spergula arvensis', *stūo(v)daīga* 'zedenis', *gār'diēkšņis'* 'gardums' u. c.
2. Paretam pirmajā daļā ir sastopama celma forma: *d'inavydy, cytakas* 'cits', *vysa'kas* 'viss', *m'ilas'ird'eiks* (lielāko tiesu garīga satūra rakstos): *as' dareišu cytakū; ir m'irā àr vysa'kū; b'ie m'ilas'ird'eiks c'ytvāks*.

³ LVG 121. §. 255. l. p.

⁴ Turpat.

⁵ Turpat.

3. No locījumu formām pirmajā daļā ir sastopams:
- nominatīvs. Vecākajos nominatīva saliktenos ir parastais pirmās zilbes akcents: *vacàistà(ù)s*, *vacùomùotiā*, *garad'ina*, *b'izàisp'inc* (tie dzirdēti tikai Aulejā, Krāslavā runā *žec*, *baba*, *s'ild'eic p'inc* vai arī jaunākā paaudze pēc literarās valodas parauga), *lobad'ina* (< *labdiena* un arī sveiciens). Salikteņu nozīme ir vārdu kopām *b'iza putra*, *ryùgušp'inc* u. c. Formali tiem atbilst arī veidojumi ar atributīvu substantīvu pirmajā daļā: *škiāļis' bұлbys*, *stūlg'is' púc* 'noteiktas formas māla pods pienam'. Šie vārdi apzīmē vienu jēdzienu un tiek pastāvīgi lietoti kopā abos skaitļos un visos locījumos: *škiāļā bұлba* (Krāslavā *bұлbiā*), *škiāļis' bұлbys*, *škiāļāi bұлbai* utt., daudzsk. *škiāļis' bұлbys*, *škiāļu bұлbu* utt.; *stūlg'is' púc*, *stūlg'a pūda*, *stūlg'am pūdām* utt.;
  - ģenitīvs sastopams vienskaitlī un daudzskaitlī: *uòrspusjā*, *vycpusjā*, *dořbud'ina*, *dořbad'ina* (Aulejā), *gonud'ina*, *ašņa žyrys* 'tāds augs', *z'ymyssvātky*, *vosoryyssvātky* (Krāslavā *z'ymys'svātki*, *vosorys'svātki*);
  - akuzatīvs: *šureit'*, *šurud'īņ*, *p'ymūd'ina* (*p'ymūd'inys*, *p'ymūd'inai* utt.) u. c.
4. Kāds saliktenis ģenitīvā: *v'īnkùoju dyravys* 'sens durvju veids'.

3. Salikteņu otras daļas forma

- Salikteņu otrā daļā sastopama nepārveidota forma: *vacàistà(ù)s*, *ļèlc'èļš*, *stùo(v)daīga* 'zedenis', *ùtòrd'ina*, *p'ymūd'ina*, *l'yncàktlys*⁶, *c'èļmola* u. c.
- Salikteņu vairumā, arī tais vārdos, kas literarajā valodā paliek nepārveidoti, ir pārveidota celma forma: *gòls*, bet *t'ūgàļs'*, *razgàļs'*, *kùo(r)gàļs'*, *ž'èļžgàļs'*; *skòls*: *gołc(ds)skàļs'*, *dàls*: *v'īnd'iel's'*; *sùonc*: *bàl(t)sùoņā*, *pologs*: *pušpalažjā* 'puspaladziņš, īpašs sagšas veids', *koc*: *kris(t)kac'* (-t'is'); *kàuls*: *mugurkàuls'*, *sùonkàuls'*; *mola*: *azàrmaļā*, *grùo(v)maļā*, *sàtmàļs'* 'žogs', *juřmaļā* u. c.; *d'ina*: *pužd'īņis'*; *nogla*: *sunaglā*; *stořpa*: *kùorstarpiā* 'kājstarpa'; *gořva*: *zylgàļvīā* 'augš'; *bàldgàļvīā*; *d'ina*: *svà(t)d'īņā*, *trežd'īņā*, *catūr(t)d'īņā*, *p'īgd'īņā* (< *p'īktd'īņā*), *saz(t)d'īņā* (< *sastd'īņā*), *ļèld'īņā*; *c'ūka*: *pušč'ūc's'*; *myga*: *c'ūkm'ic's'* (-ža), *sàta*: *v'īns'ieš* (-ša), *d'ùors*: *d'īnd'ùors'* (-ža) u. c.

⁶ Salikteņa otra daļa, saprotams, ir *sàklys*, bet salikteņa -c- autore skaidrojusi jau iepriekš — ar t iespraudumu, sk. BF XXVIII (1) 197. lpp. — Red. piezīme.

3. Salikteņu otrā daļā ir tādi nomeni, kas nesaliktā veidā nav sastopami: *gařd'iekšņis* 'gardums', *garkoļys* 'gari salmi kūļos', *gūnkūrs*, *v'inojādīā*, *la(d)taka* u. c.
4. Otrā salikteņa daļā sastopama lokatīva forma vārdā *zālbrūdā* (dzirdēts Aulejā): *ruzy zālbrūdā* 'piebrieduši, bet vēl negatavi rudzi'.

II. Piedēkļi

1. o- un ā-celmi

Atskaitot nedaudzus izņēmumus, o-celmi saskan ar atbilstošajām literārās valodas formām.

1. Tāpat kā literārajā valodā liela daļa o-celmu ir verbalsubstantīvi: *imavy* 'iemaukti', *ilūops*, *isòls*, *gònc* (< -nts), *atkòrs* 'tāds, kas liecas atpakaļ, lejup — pretēji normalajam virzienam': *vac's'* (-ža) *atkòrs* 'vadzis atkaru', — *sàita nasatūr*; *sàiškys* 'saite no salmiem vai siena', *lūks* 'loks', *otūòols* 'atāls', *sòrs* 'iesētā labība, lini', *aūdy*, *maty*, *àizody* 'aizādījums ar citas krāsas dziju', *abzyrys* 'saderināšanās' u. c.
2. o-celmi literārās valodas ā-celmu vietā: *cýłps*, *ļips*, *suc* (-ts), *smažyny* (Aulejā), *acslāks* : *acslāga*, *pāc* : *pāda*, *dūmy* : *dūmys* u. c.
3. o-celmi u-celmu vietā: *ļēc* (ģen. *ļēta*), *t'ierks* (-ga), *mac* (-da), *cýrks* (-ka) u. c.
4. i-celmu resp. līdzskaņu celma vietā: *bòłss*, ģen. *bołsa*.
5. Tāpat kā literārajā valodā o-celmi izloksnēs ir dažādas nozīmes vārdi: *výłks*, *boš*, *gołc* (-da), *zòrs*, *bòrs* u. c.

Arī vairums ā-celmu atbilst literārās valodas ā-celmiem.

1. Te sastopami daudzi atvasinājumi no verbiem:
  - a) apzīmējot jēgumu, kas rodas kādas darbības rezultātā: *izādys* 'ēdiena paliekas', *izdyłys* 'dilstoša mēness periods', *isskrobys*, *iskosys* 'no trauka sienām atkasītas, atskribinātas mīklas paliekas', *isporu* (*slūta*), *iprūova* 'ierīce', *cyłys* 'pirmoreiz aparta papuve', *ļēigys* 'Jaņu zāles', *spyra*, *sumozgys*, *atšk'irys*, *atvātys* (abi vārdi ar to pašu nozīmi: 'mazāk tīrā labības daļa, kas vētīšanas procesā tiek atšķirta no tīrās'): *zyřgām atšk'irys ka dūt*, *jām v'èiv'eļis' c'eļās*; *nūslāukys* 'no izkultās labības viegli noslaucītās vārps, salmi un graudi'; *łyūza* 'biezoknis', *patakys* 'pēdējais alus tecinājums', *pacyła* 'tas, kas nemierīgi uzvedas': *cyłojās kaļ pacyła* u. c.;

- b) kopdzimtes vārdi personām ar peļamu paražu: *grīla* ‘pļāpa’, *mālsa*, *gvaļza*, *k’irza* ‘kas pīkst’, *skūbd’iersa* ‘skopulis’, *lōmza* ‘kas ir nevižīgs’;
- c) apzīmējumi skaņām, kas rodas atbilstošas darbības rezultātā: *ḍyūza* ‘rūkoņa’, *dybys* ‘klaudzoņa’, *č̣ierkstys* ‘čirkstoņa’, *ẓ̌yngys* ‘džinkstoņa’, *rymys* ‘kritienu, grūstīšanās troksnis’ u. c.
2. *ā*-celmi mijas ar izlokšnes *ē*-celmiem: *cyba* : *c’ibjā*, ar *o*-celmiem: *ļipa* : *ļips*, *gāišuma* : *gāišūms*, *syltuma* : *syltūms* (skat. 110. un 111. l. p.).
3. Dažādas nozīmes vārdi: *sāta*, *m’isa*, *m̄iāita*, *vysta* u. c.
4. Blakus vīriešu dzimtes substantīviem ar *-iņiks* sieviešu dzimtes substantīvi ir *ā*-celmi: *sāim’iņēca*, *dūorz’iņēca*, *ecs’liēž’iņēca* (Aulejā) u. c.

2. *i*-celmi

1. Senie neērti izrunājami *i*-celmi Aulejā un Krāslavā tāpat kā citās augšzemnieku izlokšnēs ir pārveidojušies *ē*-celmos⁷: *kruōs’ņā*, *ūgljā*.
2. Vērojama arī citu celmu pāreja *i*-celmos, pie kam Krāslavā šī parādība nedaudz retāka kā Aulejā. Abās izlokšnēs *dūb̄jā* > *dūp’s’* (*-b’is’*), *upjā* > *up’s’* (*-p’is’*), *ziām̄iā* > *ziām’s’* (*-m’is’*), bet Aulejā arī *pridjā* : *pric’* (*-d’is’*), *mūotjā* : *mūoc’* (*-t’is’*), *mutjā* : *muc’* (*-t’is’*) u. c.

Gan kā *i*-celmus, gan kā (*i*)*ā*-celmus abās izlokšnēs runā šādus vārdus *s’ēja* : *s’ejs’*, *ž’ēja* : *ž’ejs’*, *reja* : *rejs’*.

Minēto (*i*)*ā*-celmu pāreju *ē*-celmos varbūt veicināja tāda parādība, ka atvasinājumos (*i*)*ā*-celmi pārveidojas *ē*-celmos: *kūoja* : *pakūojā*, bet *e* platā izruna un iepriekšējā *j* tās pašas kvalitātes saglabāšana veicināja celmu sajaukumu, tā ka rezultātā arī *s’ēja*, *ž’ēja*, *reja* uztverti kā *ē*-celmi.

Īpaši Krāslavā vērojama arī pretēja parādība: var dzirdēt *ļēiks’tjā*, *puōks’tjā*, *vāļs’tjā*.

Tāpat kā literarajā valodā arī aprakstāmajās izlokšnēs vīriešu dzimtes *i*-celmi pārvērsti par (*i*)*jo*-celmiem⁸, bet ir arī daži izņēmumi:

ūs’ (*ūša*), *lyus’* (*lyuša*), *p’is’* (*p’iša*), Krāslavā *z’v’iērs* (*z’v’iērc’*), bet Aulejā — *zvārs* (*o*-celms), *tūos’* (*-s’is’*) ir sieviešu dzimtes *i*-celms. Tāpat kā literarajā valodā vīriešu dzimtes *i*-celms ir daudzskaitlinieks *ļauc’* ‘ļaudis’. Aulejā dzirdēto *i*-celmu piemēri: *žūoryūks’* (*-t’is’*) ‘groduma

⁷ LVG 127. §. 269. l. p.

⁸ Turpat.

dēļ sagriezusies vērpele dzijā', *plakc'* (-t'is'), *s'ļks'* (-t'is') 'saku daļa', *ozuc'* (-t'is'), *žuļkc'* (-t'is'), *l'ēks'* (-t'is'), *r'ēks'* (-t'is'), *p'ierks'* (-t'is') 'dzirkstele', *ružāic'* (-t'is'), *p'islāic'* (-t'is') 'kalna nogāze', *puōks'* (-t'is'), *m'ēic'* (-t'is') 'vieta, kur audumā vai adījumā mijas dzijas' u. c.

3. *u*-celmi

u-celmi abās izloksnēs aizstāti ar *o*-celmiem, vienīgi no vārdiem *vidus*, *alus*, *ledus* šad tad tiek lietotas *u*-celmu ģenitīva formas, kurās tāpat kā nominatīvā *u* gala zilbē zudis, piem., *atņās' ōts!*; *izbraūcija iz 'uz' lac*; *izgūo iz 'uz' vyc ustobys*. No vecajiem *u*-celmu adjektīviem kā *io*-celmu tagad lieto vārdu *ž'ļš*: *ž'ļš*⁹ (pēdējā forma tiek runāta retāk). Sakne *tāļ*¹⁰ sastopama tikai atvasinājumos: *tuōļ*, *tūoļuōk*; *tuōļums*; *tāls* : *tāļš* aizstāts ar atvasinājumu *tūoļēims* 'tāds, kas atrodas tālumā vai ieradies no tālienes'.

Vārds *plats* : *plašs* sastopams tikai kā *o*-celms: *ploc*, *plota*¹¹.

4. Piedēkļi ar -j-

1. Piedēklis -(i)ē. Tāpat kā literarajā valodā sastopami:

- dažādas nozīmes (i)ē-celmi: *sauļā*, *mīāļā*, *dīāļā*, *tuōļā*, *viāžāļā* u. c.;
- blakus vīriešu dzimtes dzīvu būtņu apzīmējumiem sieviešu dzimtes apzīmējumi: *gōnc* — *gaņā*, *būoriņc'* — *būoriņā*, *āuļic'* — *āuļitīā*, *v'ec's'* — *viāciā* u. c. (Par *-iņiks -iņeica* skat. 112. l. p.).

Īpašu (i)ē-celmu grupa sastāda verbalnomeni: *tīāciāt'* — *tīāciā* (*up'is tīāciā*), *kluks'tiāt'* — *kluks'tiā* 'kluksstoša vista', *škiāļt'* — *škiāļā*, *pļaut'* — *pļuoviā*, *kiāļņāt'* 'stīvi ko darīt' — *kiāļņā* 'stīvs cilvēks vai dzīvnieks', *cāurdur'ā* 'durošas sāpes sānos', *uōrtiāciā* 'cūka, ko nebaro kaušanai' u. c.

Abās izloksnēs ē-celmi ir sastopami blakus literarās valodas ā-celmiem¹²: *m'ēiklā*, *vāiņā*, *ž'is'miā*, *bris'miā*, *viāfs'miā*, *trūks'miā*, *gāis'miā*, *dus'miā*, *pļuoviā*, *blūoz'miā*, *ļis'miā*. Daudzu šo vārdu deminutīvu formas atbilst ā-celmu deminutīviem vai arī sastopami abi varianti: *ž'is'm'ēitīā* : *ž'is'miāņa*, *bris'm'ēitīa* : *bris'miāņa*, *gāis'miāņa*, *blūoz'miāņa*, *ļis'miāņa* u. c. Šī parādība liek domāt, ka vismaz daži no tiem agrāk bijuši pazīstami kā ā-celmu vārdi.

⁹ LVG 128. §. 269.–270. l. p.

¹⁰ Turpat.

¹¹ Turpat.

¹² LVG 129. §. 270. l. p.

ē-celmam *im'es'lja* atbilst literarās valodas *o*-celms. Salikteņos aprakstāmajās izloksnēs *ē*-celmi biežāk sastopami nekā literarajā valodā (skat. 110. l. p.).

Citur izplatītie substantīvu atvasinājumi no adjektīviem visai reti: *rāibjā* ‘raiba vista, cūka’ un sekundārs atvasinājums — *sařkaņā* ‘sarkana govš’.

Par citiem *ē*-celmu maiņas gadījumiem skat. 112. l. p.

(i)jo-celmi

1. Daļa to ir verbalnomeni, ko atvasina tieši no verba saknes¹³. To ir nedaudz: *m'ēļš'*, *spreič'* (-ža), *druc's'* (-ža), laikam arī *gra(b)pšy* ‘saslaukas, smalkumi’ un *salāšy*.
2. Primāri substantīvi ir *es'* (eža), *uōš'* (uōža), *eikš'* (eikša), *ilyūks'* (ilyūkša), *nas'* (naža), *m'iļš'* (m'iļža).
3. No adjektīviem var minēt tikai nedaudzus atvasinājumus: *m'ēļņc'* ‘melns zirgs’ un *v'ec's'* ‘vecs cilvēks’, *kļibjā* ‘piem., kliba aita’.
4. Atvasinājumos un salikteņos *jo*-celmi veidojas no *o*-, *ē*- un *ā*-celmiem: *kāuls* : *mugūrkāuls'*, *sāuļā* : *pasāuļs'*, *krāsta* : *pakriēšļis'*, *zořna* : *abzařņi* ‘tauki, kas ir ap zarnām’, *āizduš'* ‘aizdusa’, *inūošy*, *pakūr(i)s* u. c. skat. 110. l. p.

Primārie *jo*-celmi tāpat kā literarajā valodā ir nedaudzi: *c'ēļš*, *t'ēļš*, *vārs*, *kārs*, *v'iēis'* (Krāslavā *vjāiš'*), adj. *slapņis'*, *zāļš*, *š'iļš*.

jā-celmi¹⁴

1. Daļa *jā*-celmu ir verbalnomeni: *dvaša*, *ņiešys*, *ec'iēža*, *sprieža*, *brēikšys*, *blēikšys*, *z'iņa*, *izv'eja* ‘aukla, ko uzvij divām jau savītām auklām’, *ats'eja* ‘ratu daļa’, *paņejis'* ‘paniņas’ u. c.
2. Darītāju vārdi ar nievīgu nokrāsu: *grīļa* ‘pļāpa’, *m'ēļša*, *nakāuņa* u. c.
3. Dažādas nozīmes vārdi: *vaļa*, *eža*, *muša*.

¹³ LVG 130. §. 272. l. p.

¹⁴ Turpat.

Formas ar *-eĭs'* (< *-iĭs*)

1. Adjektivi ar *-eĭs* < *-iĭs* atbilst literārās valodas formām ar *-ējs*¹⁵: *v'id'eĭs'*, *maļeĭs'*, *pārņeĭs'*, *aūks't'eĭs'* : *aūkšeĭs'*, *zam'eĭs'* 'apakšeĭs', *d'ib'iņeĭs'*¹⁶ 'kas atrodas dibenā', *zūoryūks't'eĭs'* (*zūps*) 'dzerokļa zobs', *v'iers'eĭs'*, *mūs'eĭs'*, *sav'eĭs'*, *tav'eĭs'*, *muņeĭs'*, *tāt'eĭs'* 'tagadējs' u. c. Krāslavā tos lieto tikai ar noteikto galotni: *muņejais*, *d'ib'iņejais* u. c. Sieviešu dzimtē arī Aulejā lieto gandrīz vienīgi noteikto galotni, bet vīriešu dzimtē runā: *d'ib'iņeĭs'* *kukūļs'* 'kukulis, kas cepas krāsns dibenā', *tāt'eĭs' pasauļs'* 'tagadējie ļaudis' u. c.

Šie adjektivi aptver nozīmes ziņā šaurāku grupu nekā citur Latgalē. Kā piemēri rāda, tad šos adjektīvus atvasina galvenokārt no adverbjiem un pronomeniem. No skaitleņiem ir pazīstams atvasinājums no vārda *divi*: *d'iv'eju kraklu*, *d'iv'eĭm cýtvòakým*. Tāda tipa vārdi kā augšz. *mùoļeĭs*¹⁷, *sùoļeĭs* un rietumizl. *sausnējs*¹⁸ te nav pazīstami.

2. Ar šo formu atvasina vietu vārdus: *Àuleja*, *Latv'eja*, *Krìv'eja* u. c.

Formas ar *-ieĭs'* (< *-ējs*), *-ieja* (< *ēja*)

Tāpat kā visā latviešu valodā arī Aulejā un Krāslavā ar šīm formām atvasina vārdus, kas apzīmē gan pastāvīgu darītāju, gan nejaušu darbības izpildītāju¹⁹: *d'ieĭeja*, *gv'eļz'ieĭs'* 'plāpīgs cilvēks', *arieĭs'*: *jòu dāls māņ arieĭs'*; *v'ed'ieĭs'*, *pļūov'ieĭs'*, *d'ev'ieĭs'*: *tjā mýusu m aiz'is' d'ev'ieĭs'*; *aūd'ieja*: *jēi b'ie ģeļa aūd'ieja* u. c.

Aprakstāmajās izloksnēs šo verbalnomeni refleksīvās formas nav dzirdētas.

Formas ar *-ūoĭs'* (< *-ājs*), *-ūoja* (< *-āja*)

1. Verbalnomeni ar *-ūoĭs'*, *-ūoja* netiek tik plaši lietoti kā ar *-ieĭs'*, *-ieja*. Pastāvīga darītāja nozīme ir vārdiem *zârūoĭs'* un *orūoĭs'*. Atvasinājumiem no citiem verbiem krasas nozīmes starpības nav, piemēram, tai pašā situācijā var teikt: *ņās' ied'ieĭm m aiz'i*, kā arī *ņās' āduoĭm m aiz'i*.

¹⁵ LVG 133. §. 277. l. p.

¹⁶ Korekta Aulejas izloksnes forma ir *d'ib'iņeĭs'*, atvasinājums saistāms ar lietvārdu *dybyns*. Latviešu literārās valodas *dibens* iespaidā te radies kļūdainis pārcēlums, kas diemžēl iekļūvis arī EH I 319, kur † *dibenĭjs* ar vietas norādi Auleja. — Red. piezīme.

¹⁷ LVG 133. §. 276. l. p.

¹⁸ LVG 134. §. 281. l. p.

¹⁹ Turpat.

Vispārīgāka nozīme vārdam *âdùojs'* ir šādā teicienā (kad kāds ir maz ēdis):
naŋ nu t'ev'i âdùoja, bet saka: *muna myûža iêd'iejs'*, *munu osoru ų'iêriejs'*.

2. Ne tik plaši, kā tas sastopams citur, darina substantīvus ar *-uoja* (< *-āja*) stādu stublāju vai labības stiebru nosaukumos: *ûzynùoji* 'ogu stublāji vai lapas', *bùļbùoji* 'kartupeļu laksti, lapas', *ruųùoji*, *kv'isùoji*, *m'izùoji*, *âuzùoji*, *pupùoji*, *z'iernùoji* u. c.

Dažādas vasaras labības kulturas apzīmē ar vārdu *vosorùois'*, bet *ziemāja* vārds nav pazīstams: *vosorùoja t'èirùms*, *tymâ t'èirumâ vosorùois'* isac. Krāsīlavā vārds *av'eikšùoji* apzīmē kā aveņu stādus, tā arī pašas ogas.

3. No adjektīviem ar *-uojs*, *-uoja* (< *-ājs*, *-āja*), kas izplatīti citās augšzemiņu izloksnēs²⁰, ir dzirdēts tikai viens piemērs: *d'ivùojs'*, *d'ivùoja* (Aulejā): *d'ivùoja stùndiâ* 'laimīga stunda'. Nav konstatēti arī adjektīvi ar *-ùjs'* (< *-uojs*). To pašu jēgumu, ko apzīmē ar *mùolojs'*, *dubļùojs'*²¹ un *sēnalùojs'*²² izsaka ar adjektīviem ar *-uôts*: *mùoluôc*, *dubļuôc* (skat. 130. l. p.). Radniecīgi ir arī adjektīvi ar *-eigs* (skat. 127. l. p.).

5. Piedēkļi ar *-v-*

Ar *-v-* runā daudzus literarajā valodā pazīstamus vārdus²³: *c'ier(v)s*, *tà(u)s*, *ų'eîus*, *dòrva*, *dryva*, *kriųus*, *goļva*, *kàļus*, *plâvîâ*, *lâus* (Aulejā) 'seklis, zems': *lâus noks zyġâm*, *lâus kroš (-ta)*, *lâva bļûda* u. tml.

Formas ar *-avs*, *-ava* un *-ivîâ* (laikam < *-uve*)

Ar šīm formām veidoti:

- vietu nosaukumi: *Dâugava*, *Krùoslâuka* (*-k-* varbūt krievu valodas ietekmē kā šai valodai raksturīgs piedēklis), *Ârdaųs* (ezera nosaukums);
- dzīvu būtnu nosaukumi: *lâudava*, *c'îlava*, *gulava* 'kas daudz gul', *jaûnîvîâ* 'līgava, kad jau gatavojas kāzām', *râud'ivîâ* 'meža pile', *var'd'ivîâ* 'varde';
- rīku nosaukumi: *rîškavys*, *dyravys*, *ų'iernavys*, *s'èilavys* 'ratu daļa', *rogavys*.

²⁰ LVG 135. §. b. 284. l. p.

²¹ Turpat.

²² LVG 136. §. 285.–286. l. p.

²³ LVG 137. §. 286. l. p.

6. Piedēkļi ar *-n-*

Formas ar *-ns*, *-na* ir visā latviešu valodā pazīstamie vārdi²⁴: *pylnc*, *pluônc*, *màlnc*, *tàisnys*, *sołnc* ‘sirma zirga vai govns krāsas apzīmējums’, *kołnc*, *p'înc*, *pļînc* ‘pelēkā māla zeme’, *vùorna*, *vylna* u. c.

-sn-: *v'eiksna*, *dryksna* ‘bērza, lazdas vai cita koka spurgala’, *sàrsna* u. c.

-(š)ņ: *p'ēļņa*, *dūšņis* ‘durošas sāpes’, *v'išņa* u. c.

-(s)ņc' (< *-nis*): *v'iļņc'*, *d'ekšņis* ‘izdegusi vieta’, *sakašņis*'.

-ņā (< *-ne*): *sut'ņis* (*-ņu*) ‘sautētu auzu miltu ēdiens’, *sakņā*.

-(ž)ņā (< *-(z)ne*): *zlàugžņā* ‘plāna ledus kārtiņa, kas rodas virs biežā ledus slāņa, uzplūdušajam ūdenim pārsalstot’, *šk'izņā* ‘šķiedra’.

-(i)ņā-: *palaïd'îñā* ‘palaidne’, *snùot'îñā* ‘nātni sieviešu svārki’, *pas'ļāp'îñā* ‘lopa ķermeņa daļa’.

-ņc, *-ņā*²⁵: *pyūžņi* ‘strutas’, *zvàigžņā*, *v'eibùtņā*, *čip'ierkšņis* ‘šķipsna — sāls, miltu u. tml.’.

-nc sekundaros vārdos: *škadārnc* ‘skalū pagale’.

-t'ņis', *-t'ņā*: *golūt'ņā*, *igùot'ņis*'.

-k'ņis', *-k'ņā*: *m'èid'ekņis*: *m'èid'ekņu cysys* ‘salmi no tādas labības, kas kulta, mīdot to zirgiem’, *juc'ek'ņis*: *juc'ekņu cysys* ‘smalkie salmi’, *aūž'iēkņis* u. c.

Formas ar *-ònc*, *-ona* (< *-ans*, *-ana*)

Ar *-onc*, *-ona* sastopami adjektīvi: *zàl'ònc*, *sořkònc*, *ròndònc*, *ploskònc* ‘plakans’, *sołdònc*, *lùkònc*, *čàûrònc* ‘čaugans’, *slovònc*, *ol'kònc* ‘izsalcis’. Deminutīva nozīme ir vārdam *garònc*, kam nav zudusi pamatnozīme: *gàrs*.

Blakus te formas ar *-ync*, *-yna*, kas atbilst literārās valodas formām ar *-ens*, *-ena*: *slapync*, *slapyna*.

Laikam noticis patskaņu pārstatījums vārdā *slydnys* ‘slidens’ vai arī zudis *o* starp *d* un *n*, bet *y* gala zilbē iesprausts sekundāri (skat. 120. l. p.).

Ar *-gònc*, *-gona* atvasinātos adjektīvos deminutīva nozīme ir skaidra: *zylgònc*, *zàlgònc*, *ryuzgònc*, *bùolzònc* : *bùolgònc* u. c.²⁶

²⁴ LVG 138. §. 288. l. p.

²⁵ LVG 140. §. 291. l. p.

²⁶ LVG 142. §. 295. l. p.

Substantīvi ar *-ona*: *kupona*, *duōvona*, *pupona* ‘naba’. Verbaladjektīvi ar latīņu gerundīva nozīmi, kā *zertans*, *ņemtans*²⁷ un nomina actionis *plāutanā*, *vestanā*²⁸, nav sastaptas. Nav izdevies konstatēt neko līdzīgu nozīmes ziņā arī M. Alkšņa Krāslavas izlokšnes aprakstā²⁹ minētai formai *plāut'iņi m'iži*, uz ko atsaucas prof. J. Endzelīns³⁰. Aulejā gan saka *kluōt'iņi lyny*, apzīmējot linus, kas bijuši izklāti tilināšanai, bet nenorādot vajadzību klāt.

Atvasinājumiem, kas literarajā valodā tiek runāti ar *-ten-*, izlokšnē atbilst ar *-tin-*: *p'eit'iņc'* ‘no klūdziņām sapīts trauks’, *likt'iņc'*³¹ (skat. 119. l. p.)

Formas ar *-šona* tikpat plaši izplatītas kā literarajā valodā: *išona*, *s'ied'iēšona*, *raks't'eišona*, *dūmuōšona* utt.: *tōtkuōs — t'i* ('tur') *b'ie z'īduōšona!*; *mylu ad'diāvījā da v'eļšonāi* ‘atdeva velt’; *navār ais tūs nabyūšonu* ‘aiz trūkuma’; *vy-saīdys p'itryūkšonys razātys* ‘redzēts trūkums’; *ruzy zam plāušonys* ‘rudzi tuvu plāušanai’.

Formas ar *-iņā*

Formas ar *-iņā* tiek lietotas literarās valodas formu *-ene* vietā. Ar tām atvasina:

- a) stādu, ogu, sēņu nosaukumus: *av'eikšīnā* ‘avene’ (Aulejā), *p'iņiņā*, *bolūd'iņā*, *z'ārv'iņā*, *up'iņā*, *g'iēt'iņā* ‘zilene’, *ciāļm'iņā*, *eļķšīnā*, *gaļiņā*, *luōc'iņā*, *sāuliņā* ‘saules puķe’ u. c.
- b) dažādas nozīmes vārdus: *m'iļt'iņā* ‘miltu putra’, *pas'lāp'iņis*, *aram'iņā*, *m'iāit'iņā* (bez radniecības nokrāsas).

Ar *-aņā* (< *-ene*) atvasina tikai vietu nosaukumus no pronominaliem adverbjiem: *šānā*, *tjānā* (< *šejene*, *tejiene*), *kurānā*.

Formas ar *-āņč*, *-āņa*

Ar tām, tāpat kā literarā valodā ar *-iņš*, *-iņa*, atvasina deminutīvus no *o-* un *ā-*celmiem: *kaļņāņč*, *lūcīāņč*, *kuļāņč*, *rūcīāņa*, *v'iez'diāņa*, *miāitīāņa* (radniecības nozīmē), *bōļtīāņa* u. c.; arī no *i-*celmiem: *gūtīāņa*, *p'iertīāņa*, *ļeikstīāņa* u. c. (par dažu *ē-*c. deminutīviem skat. 113. l. p.). Deminutīva

²⁷ LVG 142. §. 295. l. p.

²⁸ LVG 142. §. b. 295. l. p.

²⁹ FBR XII 41. l. p.

³⁰ LVG 150. §. a. 310.–311. l. p.

³¹ LVG 142. §. c. 296. l. p.

nozīmi zaudējuši šādi vārdi: *raṭiāņč*, *t'ļevāiāņč* (Krāslavā *tjāviāņč*), *kālpriāņč* 'adījuma valdzinš', *rub'iāņč* 'aklā zarna'.

Formas ar *-iņc'*, *-iņā* (< *-inis*, *-ine*)

Šīs formas ir īpatnējas augšzemnieku izloksnēm. Krāslavā un Aulejā vēl ir dzīvi ar tām atvasināti adjektīvi, tāpat sastopami arī substantīvi.

Adjektīvi ar *-inis* norāda:

- a) uz priekšmeta materialu: *kūc'iņc' spāņc'*, *kūc'iņā ližeika* 'koka karote', *mūoļiņc' pūc*, *c'is'iņā gūņka* 'salmu sega', *pūriņc' s'īnc*, *z'ļz'iņc' pūc* u. c.
- b) uz priekšmeta pazīmi: *saļic'iņc' naš'*, *stūov'iņc' raṭiāņč*, *guļiņā snūot'iņā* 's., kurai drēbe iet guļus augumam', *guļiņc' raṭiāņč* 'ratiņš, kas it kā pusguļus balstā', *ļit'iņā ūla* 'ola mīkstu čaulu', *kluot'iņi lyny* 'lini, kas bijuši izklāti', *pūorslāuc'iņā gūš'*, *vjāc'iņā vuška*, *rūov'iņā 'rāvā krāsota' snūot'iņā*, *vuška jou vjād'iņā* 'aita jau grūsna'.

Šie adjektīvi substantīvizējas, tomēr nereti tos lieto arī ar noteikto galotni: *vjāc'iņūo vuška apklyba*. Gan ar adjektīvu, gan ar substantīvu nozīmi lieto *vakariņc'*, *reit'iņc'*, *d'inao'id'iņc'*, *vjāc'iņā*, *vjāc'iņc'*, *vjāđ'iņā* 'īpaša vīle' u. c.

No verbaladjektīviem ar *-inis* > *-iņc'* tiek lietotas arī formas ar *-iņ*: *ņes'iņ iņāsīā*, *guļiņ pagūđ'ie*, *pastat'ie stūov'iņ* u. c.

Sastopamas arī formas ar *-t'iņ*: *v'eļt'iņ nūvāļā*, *c'eļt'iņ is'cāļā*, *juot'iņ nūjuo* u. c.

Nozīmes ziņā šiem adjektīviem un substantīviem ir līdzīgi atvasinājumi ar *-aiņc'* (< *-ainis*), *-aiņā* (< *-aine*) (skat. 122. l. p.).

Skaidra substantīva nozīme ir zemāk minētiem vārdiem: *rūoc'iņc'*, *griz'iņc'* 'kālis', *plūoc'iņc'*, *kuļiņc'* : *kuļiņč* 'priekšnams' (Aulejā), *iskas'iņc'* 'kukulītis no mīklas paliekām', *jūzm'iņc'*, *kařšt'iņc'* 'karsonis', *d'ev'eit'iņc'* 'devītā svētdiena pēc Vasarsvētkiem', *ryūguš'iņc'* 'rūgušpiens', *c'ierc'iņc'*, *trus'iņc'* 'cūkmidža plācenis', vietas vārds — *Kakt'iņi*, *kāim'iņc'* u. c.

Ar *-iņc'* (< *-inis*) runā senos vīriešu dzimtes līdzskaņu celmus: (j) *iūd'iņc'*, *akm'iņc'*, *es'm'iņc'* 'asmenis', *rud'iņc'*, *ļekm'iņc'*, *t'es'm'iņc'*, *šk'im'iņc'*.

Citu senu līdzskaņu celmu vietā atrodami gan *o*-celmi, gan (i) *jo*-celmi:

- a) *grazȳnc*, *spȳtvȳnc*, *zūbȳnc*, *dybȳnc*;
- b) *skrim'iņc'*, *zjāļm'iņc'*.

Zibens vārdu pazīst no literarās valodas un runā kā (i) *jo*-celmu.

Formas ar *-ānc* (< *-ēns*), *-āñä* (< *-ēne*)

1. Ar *-ānc* atvasina deminutīvus dzīvu būtņu nosaukumus ar nevēribas nokrāsu vai nievīgu nozīmi³²: *kakānc* : *kak'ānc*, *sunānc* : *sunalānc*, *ļeidacānc*, *zūsalānc*, *kucānc* : *kucalānc*, *kumalānc*, *kàvalānc*, *syvānc*; *s'iv'āñä* 'nepieaugusi cūciņa', arī īpašvārdus: *Joskānc*, *Stonānc*, *Jurkānc*, *P'et'rov'ičānc*² 'Joskas, Stoņa u. c. dēls'.
2. Atvasina arī priekšmetu nosaukumus: *sāusānc*² 'sausus žagars', *ryūgtānc* 'kas rūgts': *graūz'diāja mair'i*, *tūs ryugtānus syta i diāv'i* (pret slimību); aizguvums *bazvānc* 'bezmēns'.

Ar *-āna* (< *-ēna*): *valāna*.

Ar *-ūonc* (< *-āns*): *dyrvūonc*, *vūtnūonc*, *c'ipūonc* 'kas čiepst, piem., cālēns', *k'irtūonc* 'kaija'.

Literārās valodas formām *-āns* sinonimas ir izlokšnes formas *-ūoņc'* (< *-ānis*)³³: *solūoņc'* 'laucinieks', *dagdūoņc'*, *bazņēicūoņc'*, *tòlkūoņc'*, *m'iškūoņc'*, *v'eizūoņc'* 'kas staigā vīzēs', *nakriškūoņc'* 'nekrīstīgais' (lieto kā lamu vārdu).

Ar *-ūoņa*: *kopūoņä* 'koka trauks lakstu kapšanai'.

Formas ar *-yñc*, *-yna*

Tās nozīmes ziņā aizstāj literārās valodas formas *-ēns*, *-ēna*. Ar tām atvasina:

- a) adjektīvus: *eistyñc*, *slapyñc*, *nuōtyñc*;
- b) substantīvus: *stymbyñc*, *grazyñc*, *smazyyny* (Aulejā), *ētyñc*, *dybyñc*, *mytyñc* 'dzirnavu akmens griežamais', *puryñc*, *ļēicyñc* 'līks nazis grebšanai', *tūrksyñc* 'rotalīeta', *tutyñc* 'neass nazis', *žvūrgzdýnc* 'rotalīeta', *šļuřkstýnc* 'ūdens šautene — rotalīeta', *tytyñc* 'kāds neass, truls priekšmets', *sapyñc* 'sapnis', *putyñc* 'putns' (Aulejā), *k'imyny* 'dibena ieliekamā vieta koka traukam', *ducyñc* 'pērķona rūkoņa' u. c.
- c) vārdu ar deminutīva nozīmi: *pūiškyñc*.
- d) dzīvnieku tēviņu vārdus: *zūsyñc*, *kuřk'inc* 'tītars', *vucyñc*.

Formas ar

-yūñc' (< *-ūnis*): *pār'k'iūñc'*;

-yūñä : *-iūñä* (< *-ūne*): *kòłpyūñä*, *v'iersyūñä*, *auk'iūñä* (Aulejā *auk'iñä*);

-yūnc (< *-ūns*): *Osyūnc*, *Rušyūnc*, *ołyūnc* 'alva';

-yūna (< *-ūna*): *Aglyūna*;

³² LVG 147. §. 302. l. p.

³³ LVG 148. §. B. 305. l. p.

-*īnc'* (<(-uonis): *myrīnc'*, *naramīnc'* 'nemierīgs radījums', *vodīnc'*, *t'ēipīnc'* 'vājš cilvēks vai dzīvnieks', *g'ēibūni*, *muōķūnc'*, *litūnc'* 'lietuvēns';

-*ūnā* (<(-uone): *grīzūnā* 'ūdens zāle', *t'ēipūnis* 'ģibonim tuvs vājums', *kustūnā* 'sīki kukaiņi', *t'ierpūnā*, *šk'ēidūnā* u. c.

Formas ar -*īnc'* (< -ienis)

Ar šīm formām atvasina verbalsubstantīvus no ikviena primārā verba pagātnes, tie nozīmes ziņā atbilst literārās valodas vārdiem ar -*iens*³⁴. No sekundariem verbiem atvasināts vārds *gad'īnc'*. Nozīmes ziņā vairums šo vārdu apzīmē vienreizēju darbību: *guļz'īnc'* 'malks', *gūojīnc'*, *paļiec'īnc'*, *brāuc'īnc'*, *c'iert'īnc'*, *c'ierp'īnc'*: *nu v'ina c'ierp'īna treis' mūorciānis' vūtnys*, *spļiouv'īnc'*: *jis spļiouv'īna nastiou* 'nav vērts spļāviena' utt.

Tāpat kā literārās valodas vārdi ar -*iens*, vairums arī šo izloknes atvasinājumu apzīmē darbības sekas vai rezultātu, vai arī konkrētu jēgumu: *šņiuc'īnc'* 'šķipsniņa', *c'ieļīnc'* 'laika sprīdis', *m'iz'īnc'* 'miga', *v'edīnc'* 'tas, kas atvests' utt.

Ir arī atvasinājumi no substantīviem:

- ar deminutivu nozīmi — *kups'īnc'* 'puduris': *kups'īnc' bārzu*, *kups'īnc' ūgu* 'augošu bērzu, ogu puduris' u. c.
- ar vietas nozīmi ir nedaudzi vārdi: *skaid'īnc'*, *m'ies'līnc'*.
- darītāju vārdi: *ciūoļīnc'* 'cāļu uzpircējs', *m'ēls'īnc'* 'melsējs' u. c.

Formas ar -*īnā* : -*īnā* (< -iene)

Tās nozīmes ziņā dažkārt atbilst literārās valodas formām ar -*iena* : -*iene*³⁵:

- visizplatītākie šie substantīvi, atvasinot sieviešu vārdus pēc vīra vārda vai amata: *Plūc'īnā*, *Pūd'neic'īnā*, *Ontoņīnā*, *Kaz'm'erīnā*, *skraučīnā* 'drēbnieka sieva' u. c.
- ar šo piedēkli vārdu atvasināšanas iespējas ar vietas nozīmi šaurākas nekā literarajā valodā: atvasina gandrīz vienīgi no adverbjiem: *t'īnā*, *šaņīnā*, *kurīnā*, *vysurīnā*, *cyturīnā*, *ūoriņā*, *aūkšīnā*, *ziām'īnā*, *tuōļīnā*, *t'iv'īnā*, *z'īļīnā*, Krāslavā vietas vārds — *Ūzuļīnā*.
- stāda vārds: *skuōb'īna* (kā Cibla³⁶).
- nozīmes ziņā *mazienes*³⁷ vārdam atbilst izloknes *z'imt'īnā*: *nu pošys z'imt'īnis' tūā z'ēivoju*.

³⁴ LVG 156. §. 322. l. p.

³⁵ LVG 157. §. 323.–325. l. p.

³⁶ LVG 157. §. c. 325. l. p.

³⁷ LVG 157. §. a. 324. l. p.

Forma ar *-eîn-* (< *-īn*): *vakareînis!*

Formas ar *-àiņc'* (< *-ainis*), *-àiņā* (< *-aine*)

Nozīmes ziņā šie atvasinājumi ir radniecīgi formām ar *-inis*, *-ine* (skat. 119. l. p.). Daudzi no tiem ir adjektivi: *z'eîpuràinā jūsta*, *gabalàini skrytuļi*, *gal'dàinā snuot'īnā*, *z'eîpuràini cymdy*, *kulàini cymdy*, *p'ierstàini cymdy*; *padūt tū mùolàinū skorū!* u. c.

Tikai kā substantivi tiek lietoti šādi vārdi: *mylàiņi* 'tūbas zābaki', *kristàiņc'* 'rīks dzijas notišanai', *tapàiņc'* 'krējuma pods ar tapiņu': *tapàiņc' — ka tapjāna jimā*; *žibàiņis* 'zibens', vietas v. *Pridàiņā*, *vacàiņā* 'atmata'. No adjektiva *p'ierstàini* darina substantīvu *p'ierstàinīky* (Aulejā): *oda p'ierstàinīkus*, *oda p'ierstàinūs cymdus*.

Atvasinājumi ar vācisko *-manis* nav pazīstami.

7. Piedēkļi ar *-m-*

Ar *-(s)m-* izloksnē runā literarajā valodā pazīstamos vārdus³⁸: *kriejūms*, *kūrms*, *pyrmāis*, *solms*, *dūmy*, *sūorms*, *s'ierms*, *calms*, *saimjā*, *ziļlmjā* u. c. *ā*-celmiem ar *-(s)m-* atbilst *ē*-celmi (sk. 113. l. p.).

Literarās valodas adjektīviem ar *-īns* izloksnē atbilst adjektīvi ar *-eīms*: *agreīm'i m'izy* 'agri sētie mieži', *vālēima vosora* 'vasara, kas vēlu sākusies', *t'iv'eīms cylvāks* 'cilvēks, kas dzīvo tuvu', *tūoļeīm'i v'isy* 'viesi no tālienes'.

Formas ar *-ūms*, *-uma*

Tāpat kā literarajā valodā arī izloksnē ar šīm formām atvasina abstraktu jēgumu apzīmējumus no adjektīviem³⁹: *bòttūms*, *gàišuma*, *syłtuma*, *càdrūms* 'nepatīkama garša', *drāgnūms*, *vòłgonūms*, *kořsūms* utt. Konkreto nozīmi ieguvuši šādi vārdi: *blāgūms* 'stipri sāpīgs iekaisums rokas delnā vai kājas pēdā', *tykrūms* 'kādas vielas vērtīgā daļa': *c'ik t'i g'irsā* 'lāčauzā' *tykruma!* *sànola v'īņ*; *skuòbūms* 'no raudzētas mīklas un kartupeļiem gatavots ēdiens', *tuklūms* 'kausēti tauki': *nu tūs tàuku tukluma p'ilaidynoj* 'piekause'; *ūtys bòltonūms*, *t'eirūms*, *klajūms* 'klajums'; no subst. atvasināts — *sokumy*.

Ir arī daudzi verbalsubstantīvi: *plaukūms*, *gūojūms*, *brāukūms* u. c.

Konkreto nozīmi ieguvuši vārdi — *vyrūms* 'vārīts ēdiens', *lyugūms*, *orumy* 'negludumi apartā laukā', *šyvūms* 'šuve', *māis'ejūms* 'otreiz aparta

³⁸ LVG 161.–162. §. 332.–333. l. p.

³⁹ Turpat.

zeme, *bùobu gùojùms* 'sieviešu kārta': *bùobu gùojumam skràučy* 'drēbnieki' *našỳun*, *plàsùms* 'uzarta atmata': *plàsùmâ tynus vys šjâi*; *kriējùms*, *paĵàmùms* 'skaitīšanas vienība aušanā: trīs metu dzijas, trīs šķieta zobi, trīs nīšu acis'.

Piedēklis *-uom-* (< *-ām*): ir vārdā *putrùomy* 'putraimi'.

8. Atvasinājumi ar *-r-*

Izloknes piemēri: *d'iv'èrs*, *v'èirs*, *t'èirs*, *jàrs*, (*j*)*iúdrys*, *sỳurs* 'sālš', *šk'idra*, *putra*, *vàtra*, *ņidra*, *vâdârs*, *azârs*, *mugora* : *mugura*, *mokšora*, *s'miäciäriä* u. c. Ar nievīgu nozīmi izloksnē atvasina substantīvus no vārdiem: *stjâbiäriä*, *kļabiäriä*, *kiäbiäriä* — sinonīma nozīme: 'nemākulis, neveiklis', *kļandjäriä* 'klaiņotājs' ar piedēkli *-ere*.

-ur(i)s, *-ura (-ure)*: *stubùrs* 'stumbrs bez zariem', *bùdùrs* 'kas neskaidri runā', *susùrs* 'maza pelīte', *kùopùrs*, *capura*.

9. Piedēkļi ar *-l-*

Formas ar *-(s)ls*, *-(s)la*: *praûty*, *dâls*, *ļels*, *dobtyš* 'kuplis': *dobļi solmùoji* 'kupli laksti', *dobtyš usys* 'kuplas ūsas'; *sagty*, *muztyš* 'smaganas', *jâls*, *kûrtys*, *krâstys*, *âukla*, *jûsla*, *z'eisla* u. c.

Formas ar *-ļis'*, *-ļä* (< *-lis*, *-le*)

Ar *-ļis'*, *-ļä* atvasina:

- darītāju vārdus: *kraûkļis'*, *b'iēgļis'*, *zagļis'*, *biâgļä*, *zagļä*, *kaušļis'*;
- rīku nosaukumus: *kapļis'*, *c'eplis'*, *pas'egļis'* 'sedulka', *av'iļs'* 'bišu strops', *uģlä*, *mâulä* 'rumba' u. c.;
- vārdus darba rezultāta apzīmēšanai: *gryûšļis'* 'kartupeļu biežputra', *krûmplis'* 'izliekums, gandrīz pastāvīgs apzīmējums pirkstu locītavām';
- ar dažādu nozīmi: *m'eikļä*, *im'es'lä*, *greišļis'*, *kryûšļis'*, *kņišļis'*, *pyûšļis'* 'kuņģis', *agļä* u. c.

Formas ar *-ēls'*, *-eļä* (< *-elis*, *-ele*)

Ar šīm formām atvasinātie vārdi:

- izteic nopelumu: *izgâišēls'* 'tāds, kas neprot dzīvot', *s'm'êrd'ēls'* u. c.; *viäŗpiäļä* 'nekārtīgs bērns', *gräziäļä* 'veca, nevīžīga sieviete';
- ir rīku nosaukumi: *k'esēls'* 'no auklām savīts siena piebāzmais', *v'ez'ēls'* 'no salmiem un klūdziņām nopīts trauks labības bēšanai': *v'ez'eļi pa pyury treiš' sab'êr*; *vuôciäļä* 'no salmiem un klūdziņām darināts trauks sieka lieluma', *čub'eļä* 'mizas trauciņš';

c) ar dažādu nozīmi: *gùorziāļā* ‘grodas dzijas sagriezumš, vērpele’, *škùodiāļā* ‘piena strūkla, govi slaucot’, *vīāziāļā*, *z’ierks’tiāļā*, *krimtiāļā* ‘krimstala’, *doiāšsiāļā*, *kraviāļā* ‘netīrumu kārta’;

d) deminutiva nozīme vārdam *dūbiāļā*.

Tādi deminutivi kā *šunelis*, *ruoķele*, *vīrelis* u. c. netiek atvasināti.

Izlokšnes īpatnējās formas ir *-ieļš*’, *-āļā*⁴⁰: *k’eiš’ieļš*’, *šyup’ieļš*’, *t’ēriēļš*’, *uōbiāļā*, *krintiāļā* ‘krimstala’ (Krāslavā), *skutiāļā* ‘aitu un govju uts’, *utiāļā*, *pūytiāļā* ‘tulzna’⁴¹ u. c.

Formas ar *-ōļš*, *-oļā* (< *-als*, *-ala*)

Tiek atvasināti dažādas nozīmes substantīvi: *gobōļš*, *būzgoļā*, *sūukoļā*, *mosoļš*, *m’ēizōļš*, *stropōļš*, *bārōļš* ‘nevētīta labība’: *bārōļā māiz’i ādjiā*.

Formas ar *-āļš*, *-aļā* (< *-alis*, *-ale*)

1. Personas ar peļamu īpašību apzīmē vārdi *s’ēikāļš*’, *s’ēikaļā*, *m’ēizāļš*’, *m’ēizaļā*.
2. Tiek atvasināti govju vārdi: *rāibaļā*, *dūumaļā*.
3. Dažādi: *vabaļā* ‘vabole’.

Formas ar *-ūoļš*’ (< *-ālis*)

Blakus *šķirgalis*⁴² var minēt izlokšnes vārdus *rogūoļš*’ ‘arkla rokturis’, *rogūoļi* ‘dziju notināmā rīka zari’.

Formas ar *-ūļš*: *cakūļš* ‘matī’, *sprygūļš*.

Formas ar *-ūļš*’, *-uļā* (< *-ulis*, *-ule*)

Ar šīm formām atvasina tāpat kā literarajā valodā⁴³:

- a) personu nosaukumus ar nicināmu niānsi: *vūorgūļš*’, *smuŕgūļš*’, *raūduļš*’, *raūduļā*, *snāudūļš*’, *snāuduļā* u. c.;
- b) substantīvus, kas apzīmē darbības rezultātu: *dusūļš*’ ‘chronisks klepus’, *drabūļš*’, *muōkūļš*’ ‘mākonis’, *mutūļš*’ ‘ūdens virnojums vāroties vai atvarā’;
- c) dzīvnieku nosaukumus: *c’ēirūļš*’, *z’v’ierbūļš*’, *soŕmūļš*’, *s’iermuļā* ‘sirna govš’;

⁴⁰ LVG 173. Š. 344.

⁴¹ Precīzāk – ‘pinne, mazš augonītis’. – Red. piezīme.

⁴² LVG 176. Š. 349. l. p.

⁴³ LVG 174. Š. 346.–347. l. p.

- d) dažādas nozīmes vārdus: *bubūls'* 'šķiedru samezģlojums', *kukūls'* 'klaips', *kūnkūls'* 'sacietējusi zemes pika', *kuŗkūls'*, *skritūls'* 'ritenis', *šupūls'* 'neliels skalīņš', *mūomūls'* 'vieta galvvidū', *stabūļa* u. c. Ar īsu *u* runā arī vārdus *komūls'* un *uōbūls'*, kas rietumizloksnēs un leišu valodā ir ar *-uol-* un liecina par piedēķļa zilbes saīsinājumu minētajos izloksnes vārdos.

Formas ar *-ūls* : *-ūls* (< *-uols*)

Ar literarās valodas formām nesaskan vārdi *vogūls*, *sopūls*, *pypūpūla*, *k'iukūla* 'nezāle labībā', bet *duōbūls*, *v'eitūls* — kā literarajā valodā.

Vārdos *ūzūls*, *kūdūls* noticis piedēķļa zilbes saīsinājums.

Formas ar *-yūls*, *-yūla* (< *-ūls*, *-ūla*)

LVG nav minētas, turpretī Aulejā un Krāslavā runā *v'isyūls*, *zanyū(g)la*. Ar *-ēl-* (< *-īl-*)⁴⁴ — runā vārdu *tjāc'ēla*.

10. Piedēķļi ar *-k-*

Formas ar *-kl-*

Ar šo formu runā vārdus *īrklis* 'irklis', *ōrklys*, *padāklis* 'no koka darināts slieces aizsargs, kad vēl nebija dzelzs apkalumu', *pad'ieklis* 'ola, ko pastāvīgi atstāj vistas perēklī', *g'ūrklā* 'rīkles iekšiene', *žabārklys* 'zivju duramais' u. c.

-akl-: *pynaklys*, *vadakla*, *aūdaklys*, *vamakly*, *baūdaklys*.

-ākl- (< *-ēkl-*): *būtāklys* 'rīks zivju dzišanai tīklā'.

-ekl-: *p'ereklys*, *muōc'eklys*, *Āus'eklys* 'planeta Venera', *s'p'lāud'ek'li* u. c.

-ēikl- (< *-īkl-*): *pāis'eiklys*, *kūls't'eikla* 'rīki linu stiebru salauzīšanai un spaļu atdalīšanai'; *sāud'eikla* 'aužamā atspole';

-ūklis : *ūklis* (< *-uoklis*): *gramūklis* 'gremojamais organs — kuņģa daļa gremotājiem', *barūklis*, *v'erūklis* 'rīks linu dziņas notīšanai';

-yūklis (< *-ūklis*): *z'iernyūklis*;

-ks, *-ka*: *pūka*, *druska*, *prika* 'prieks', *plaīsky* : *plaīski*, *snāuška*, *laūška*.

Krāslavā ar šo piedēķli pēc krievu val. parauga atvasina personu īpašvārdus ar neītralu nozīmi: *Dōņka*, *Jūrka*, *Brōņka*, *Jaška* u. c.

-ce: Krāslavā ar to atvasina sieviešu personas vārdus ar pamazināmo nozīmi: *Āņciā*, *Māņciā*, *Brōņciā*, *Mōņciā* u. c.

⁴⁴ LVG 176. §. 349. l. p.

Īpatnējs ir atvasinājums *vyduskāis*, kurā saglabāts *u*-celmu celma patskanis. Tā nozīme šaura: apzīmē tikai dēlu vai meitu, par kuru ir vecāki un jaunāki brāļi vai māsas: *vacuôkâis dâls*, *vyduskâis dâls*, *jânuuôkâis dâls*; *vacuôkîuo mîjâita*, *vyduskîuo mîjâita*, *jânuuôkîuo mîjâita*.

-šks, -ška: *puškys*, *vuška*.

-aka: *ļeidaka*.

-ec's' (< -ecis): *krep'ec's'* 'deguna krēpas'.

-ac's' (< -acis): *akac's'*, *akača*.

-uks: deminutiva nozīme: *c'icjūks* (cicis = pups; *c'icjūks* 'pupam līdzīgs priekšmets'), *vaīņuks*; Aulejā ar šo formu atvasina personu vārdus ar mīlināmo niansi: *mamuks*, *tjātjūks*, *čjocjūks* 'tēva vai mātes māsa', *zjāzjūks* 'tēva vai mātes brālis', *ʒ'eduks* 'vectēvs', *babuks* 'vecāmāte';

Īpašvārdus: *Moņuks*, *Tekļuks*, *Aņuks* u. c. Ir uzvārds: *Vuorņuks*.

-uc's' (< -ucis): *vyduc's'*, *kòmpuč's'* 'sprungulītis', *kàkuc's'* 'arī sprungulītis', *rupuc's'*, *kļikuc's'* 'žagi'.

-ik'is': *jaūņik'is'* 'līgavainis, gatavojoties kāzām'.

-uôks (< -âks) ir adjektīvu komparatīvs: *ļels* : *ļeluôks*, *dùorks* : *dùorguôks*; ar to atvasina adjektīvus arī bez komparatīva nozīmes: *roty taĩd'i pamozuôc'i*; *navâr sasjâs't'*.

-âks Aulejā veido deminutīvu formas bez mīlināmās nozīmes: *bârnâks*, *t'eļâks*, *suņâks*, *v'eprâks*, *kum'eļâks*, *s'irâks*, *c'iervâks*, *Stoņâks*, *Juoņâks*, *Andryvâks* u. c. Ar šo izskaņu atvasina deminutīvus arī no sieviešu dzimtes vārdiem: *Bùorbolâks*, *Razaļâks*, *Īļžâks* (īpaši Šķīpos un Kaļvos).

-eĩca (< -ĩca): *mùos'eĩca*, *dub'eĩca* 'no vesela koka izdobta laiva', bkr. *dubica*, arī Krāslovā *dubica*.

Krāslovā ar -eĩca atvasina adjektīvus grūsnu lopu apzīmēšanai (Aulejā tiem atbilst adjektīvi ar -eĩʒa): *s'ivjâņeĩca çyuka*, *kum'eļņeĩca k'âvĵiâ*; deminutīva nozīme šai formai vārdā *tjâļeĩca* (pērnā tele, skat. 128. l. p.).

Formas ar -ņiks, -ņeĩca (< -nieks, -nĩca)

Formas ar -ņiks pilnīgi atbilst literārās valodas formām ar -nieks⁴⁵, bet sieviešu dzimtes izskaņa -eĩca ir ar citādu vokālismu, ko prof. J. Endzelīns skaidro kā varbūtēju aizgūvumu no krievu valodas⁴⁶, kas arī pilnīgi ticams.

⁴⁵ LVG 189. §. 361.–363. l. p.

⁴⁶ LVG 189. §. 363. l. p.

Ar šīm formām atvasinātajiem vārdiem aprakstāmajās izloksnēs gandrīz vienmēr *-nieks* priekšā ir *i*: *s'lim'īņiks*, *s'lim'īņeica* 'slimniece', *priks'īņiks*, *dūorz'īņiks*, bet *z'vīā'īņiks*, *ragāu'īņiks*, *kūopus'īņiks* 'taurenis'; aizguvumos: *baz'ņeica*, *ļemes'ņeica*, *sāļ'ņeica* 'sāls trauks', *gas'ņiks* 'kvēpene', *res'ied'ņiks* 'lecektis'.

Formas ar *-ņiks* parasti arī izloksnē darina no substantīviem:

- a) apzīmējot personu pēc nodarbošanās, stāvokļa, dzimtās vai dzīves vietas⁴⁷: *sāim'īņiks*, *kūr'p'īņiks*, *rēiz'īņiks*, *gudri'īņiks*, *ragāu'īņiks* 'ragavu taisītājs' u. c.;
- b) rīku nosaukumus: *brūd'īņiks* 'ventilācijas caurums griestos', *kriejūm'īņiks* 'krējuma trauks', *kakļ'īņiks* 'govij ap kaklu liekamā saite', *isāļ'ņeica* 'ierīce iesala kaltēšanai' u. c.;
- c) dažādas nozīmes vārdus: *grūomot'īņiks* 'atgremotāju dzīvnieku gremojamā organa daļa', *pūori'īņiks* 'viens no reizē dzimušu jēru pāra', *p'ierstāi'ņiky* 'pirkstaini cimdi', *s'iekļ'īņiks* 'sēklaudzis'.

Ar *-iškys*, *-iška* ir pavisam nedaudzi atvasinājumi: *d'īņiškys* 'launags', *reit'īškys* 'pusdienas', *v'ec'īškys* 'pavecāks, bet vecs nav': *kas ka moš: a jis jōu v'ec'īškys* 'kas par to, ka mazs, bet gados ir vecāks, nekā augums liecina', *aūgaļiškys* 'tāds, kas labi aug'.

11. Piedēkļi ar *-g-*

Ar *-ga*: *vadga* 'rīks āliņģu ciršanai'.

-yūzjā: *vūoļyūzjā*.

Ar *-ēigs*, *-ēīga* (< *-īgs*, *-īga*) atvasina adjektīvus:

- a) no substantīviem, norādot, ka ar to izteiktā īpašība piemīt kam vairumā⁴⁸: *bāļs'eīks* 'kam stipra balss', *p'īņeīga* 'govs', *b'ied'eīks* 'bēdīgs', Krāslavā *biā'd'eīks*, *gūd'eīks*, *kāuņeīks*, *pric'eīks*, *pad'iv'eīks* u. c.;
- b) atvasinājumi no vārdiem un citiem adjektīviem arī izteic īpašības pastāvīgumu: *pac'iteīks*, *grim'eīks* (piem., purvs *gr.*), *brēiņeīks* 'brīnišķīgs', *z'id'eīks* 'kas mīl dziedāt', *s'm'ikļeīks* 'kas daudz smejas', *klāus'eīks* 'paklausīgs': *klāus'eīga b'eju*, *i maņi ļub'ie* 'mīlēja' *tās*; *ražeīks*: *ražeīga gūs*', Krāslavā *tiāļeīga gūs*' 'grūnsna govys' u. c.

⁴⁷ LVG 189. §. 364. l. p.

⁴⁸ LVG 193. §. 369.–370. l. p.

Adjektīvi ar *-uôts*, *-uôta* izteic kādu ārēju pazīmi, bet ar *-eîgs*, *-eiga* — iedabātu īpašību, piem., *m'îlt'eîga putra* 'kurā pietiekami daudz miltu, kura pietiekami bieža', bet *m'ÿltuôta putra* 'kurā manāma vai nu miltu garša, vai saredzami milti' (sk. 116. un 126. l. p.).

-eîza

Formas ar *-eîza* ir adjektīvi. Aulejā ar tām darina grūsnu lopu apzīmējumus: *s'ivjāñeîza çyuka*, *tjāleîza gùs'*, *kum'eîñeîza k'jàv'v'ä* (skat. formas ar *-eîca* 126. l. p.).

Abās izloksnēs ar tām atvasina dažū ogu nosaukumus: *m'jāñeîza ūga*, *zjāmleîza ūga*.

12. Piedēkļi ar *-ž-*

-ž- sastopams šādos atvasinājumos:

-uža: *mùokuža* 'neveikla, pastulba sievietē';

-aža:

a) kopdzimtes vārdi: *ļeikaža* 'tas, kas iet salīcis', *klagaža* 'kas kliez, baras';

b) *grabažys* 'vecas, nederīgas lietas'.

-za: *gvalža* 'kas runā niekus', *k'irza* 'nemierīgs, pikstulīgs dzīvnieks, piem., sivēns'.

Atvasinājumiem ar augšā minētajiem piedēkļiem ir nievīga nokrāsa. Izlokšņu formas: *zagūzjā* 'dzeguze', *grabjāzjā* 'sēne', *gļim'iēs'* 'gliemēzis' (*gļim'iēža*), *kryut'iēs'* 'krūtis' (*kryut'iēža*).

13. Piedēkļi ar *-s-*, *-š-*⁴⁹

Piedēklis *-s-* sastopams vārdos *k'imūs* 'kumoss', *t'ymš* 'tumšs', *bòš* (*o-celms*), *r'yuš'* (*i-celms*) 'rūsa', *pak's'* (*pakša*), *v'is* (*v'isa*) u. c.

-es-: *d'eb'es'* (*io-celms*) 'mākonis', *m'iņes'* (*io-celms*) 'spīdekļis un gada daļa'.

-us-: *rudus'* 'rudusis, raudai līdzīga zivs, tikai tumšāka'.

-as- (< *-ēs-*): *dabasy* (*d'eb'es'is'*), *kryvasy* 'kruveši'.

-asts (< *-ēsts*): *zvāras* (*-sta*).

-ās'(t)- (< *-est-*): *k'iņās'tjā* : *k'iņās'* 'valsts', *saimiās't'eiba* 'saimniecība', *žāļas't'eiba* 'žēlastība', *m'ļūs't'eiba*, garīgo rakstu valodā — *m'ilas'tjā*: *d'iva m'ilas'tjā* u. c.

⁴⁹ LVG 195.–198. §. 373.–378. l. p.

-is'ņāņč: atvasina deminutivu formās no bijušajiem līdzskaņu celmiem: jūd'is'ņāņč, rud'is'ņāņč, arī rud'īņeic'.

-ška: *napraška* (ar peļamu nozīmi), *vālnaška* (lamu vārds).

14. Piedēkļi ar -t⁵⁰

Ar -ts, -ta atvasināti arī izloksnē:

- kārtas skaitleņi: *catūrtāis*, *p'iktāis*⁵¹ utt.;
- verbaladjektivi: *bōlc*, *soġc*, *pykc* 'ar rūgtuma piegaršu', *sylc*, *s'p'ierkc* 'spirgts' u. c.;
- verbalsubstantivi: *vūorty*, *jūmc*, *ļeic*, *āuc*, *kòlc* 'kalts', *gluṁtys* 'gļotas', *pakroc* 'pakaiši', *sāita*, *slūta* u. c.

-sts, -sta: *skāis* (-sts), *rokā* (-sts), *pūs* (-ts) 'sausā piepe uguns iešķilšanai', *čāukstys* 'čaukstoņa', *čīerkstys* 'čirkstoņa', *lūmsty*, *sloš* (-sts) u. c.

-(s)ts, -(s)tiā: *zaļkc*, *p'ierks'* (-stis), *reiks'* : *rēikstjā*, *vūorps'* : *vūorpstjā*, *plāukstjā* 'plauksta', *ryūks'* (-sts) 'maizes skābums', *kļieč'* (-t'is'), *grēis'* (-s't'is'), *puōks'* utt.

Formas ar -tava, -t'iyus', -t'ivjā

Verbalnomeni kā *vestuvē*, *plautuvē* aprakstāmajās izloksnēs nav dzirdēti⁵², toties pazīst rīku nosaukumus:

-ava: *systavys* 'šķieta ietvars aužot', *šk'iltavys*;

-iyus: *grapt'iyus*, *riš't'iyus* 'aužamo stāvu daļa', *vārs't'iyus* 'arkla vārstulis', *plāut'iyus* 'sirpis', *kūsot'iyus* 'piederums piena kāšanai', *kūors't'ivy* 'vilnas kāršāmie rīki'.

-ivjā: *valāt'ivjā*, *māļt'ivjā*, *aūs't'ivjā*, *slāukt'ivjā*, *lūc'eit'ivjā*.

Darītāju vārdi ar šiem piedēkļiem nav dzirdēti.

Formas ar -tuojs', -tuoja (< -tājs, -tāja)

Tāpat kā literarajā valodā šīs formas plaši izplatītas:

- tiek atvasināti darītāju vārdi: *stūsot'eit'uojs'*, *klāus'eit'uojs'*, *voduōtuōjs'* u. c.;
- personu vārdi pēc amata: *školuōtuōjs'*, *krūsuoōtuōjs'*.

⁵⁰ LVG 199.–213. §. 378.–389. l. p.

⁵¹ Vēl raksturīgāki Dienvidlatgales izloksnēm ir kārtas skaitļa vārdi ar nenoteikto galotni: *catūrts*, *p'ikts*, *sasts* utt. — Red. piezīme.

⁵² LVG 204. §. 380. l. p.

Formas ar *-uôts, -uôta* (< *-āts, -āta*)

Tās izlokšnei raksturīgas. Ar tām atvasina adjektīvus, kas nozīmes ziņā atbilst literarās valodas adjektīviem ar *-ains* un citu augšzemnieku izlokšņu — ar *-uôjs*: *sprūguôta vylna, gražynuôti p'iersty, zūbuôc, rūbuôc, cāurumuôc: jūstys aūdīā taīdys cāurumuôtiāņis'; putrūomuôc: putrūomuôta gaļa; sànuoluôta màižīā, dubļuôc c'ēļš, zoruôc kūks, zūļuôti m'īžy, kolnuôta zīāmīā* u. c.

Formas ar *-ots, -ota, -at's', -atīā* (< *-ats, -ata, -atis, -ate*)

Tie ir dažādas nozīmes vārdi: *lokoc* 'lupata', *lòmputa, sukotys* 'dilonis', *odota, pylnat'is'* 'kad pilns mēness', *ļapiātīā* 'ļipiņa', *vārpriātīā* 'sniega vai smilšu virpulis', *atrāic'* (-šā), *atrāitīā*. Skaitleņu ar *-oc, -ota* lietojums citādāks nekā literarajā valodā: tos lieto ne vien lokatīvā, bet arī citos locījumos: *p'icoc ūlu; nūp'ierku p'icotu ūlu; mýusu b'ie p'icoc cýlvāku*. Šīs skaitleņu formas tomēr runā reti.

Forma *-uotņā* (< *-ātne*)

To sastop tur, kur literarajā valodā ir *-atne*: *s'vešūotņā, jaūnūotņā, pýrmūotņā* 'iesākums': *nu pýrmūot'ņis' ņi'kaī nasaprotu ņeit'is' vjārt'; mozuotņā: jōu nu mozuot'ņis' vūic'ie sprāst'*.

Formas ar *-uts* retas: *daguc*.

Formas ar *-eīt's', -eītīā* (< *-ītis, -īte*)

Ar šīm formām atvasina deminutīvus no *ē*-celmiem un (*i*)*jo*-celmiem: *sāuļā : sāuļeītīā, vuôciāļā : vuôciāļeītīā, gaiļs' : gaiļeīc', es'm'īņc' : es'm'īņeīc'* 'asmenis', *t'es'm'īņc' : t'es'm'īņeīc'*.

Tā kā tās pašas saknes vārdos notiek celmu maiņa, tad no dažiem pamatvārdiem var sastapt dažādas deminutīvu formas: *kūd'eļā : kūd'eļāņa : kūd'eļeītīā; aiļa : aiļāņa : aiļeītīā; vūorps'tjāņa : vūorps't'eītīā, grēis'tjāņa : grēis't'eītīa* u. c.

Formas cilmes apzīmēšanai, kā *tauteits, labeits*⁵³, kas pazīstamas citās augšzemnieku izlokšnēs, Aulejā un Krāslavā nav dzirdētas.

⁵³ LVG 210. §. b. 387. l. p.

Formas ar *-tjāņč*, *-tjāņa*

Tās pēc nozīmes atbilst formām ar *-tiņš*, *-tiņa*⁵⁴. Ar tām tiek atvasināti deminutivi no *i*-celmiem un bijušajiem līdzskaņu celmiem: *gūtjāņa*, *ac'tjāņa*, *aus'tjāņa*, *ziūtjāņa*, *zūb'īntjāņč*, *akm'īntjāņč*, *uóbūltjāņč*, *graz'īntjāņč*, *duóbūltjāņč* : *duóbūlāņč*, *d'ib'īntjāņč*, *m'ienestjāņč*.

Formas ar *-īt's*, *-ītjā* (< *-ietis*, *-iete*)

Šīs formas sastopamas vārdos personu cilmes apzīmēšanai: *izvālt'ic'*, *izvāltjūtjā*, *osyūņic'*, *osyūņūtjā*, *rēzūoņic'*, *-itjā*, *auļic'*, *auļitjā*, *kriv'ūtjā*, *s'iv'itjā* 'precējusies sievietē', *jālgav'ic'* u. c.

Formas ar *-ait's*, *-aitjā* (< *-aitis*, *-aite*)

Minētās izskaņas ir vārdos, kas apzīmē lauku pēc attiecīgās kultūras novākšanas: *lynàic'* : *lynàitjā*, *àuzàic'* : *àuzàitjā*, *m'izàic'* : *m'izàitjā*. Cita nozīmes nianse vārdam *aramàic'* (*aram'īņa*) 'uzarta zeme', bet *aram'ine* 'aramzeme'.

Citi piedēkļi

-ūts (< *-ūots*): *okūc*, *otūc*;

-ut's' (< *-utis*): *ozuc'* (*i*-celms);

-ūtjā (< *-uotne*): *golūtjā*.

15. Piedēkļi ar *-b-*

-ba: *grumba*, *šk'ierba*, *dylba* 'truls cilvēks';

-oba (< *-aba*): *žalobys*;

-aba: *krystabys* : *krystobys*.

Formas ar *-ēiba* (< *-ība*)

Ar šo izskaņu atvasina abstraktus substantīvus no adjektīviem un substantīviem: *ž'ēiv'ēiba*, *v'es'eļēiba*, *jāuņēiba*, *tàis'ņēiba*, *dràuž'eiba*, *s'irs'ņēiba* u. c.

Atvasina verbalsubstantīvus no verbiem: *s'ied'eiba* 'dzīves vieta' (vecvārds), *apļūov'eibys*, *apk'iuļēibys*, *rad'eiba*, *gaņēiba*, *làuļēiba*, *sadareiba* 'vienprātība', *t'ic'eiba*; garīgo rakstu valodā: *pric'eiba*, *m'īļēiba*, *sùd'eiba* 'Dieva sods'.

⁵⁴ LVG 152. §. c. 316.–317. l. p.

16. Piedēkļi ar -d-⁵⁵

1. *Strods, z'v'iergzdy, gl'èiš (-zds) (gl'èizda), b'òorzda, lozda, v'àzda* u. c.
2. Ar -*aids, -aída* tiek darināti adverbi no vietniekvārdiem un skaitļiem. Nozīmes ziņā tie atbilst literārās valodas formām ar -*āds, -āda*: *kaīc, taīc, itaīc* 'šāds', *šitaīc* 'šāds', *cytaīc, dažaīc, v'inaīc, ūtraīc, div'ejaīc, trejaīc, vysaīc* u. c.
3. Citi atvasinājumi: *orūc, grūc, golūda, volūda, bolūc*'.

III. Vārdu atvasināšana ar piedēkļiem

Tikpat izplatīts kā piedēkļi jaunu vārdu darināšanas līdzeklis ir arī piedēkļi, īpaši verba formās. Atvasinājumos ar prepozīcijām no substantīviem it bieži izmainās ne vien vārda nozīme, bet arī celma forma: *abzar'ni* 'tauki ap zarnām', *pakapiā* 'vieta kapsētas piekājē', *pamaļā, pasauļs*' u. c. Tāpat kā salikteņos, tā arī šo atvasinājumu otrā daļā mēdz būt verbalnomeni, kas nesalikta veidā nav sastopami: *sumozgys, paņejis*' 'paniņas', *patakys* 'pēdējais alus tecinājums', *isòls* u. c.

àiz-

Kā citās latviešu valodas izloksnēs, tā arī Aulejā un Krāslavā ir bijusi pazīstama prepozīcija *aiz*, kas augšzemnieku dialektā pārveidojusies par *oz*, ko kā piedēkli sastop vecvārdā *ozbòrs* 'putraimi' un vēl tagadējā runā lietojamā vārdā *ozuc*' (-*t'is*') : *ozoc*' (-*t'is*') ; *oiz-*, kas ir sastopams vārdā *òizdòrs* 'aizgalds', laikam ir *oz-* un *aiz-* kontaminējums.

Priedēkļa *àiz-* pamatnozīme saistās ar prepozīcijas *àiz* pamatnozīmi, kalpojot tādu vietas attieksmju izteikšanai, kā 'būt, atrasties, virzīties kam aizmugurē': *it' àis c'epla* : *it' àis'c'epli* (Krāsl. *àis c'epla*): *àizit' àis c'epla*; *vuškys àis kùorklu àizbāga*; *būlbys dūb'it' àizbjār'ā*; *àizaglobāva*; *àizasāda àiz goļda*; *àissāun 3'ejāni* — aužot u. c. Vienkāršas attālināšanās nozīmē, kā *aiznes tēvam ēst*⁵⁶, *aiz-* nelieto, bet tai vietā saka *nū-*: *nūņās' ās't'*; *nūbrāucjā pa c'eļi*; *nūgūo gulātu* u. tml.

Vietas attieksmes izteic arī tādi atvasinājumi, ko literārā valodā lieto ar *ie-* un *ap-*: *būlbys iūd'iņc' àiz'āmjā*; *àispūošeju* 'aparū un apēcēju' (kr. v. *zapahal*)

⁵⁵ LVG 214. §. 390. l. p.

⁵⁶ LVG 500. §. 638. l. p.

vysu t'èirumu; àizjāmiä Rèigu; àis's'jāja p'icus d'ekt'erus 'hektarus'; *àissādynàva dūorzu; jēic àiz'lie s'inu* u. tml.

Pārmēra nozīmi izteic tādi atvasinājumi kā *àiskolta àuzys* 'pārmērīgi sakalta no sausuma', *àizm'ierka vosorūojs; drāb'is' māl̄nys àiznosuōtys; koklys kāt' àiskric' nu kàusa* 'skausta' (runa ir par zirga kaklu, kas aiz skausta strauji ieliecies); *lūps najjēc', àis't'eip's' (-is)* 'noliesējis, nobadojies'; *tūos d̄ymūos ustobys b'ie àizryūguš* 'stipri norūgušas dūmiem'; *àizamuōcīä vya mola; àizagaļieju; àizagaviāt'*; substantivs *àizgav'ieņc'* 'aizgavēnis — pēdējā diena pirms lielā gavēņa, kad ēda un priecājās, jo gavēni izpriecu nebija'.

Ar nozīmi 'noslēgt': *àizm'izjā ac's'; àizdarie duris'; àiss'p'īdīä p̄yūni* 'cieti aizvēra'; *àisslāc kļiet'i; vys'jēic t'evi àizraūs' zjām'is'; m'ic škārst' àiztykc p̄r d̄yavovs* 'pāri durvīm šķērsām aizlikts miets, durvis noslēdzot'; *àizgryūdīä c'ēli s'ņiks; àizgryūdīä s'ņigu c'ēlā; àiztyka p̄yūni àr cysys: navār t'ik' v̄ydā, cysys àiztyktys priškā* u. c.

Ar nozīmi 'nopelnīt, noslēgt': *àisp'ēļņeju kūr'p'is'; àizgaņeju treis' p̄yurus; māt̄n̄ jōu kiūļieji àizdareit'i; àisk'ūļu treis' k'ūļiejus* 'gāja palīdzēt citiem kult, ar norunu, ka tie savukārt palīdzēs'; *àizrunāva maņi p̄r gonu iz vosorys; àispras'eju sāklys; àissac'eju* 'pasūtīnāju' *kūr'p'is*.

Ar nozīmi 'aizstāvēt': *àis's'v'it' kaīdu vūordu p̄r maņi!; jis p̄r maņi àizastuōj*. Pārspēšanas nozīmē⁵⁷, kā *es tevi aizskriešu àiz-* nelieto.

Plaši lieto *aiz-* ar darbības kvantitatīvu ierobežojumu vai ierobežojumu laika ziņā⁵⁸: *aūdaklām àiļis' diū àiscārt* 'piesīt ar sistavām' — *i àizraūs (-sts) gabaļāņc'; molu* (cimdam) *atkūoļāņ* 'kreiliski' *àizoda; vysaiđu ž'ēitjāņu p'ì-aiš* — *i àizgrāiduōc* 'izausts ar krāsainu apmali' (kr. v. *okajmlennyj*) *sàucjās'; àizrāita p'ìduorkņis'* 'aploka piedurknes malas'; *àis't'v'ētkst vycpusjā, i nūspruōkst lūps; àizjāt' m̄aiz'eit'is'; drupu àizbrūkas't'ieju; àizbalynoī skuōbumu* (ēdiens) *àr kr̄iejumu; kap àizlāic'eis'* 'pataupijis', *i ņiulā byūtu; àizdac smaļakus; àizdaga jūmc; p̄rn àizaviādīä sākla, i šūgot ir* u. c.

Ar vietas nozīmi ir vārdi *àizv'ieis', àizgaļdīä, àisc'eplā, àizdōrs : òizdōrs*, ar kvantitatīvu ierobežojumu: *àizody* 'citā krāsā noadītas adīkļa malas', *àizgrāic* 'tas pats, attiecinot kā uz adījumu, tā audumu'.

Ar austrumleišu *až-* laikam radniecīgs *aiš-* personu īpašvārdos un vietas nosaukumā Krāslavas pagastā: *Àišpūry* (sādža), *Àišpūrs* (uzvārds).

⁵⁷ LVG 500. §. 638. l. p.

⁵⁸ Turpat.

ap-

Prepozīcija *ap* izteic jēgumu — ‘kam apkārt’, ‘no visām pusēm’. Šāda nozīme ir arī priedēklim *ap-*: *ab dasu apsatakās tāuky; b'ie apkļikta t'ei v'ita* ‘apkliēgta, izsludināta par bīstamu’; *māiz'i l'yka is s'ejānis', kap apryūktu* ‘apkūpētu dūmiem, lai bērni neēd’; *tūostijānis' apsalupučavuš* ‘aplobījušās’ *ab b'ierzjāni; buļbys aplāupa; apc'ēl snuot'iņis', kām* ‘tādēļ ka’ *garys; duorziānč aptais'eic; abglobāva* (apglabāja) *myrūni; naūdu apkasjā* ‘apraka’ *ziām'is*.

Ar minēto nozīmi saistās tādi vārdi kā *apv'īkt'* ‘apģērbt’: *svūoča* ‘vedējmatē’ *savu m'ic'i aplīk jaūņivjāi* ‘līgavai’; *tūrāis' apsaļikās capuri; apsaava* *zūobokus; paļiks'i pļyks, ņ'ikot* ‘nekad’ *nāpsat'ierps'i* ‘neaptērsies’; *krāmu kaīdu* ‘kādu pirktu drēbi’ *apsaviālc' da baz'neicāi* utt.

No šīs nozīmes vārdiem veidojušies substantīvi: *aptārps, apavy, apāušy, aprūc'is': ar aprūc'is' kraklus šyva; ap(k)akļā*.

Minētai nozīmei pieslejas arī tādi vārdi, kas izteic stāvokļa maiņas jēdzienu, pretēju līdzšinējam, parastajam vai iecerētajam: *apguōzjā goļdu; abgrizjā zyŕgu da sātāi* ‘pagrieza uz mājām’; *kaī v'ina nūsanosi, apv'ierš ūtru pusi* (apģērbam); *kaī zamejūo mola nūsabūorkšoi, ūtru golu abgrīš* (sieviešu svārkiem).

Ap nozīmē, ka darbību veic vesela rinda subjektu vai tā attiecas uz veselu rindu objektu⁵⁹: *s'ina c'ik aplīks'i gubuōs; apkryta spraz'is' is* ‘uz’ *kūopostu, i nūgāisa* ‘iznīka’ *v'is'i; tāt'eis pasāuļs' iz vuōju godu* ‘bada gados’ *vyš apt'ēiptu; mīās' jou apsadarejōm: apkūlc, abbyūc* ‘apbūts’; *par tōlku s'v'īs apsaāt* (talkas laikā sviests tiek apēsts). Substantīvi ar to pašu nozīmi: *apk'iuļēibys, applūov'eibys*.

Ap- ar deminutīvu⁶⁰ nozīmi šādos piemēros: *kura apnosuōta skora* ‘galvas lakats’, *t'ei da solāi* ‘tā iešanai tepat sādžā’; *ļelūm apv'ēitiāi s'ijāni i buōš p'yuņi; iūd'iņc' jou apsāda* ‘ūdens nedaudz kritās’; *pa'prišku drusku apsaļynoi; apcap gaļi; ļelūm apmātoī tū kļēiņi* ‘pavirši apšuj to gabalu’ u. c.

Ar līdzīgu nozīmi ir substantīvs *abzūb'is'* (‘apzobes’ — audu vērumš šķietā, vienā zobā ieverot, otru izlaižot).

No prepozīcijas *pa* lietojuma *pār* nozīmē, kā *runova ap maņi*, veidojušies tādi atvasinājumi kā *apdziedāt, aprunāt*⁶¹: *kūozuōs abz'ūt' panuōksnus; aprunoī v'īnc ūtru*. Te minami substantīvi *aprunys* ‘aprunas’, *abzyris'* ‘apdziras — saderināšanās’, *aps'm'ikļis'*.

⁵⁹ LVG 507. §. 641. l. p.

⁶⁰ Turpat.

⁶¹ Turpat.

Ar *ap-* atvasina verbus ar nozīmi ‘pārspēt’: *tu maņi nāpspriest'im* ‘nepārspētu vērpšanā’; *mīās' jūs aplīcīām* ‘pabraucām garām’; *kūrs kuru applāus?*

at-

Seno *ata-* sastop izloksnes vārdos *atostai* ‘atstatu, zināmā attālumā’ un *atadīnā* ‘govs, kas nav divus gadus veca, bet jau atnesusies’⁶².

1. Kā verba piedēklis *at-*, tāpat kā literarajā valodā, apzīmē attālināšanos, atdalīšanos⁶³: *atsylda kriėjumu, attacynoĵ sulys i ņej; gaļa atvyrus' nu kàulu; addūr* ‘atdur’ *tàuku, addūr s'ira* ‘atgriež, durteniski ar nazi griežot’; *atplāun nūvuoļēit'i* ‘atplauj maliņu’; *pŷlna pūda nanūc'eļ'si, lai acabāk* ‘lai vāroties atbēgas, t. i., daļa noplūst’.
2. *at-* ar verbu norāda, ka kustība, nonākusi līdz zināmai vietai, pagriežas no turienes uz izejas punktu⁶⁴: *ka dōncoĵ, acarāita, kap nāpsasytu lŷndroks* ‘aprota, lai būtu īsāki svārki^{65*}’; *sarus nūplīēš, a ģi vīāļ ataūk* (< ataug); *pār z'īmu sasāļ* (ziemcietes), *a pavasarī vīāļ adz'eļ* (< atzel); *noū* ‘nejau’ *ār māiz'i vīņ nūbaruōs'i* (cūku): *pa'prikšu ar lokstŷm atreit* ‘atrīdi, t. i., zināmu laiku baro, lai nebūtu tik rijīga’; *apmozgoĵ ar zuōļis', i acam'eĵ šlim'eība* ‘slimība atmiņas — tās vietā nāk veselība’; *ka it pa c'eļi, bŷobys acac'eļ* ‘atceļas’ *snūot'iņis'*; *atjūz zŷŷgu; acaāt putra* ‘putra apnīk, pastāvīgi ēdot’.
3. Verbus ar *at-* lieto tuvošanās nozīmē⁶⁶: *jōm ab'im d'ioim atlaidīā grūomotu* ‘atsūtīja vēstuli’; *atlaivoĵ da molai* ‘brauc ar laivu uz malu’; *atmaūn kŷāvējā nu ģuru ostravy's* ‘salas’. Literarās valodas *nākt* vietā viscaur lieto *atiet*: *bŷrlaky adgŷo da sātai*; t. dz.: *at'it muna krystamūotīā, pār azaru ļēiguōdama*.

LVG nav minēti verbi ar *at-*, kas izteic vairāku darbu vai zināma darba posma pabeigšanu: *kūoļ atsīājōm, atsādŷnāvōm* ‘pabeidzām sēt un stādīt’, *jōu i Pīātrīnā* ‘Pēterdiena’; *pa četrys tōlkys kūoļ attōlkoĵ; addōncāvŷ vysu nakt'i; šud'iņ kūo na* ‘gandrīz’ *āršŷnu ataūžu*.

⁶² LVG 513. §. 645. l. p.

⁶³ Turpat.

⁶⁴ LVG 647. l. p.

⁶⁵ Precizāk — ‘lai neapsitas svārki’ resp., būdami gari, dejā tie var aptīties ap kājām, veicinot nokrišanu; tāpēc deļotājās svārkus uzrotī. — Red. piezīme.

⁶⁶ LVG 516. §. 647. l. p.

Nominalos salikteņos tāpat kā literarajā valodā *at-* nozīmē ‘atpakaļ, atkal’⁶⁷: *atkùoļāņ* ‘kreiliski, runājot par adījumu’ — laikam disimilācijā pārveidots **atkaļņeņ*, jo citās augšzemnieku izloksnēs, piem., Zvirgzdinē, tādā pašā nozīmē saka *atkaļņi*; *acsprīēķļiņ* : *acsprīēķļāņ* ‘ačgārni’, *atsēja* ‘ratu daļa’, *atvātys* ‘vētījot atšķirtā mazāk tīrā labība’, *atlaīdys* ‘bāznīcas jēdziens: grēku piedošanas veids, kas saistās ar zināmiem bāznīcas svētkiem’, *otvòrs* ‘atvars’, adj. *atkòrs* ‘tāds, kas atliecies atpakaļ’, *otkòn* ‘atkal’.

au-

Senais *au-* sastopams formās *àusiec* ‘ausēts — attālāka pagalma daļa’, *àumùņi* ‘pusneapziņa, pusmiegs, pusnomods’. Varbūt *au-* ir arī Aulejas vārdā: ezers Aulejs ir ar lielu purvu tā rietumu un austrumu daļā, kas agrākos gados pavasaros plaši pārplūda: varbūt nosaukumam sakars ar *līt pāri*.

bez-

Ar šo piedēkli atvasināti pavisam nedaudzi vārdi, tāpat kā literarajā valodā — tikai nomeni: *b'eskàuņa*, *b'ez'd'iv'eīks*, *b'eskàuņeīks*.

caur-

Substantivs *càurdur'ä* nozīmē durošas sāpes sānos.

da-

Priedēklis *da-* ar verbiem, tāpat kā attiecīgā prepozīcija, aprakstāmajās izloksnēs visai izplatīts.

1. Tas apzīmē kādas robežas vai darbības mērķa sasniegšanu⁶⁸, piem., *ka nab'ie vušku*, *dasanosàvom da ptykàm*; *c'ik gryp*, *t'ik i dav'èļ* (vadmalu): *c'i 'vai' t'i c'išuòk* ‘stiprāk’, *c'i nac'išuòk*; *važ'i isytòm i damiātjòm da golàm*; *cyta ž'ejs' isavàlk c'išuòk*, *cyta nadasavàlk* ‘audeklu sariešot’; *dasavadu zyfgu da akm'īņàm*; *màiz'eitjā* ‘labība’ *c'iš dakùors* ‘ienākas’ *i saklāpoj* ‘sagrīt’; *nadakurynuòc c'eplis*'.
2. Tas apzīmē arī pievienošanu kam⁶⁹, piem.: *p'iečuòk* ‘vēlāk’ *damat plotuòku i plotuòku* (tīklu); *dašyùn apakļi* ‘apakli’; *dasašyva* (piešuva savam kreklam) *pìrùtus* ‘krekla apakšmalu’; *kùdeļāņi ļelùm* ‘pavirši’

⁶⁷ LVG 516. §. 647. l. p.

⁶⁸ LVG 523. §. 651. l. p.

⁶⁹ Turpat.

dažlībli 'nestipri piestiprina' *p'i spriešlēicys*; *daaūzjā gūtjāni* 'gotiņu izaudzēja klāt'; *tām pošām datyka, kūs nycynāva*; *pavasār vāk* 'vajag' *lobuōk z'ifzjāni dabaruōt*. Paretam lieto adjektīvu *dakūc* 'paliess' (kr. v. *hudoj*).

ī- (< ie-)

ī- tāpat kā literarajā valodā tiek lietots tikai nominalos un verbalos saliktenos⁷⁰.

1. Kā verbu priedēklis *ie-* tiek lietots ar vietas nozīmi un izteic jēdzienu iekšā⁷¹: *gūs' igūo kv'isūs*; t. dz.: *mūt'is' kūr'p'is' slydnys b'eja, is'leidiāja tāut'īņuōs*; *isamāuču zūobokus*; *c'i g'i* 'vai tad' *isapļūovjot koč* 'kaut' *pus'ī?*; *ļēic* 'lietus' *is'v'īdīā āzuōs* 'lietus ielija auzās'; *grāidy igrāiduōt'i priškautā* 'svītriņas ieaustas priekšautā'; *gōlda pologā ivāldynuōta vjājd'īņā* 'iešūts zināms izšuvums'; *zyfgu im'eja*.
Te blakus minami piemēri ar pārnestu nozīmi: *navār istūs'tēt'*; *isavūic'ie maluōt'* 'iemācījās melot'; *ijāmīā gōlvā* 'ieņēma prātā'; *ibaidjā i baīs't' palik*.
2. Atvasinājumi ar *ie-* apzīmē arī nokļūšanu kādā noskaņojumā vai stāvoklī⁷², piem.: *kaī* 'kad' *mjāitys iaūguš* 'pieaugušas', *i gribjā it'* (pie vīra), *mylu c'īš' iv'eļ*, *kab b'izuōka* 'vadmalu stipri saveļ, lai biezāka'; *agri ijāuc māj'eit'i*, *m'eikļi c'īš' im'eica*, *ka lap iryūktu*; *bāzru myzuōs isakūdiā tāida kaī žaliona*, *ņi kaī sofkona* 'krāsojamā drēbe iekrāsojās'; *aūdaklys itāis'eic*; *isatāis'eja laivu*; *isasyurejusjā gaļa* 'iesālījusies gaļa'.
3. Te nozīmes ziņā ir tuvi tādi atvasinājumi, kas izteic darbības ietilgumu: *isaviācīā s'ļim'eiba* 'slimība ieilga, nostiprinājās'; *isagulā bānc*; *isalūc'ie kūojis*; *kaī isarunāva* — *šk'iert'īs' navār*.
4. Apzīmē arī nupat minētajai pretēju darbību ar kvantitatīvu ierobežojumu vai ierobežojumu laika ziņā⁷³ un var būt sinonīmi attiecīgās grupas atvasinājumiem ar *aiz-*, piem.: *isarunuōt'* : *āizarunuōt'*, *isaž'īduōt'* : *āizaž'īduōt'*, *isas'm'it'* : *āizas'm'it'*; *isagryb galis*; *isuōcīā māt'*; *isavjār'ā vylku*.
Lietojamie substantīvu atvasinājumi: *isōls*, *inūošy*, *irazjā*.

⁷⁰ LVG 529. §. 655. l. p.

⁷¹ Turpat.

⁷² Turpat.

⁷³ LVG 531. §. 656. l. p.

Plaši tiek atvasināti ar deminutivu nozīmi⁷⁴ adjektīvi, visbiežāk krāsas apzīmēšanai: *ibòlc* ‘iebalts’, *isòrkònc*, *izỳls* u. c.; *iskuòps* (-bs), *igarònc*, *i-opòls*, *isòldònc* u. c.

iz-

Gluži kā literarajā valodā *iz-* sastopams apraktāmajās izloksnēs tikai kā priedēklis.

1. Priedēklis ar verbu nozīmē ‘virzīt ko ārā’⁷⁵: *spaļi izakrota uòri* ‘ārā’; *izjãdãdã s’iļi àuzu*; *izaviãdãdã* ‘iznīka’ *treis’ s’lim’eibys*; *ka dak budỳnks* ‘ja deg ēka’, *zyrġu navàr izbad’eù’ nu klàva* ‘zirgu nevar izdzīt no kūts’; *lùpus iskànkàràjòm gonùs* ‘izdzinām ganos’.

Abstrakta, bet iepriekšējai radniecīga nozīme ir tādiem vārdiem kā *izbaļât*, *izbaļynuòt’*, *izmòntuòt’*, *izav’iļkt’*; *izanosoj drãbiã*; *izdùr càurumu*; *iz’v’er d’iġu*; *ispuŕp*, *ispyust s’jãrdãdã* u. c.

2. Ar izplatīšanās, izklišanas nozīmi⁷⁶: *isskràid’ie kùr kuràis*; *izdaļie zjãmli*; *izlaídãdã z’iņi*; *issvaíd’ie grùomotys*; *išškùors’t’ie ļàucl* ‘ļaudis’; *izrukšynoij ied’iņi* (teikts par cūku).

3. Ar darbības nobeiguma nozīmi⁷⁷: *izabiãziãdã s’lim’eibys*; *izryûga*, *isskuòba m’eiklã*; *izabrùòzàva z’ejs’* ‘dziļa’; *izaûžu àudaklu*, *iššyusta rokstu*, *iššyùn capuris’*; *izv’icjãj*, *izbyukoij m’ižus* ‘iztīra un izdauza, lai nebūtu akotu’; *pokołys àr vòorps’t’i iskrota*.

4. *iz-* rāda, ka darbību veic vesela rinda subjektu vai ka tā attiecas uz veselu rindu objektu vai visu kādu telpu vai laiku, piem.: *izora dùorzu*, *is’c’ierta krỳumus*; *isstùovojã godu* (drēbe); *ovsus izdàncynàva*; *izlas’ie ūgys*; *izbaràva da pavasaràm* u. c.

5. *iz-* apzīmē darbības veikšanu līdz apmierinājumam, līdz apnikumam, piem.: *izaãdãdã*, *izazjãra i pãl’d’is’ napas’c’ie* ‘nepasacīja’; *izabaràva kai v’epris’*; *izarunàvu*, *izas’m’iēju*, *izadareju* u. c.

Substantīvi ar priedēkli *iz-* apzīmē atlieku, kas rodas attiecīgās darbības rezultātā: *izãdys* ‘ēdiena atliekas’, *iskosys*, *isskrobys* ‘no trauka malām atkasīta, atskribināta mīkla vai cits līdzīgs produkts’, *iskas’iņc’* ‘pēdējais cepamais kukulītis’, *izdyłys* ‘vecs mēness’.

⁷⁴ Rādot īpašības piemītību mazākā mērā. — Red. piezīme.

⁷⁵ LVG 535. §. 658. l. p.

⁷⁶ Turpat.

⁷⁷ Turpat.

Adverbs *iz'v'iert'īņ* 'ar kreiso pusi uz augšu'.

1. *iz-* nozīmē to pašu, ko literarajā valodā *uz-*, t. i., augšup⁷⁸: *s'ejāna d'ēļ izalīkšonys; iskuōpiā kōtnā; iztyka iz goīda* 'uzlika uz galda'.
2. *iz-* apzīmē virzību uz kāda priekšmeta virsu: *izasāda*⁷⁹ *iz zora, izmyna is kūojis*'.

LVG minētajās *uzbērt, uzrunāt* nozīmēs⁸⁰ *iz-* netiek lietots. *Uzdot* vietā saka *aizdot, uzrakstīt vēstuli — pierakstīt v.*

Substantīvs ar šo priedēkli ir *izv'eja* 'trešā aukla, ko pievij divām jau savītām auklām'.

nū- (< *nuo-*)

1. Priedēklis *nū-* ar verbu vispirms apzīmē virzienu no augšas uz leju⁸¹, piem.: *nūsakrat'ie zūoboks nu kūojis; pokoļys kaī nūsasukoj, t'ēira šk'iz'ņeītā paļik* 'tīra šķiedra paliek'; *nūkuōpiā nu c'epla*; objekts var būt arī tas, no kā kas virzās prom, piem.: *lyny nūsatakās* (pēc izvilkušanas no mārka), *i vodoj da kluōšonāi*.
2. Plašāk nekā literarajā valodā to lieto šķiršanas vai attālināšanās nozīmē⁸², jo priedēklis *aiz-* ar verbu šai nozīmē netiek lietots, piem.: *nūgūo da dořbām; nūbrāucjā da patmaļòm; nūskrā ūguōs; kaīdu rāiz'i nūboda* (metafora) 'nošuj' *ār odotu i lap'*; *nūkrāista pūdiāņi* 'nosmēla krējumu podiņam'; *nūšk'ēira t'eļi nu gūv'is'; nūsaviādiā da s'ev'im*.
3. Plaši *nū-* apzīmē darbības nobeigumu⁸³, piem., *nūdareju z'ejāņi* 'nokrāsoju dziju'; *nūtyn motkus* (kr. v. *motok*); *nūtyka grēidu; nūnosuōt' drāb'is'; nūplucynoī* 'nabalina' *skoru; poša sjaū nūsaaad'eišu cymdus; nūplūuk, nūsabaļis' vylna; ļeic dořbus nūvylka*.

Izteic nonāvēšanas jeb nobeigšanas nozīmi⁸⁴, piem.: *nūgāisa ruzy; nūkryta* 'nobeidzās' *lūpy; paādiā duōbūla i nūšpundjā* 'nospieda' *gūv'i; lūpy nūsaciāļā* 'piecēlās'; *zyrks nūsaciāļā; nū'eipa lūpy* 'nonika badā lopi'; *nūsadyurā gūs'; nūc'ierta da s'm'iertiāi ļauc'* 'nopēra ļaudis līdz nāvei'.

⁷⁸ LVG 578. §. 694. l. p.

⁷⁹ Turpat.

⁸⁰ LVG 544. §. 633. l. p.

⁸¹ Turpat.

⁸² Turpat.

⁸³ Turpat.

⁸⁴ Turpat.

Te jāmin arī tādi atvasinājumi, kas norāda pilnīgu vai daļēju bojājumu, panīkumu⁸⁵, piem.: *nūnosàvu kraklus*; *nūplàuta pajsām iskapc' (-ts)*; *nūsamoluš žiērnayvs*; *nūtacynuôti* 'nodeldēti' *zūby*; *nūkūdiāi* 'noliesē' *gūs*; *nūbaruôti lūpy*, *čut* 'tikko' *kàulus nas* 'no sliktas barības nonīkuši'; gluži tāpat var teikt arī ar pretēju nozīmi: *nūbaruôti tuklu*; *lap' nūsaâs't'*; *nūmužynàva dořps* 'nomociņa darbs'.

4. *nū-* apzīmē arī to, ka darbība attiecas uz veselu rindu objektu, uz visām objekta vai subjekta daļām, uz visu kādu laiku vai telpu⁸⁶, piem.: *nūsūduàva t'ēirumu*; *nūrūga c'eplām vyš stjurs*; *vosoru nūdarejòm*; *nūkiuļā reji*; *nūaciā t'ēirumu*; *nūkiuorc (-ts) krjūt'iēš (-ža) àr m'ed'ēlim* 'medaļām'; *nūsakrovàvu àr tū s'īnu*.
5. Atvasinājumi ar *nū-* apzīmē arī ātri notiekošas darbības vai norises nobeigumu⁸⁷, piem.: *nūskaņà vysa mola*; *nūbār'ā žibāiņis* 'nozibsnīja zibens'.

Pārspēšanas nozīmē verbus ar priedēkli *nū-* Aulejā nelieto. Substantīvi ar šo priedēkli: *nūdagūls* 'apdegusi pagale', *nūvūols* 'vaļņveidīga zemes strēmele, piem., starp aparto lauku un pļavu', *nūslàukys* 'no izkultās labības atdalītas vārvas un smalkie salmi', *nūkūlstys* 'kulstot atdalītās pakulas', *nūšukys* 'ar susekli no līniem nosukātās pakulas', *nūmaļņiky* 'ļaudis, kas dzīvo tālāk no kāda centra'.

pa-

1. Priedēklim *pa-* ar verbiem ir nozīme 'apakš'⁸⁸: *vystu pabuôš zàm kjàr'z'is* 'groza'; *pabiār'ā zàm luôvys* 'zem gultas'; *pas'v'īdīā zàm goļda*; *paļeida zàm sūla*; *palyka padmuràuku* 'mājas pamatus'.
- Verbus ar šo priedēkli lieto arī tad, ja apzīmē likšanu, novietošanu uz zemes, piem.: *palyka zam'ejū grēidu*; *pastat'eja budjnkus* 'uzcēla ēkas'; *pasādynàva*.
2. Priedēklis *pa-* ir tādas nozīmes vārdos kā *pajim't'*, *padūt'*, *paž'ēt'*, *pabiākt'* 'pabēgt'⁸⁹; *pašyva kraklus i nosoī*; *pakļižīā* 'pasauca'; *pasaviādīā nūaciāt'*.
  3. Verbi ar *pa-* izteic arī varēšanu, piem.: *pacjāļā màisu*; *lūky t'ik ļeļi b'ie, ka napaņes't'im*.

⁸⁵ LVG 544. §. 633. l. p.

⁸⁶ Turpat.

⁸⁷ Turpat.

⁸⁸ LVG 548. §. 668. l. p.

⁸⁹ Turpat.

4. Visai izplatīta *pa-* lietošana ar deminutivu nozīmi, piem.: *padūuru kūoĵi iz noglys; pasaplāus' ružu d'ēļ m aiz'is'; vys vāg pasamuguōt' ār sprygulu* 'vis vajag palocīties, ar spriguli kuļot'; *pasačūplī pa ustobu* 'padara sev kādus niecīgus darbus'; *līk aīlōm* 'kārtām' *būļbys i s'v'īsta palaīsta; iūd'iņa īļāi i myļtu pamota* (zirgam); *pasavyrynoĵ sūorma i aplāi drāb'is'; pakrota klāvu*.

5. Atvasinājumi ar *pa-* izteic darbības pabeigtību⁹⁰: *pasabrēiņā, soka — m'eīškūs zyřgym, — i pam'ēja; is kūnga zjām'is' p'īsyt'ie i pasādynāva ļauc'* 'ļaudis nometināja uz kūnga zemes'; *ruzy taīd'i pam'ierkuš*.

Vārdu *panākt*⁹¹ aprakstāmās izloksnēs nelieto, tai vietā saka *danuōkt'*.

Biežāk nekā citi priedēkļi *pa-* sastopams nominālos salikteņos, piem., substantivos: *paġāđiā, pajūmtiā, paluōviā, pas'eglis', patakys, pavuōrtiā, pamiāita, padiēls', paskrim'īnc'* 'mazā vārpstiņa, kurā ievēpa vispirms un tikai no tās uztina lielajā', *pas'īņā, pasmakļā* 'pasmakre', *panažiā, parāuks, pakūrs, pavīāđiāriā, pakapiā, pakūoĵis'* u. c.

Priedēklis *pa-* adjektīviem piešķir deminutivu nozīmi un šīs formas visai bieži lieto, piem.: *pasylc (-ts), pasolc (-ts), paġořc (-ds), pasofkōnc, pamāinc, paġārs* utt. *Pa-* paliek kā adjektīva priedēklis arī tad, ja tiem kā priedēkli vēl pievieno negaciju: *napaġořc (-ds), napasolđōnc, napalops (-bs)* u. c.

pa- sastopams skaitleņos no 11–19: *v'īnpac'm'it', d'iypac'm'it'* u. t. jpr.

Beidzot *pa-* sastop arī adverbos: *pa'vysām, pa'mozām, pa's't'ikām* 'paklusām, palēnām', *pareīt, aīsparēit*.

pūor- (< pār-)

1. Kā literārā valodā, tā arī izloksnē ir pazīstams *pūor-* ar vārdiem ar nozīmi 'pušu'⁹², piem.: *pūorruōviā pynaklu; pūorcārt lokstus; pūortryukst z'ēitiāņa, i vāk jūos mīākļāt'*.

2. Ar nozīmi 'pāri, gar'⁹³: *ļēidakys pa pošu ladu pūorsavālk cār tuōs okys* 'gar ledū izcirstiem āliņģiem'; *vysu m aiz'i pār godu pūorbuōs' cār zofnys; pūorguō tys dūrzync pār ustobu* (runa ir par lidmašīnu).

⁹⁰ LVG 548. §. 668. l. p.

⁹¹ Turpat.

⁹² LVG 554. §. 674. l. p.

⁹³ Turpat.

3. Ar pārmēra nozīmi⁹⁴: *kaī pùorm'ierkest lyny, taī prapūla* ‘tā aizgāja bojā’; *pùorz'èitām zyfgām navār dūt' iz'ràiz'is' zjārt'* ‘nevar dot dzert uzreiz (pēc nojūgšanas)’; *parāuga i zyna, nadaryūgus' c'i 'vai' pùorryūgus' m'èiklā*. Tuvu ar nupat minēto nozīmi saistās šādi piemēri: *pùorplāun kàžnā* ‘katrā’ *v'itā* ‘t. i., pļaujot savu, nopļauj kādu daļu no kaimiņa tiesas’.
4. Ar nozīmi ‘pāriet, mitēties’⁹⁵: *pùorsasusjās' tys iūd'iņc' ļelāis, tūrāis' varās' plāut'*; *pùorgūo zīma*; *pùorz'īdīā uōbīāļis'*; *pùorsakurīs' c'epļis'*, *i vīāļ moļkys das'vīš*.
5. Ar nozīmi ‘pārspēt’⁹⁶: *tu maņi pùoraūgy*.
6. Nozīmē pārmaiņu subjekta vai objekta stāvokli⁹⁷, piem., *pùorm'ie zyfgym*; *ļēidaciāna pùorsaviārtiā pār mīāit'iņi* (tautas pasaka); *pùorsaklāun ratjāņč*.
7. Ar darbības atkārtojuma nozīmi⁹⁸, piem., *pùortāis'eit' vāizjās' c'epļeit'i*; *kaī izjyuk kot* ‘kad’ *šk'im'iņi, vāk pùorļās't' vysu z'ejī* ‘vajag dziju pa dzijai salikt šķiemeņos’.
8. Pārskatīšanos⁹⁹: *pùorsav'ieru, pùorsaklāus'eju, pùorsasac'eju* u. c.
9. Vēl *puor-* nozīmē, ka darbība attiecas uz visu objektu¹⁰⁰, piem.: *d'īnu pùorsabaļīs'* (audekls), *nakt'i imārc*; *pùorz'īdāvōm vysys z'īs'm'is'*; *c'ik būlbu* ‘kartupeļu’ *pùorāt*.
10. Nesastop Aulejā un Krāslavā darinājumus līdzīgus literārā valodā lietotajiem ar nozīmi *pùor-* (kā *pārstāvēt, pārkulējs*)¹⁰¹, bet jāmin ar nozīmi ‘darīt ko pavisī’: *pùord'ic ļelūm tū šyvumu* ‘pārsūj pavisī šuvumu’; *pùorraūn ār gruōbekļi pār pļavu*.
Substantīvi: *pùorslāuc'iņā* ‘govs, kas paliek otru gadu bez teļa’, *pùors'mjāļzjā* ‘pārāk plāna vieta dzijā’. Adverbs ar *pùor-*: *pùord'inōm*.

⁹⁴ LVG 554. §. 674. l. p.

⁹⁵ Turpat.

⁹⁶ Turpat.

⁹⁷ LVG 554. §. 675. l. p.

⁹⁸ Turpat.

⁹⁹ Turpat.

¹⁰⁰ Turpat.

¹⁰¹ Turpat.

***pī-* (< *pie-*)**

1. Literarās valodas prepozīcijas *pie* vietā ar nozīmi ‘virzīties, tuvoties klāt’ aprakstāmajās izloksnēs tiek lietota prepozīcija *da*, tāpat arī priedēkļa *pie-* vietā ar šo nozīmi ir priedēklis *da-*, un tādas formas kā *piestājuos*, *pieglaužas*¹⁰² lieto reti, piem., saka: *p'is'īņ zyřgu!* : *das'īņ zyřgu!*
2. *pie-* nozīme Aulejā un Krāslavā rāda, ka darbību izdara līdz subjekta vai objekta piesātinājumam vai vispār bagātīgā kārtā¹⁰³, piem., *p'isasādynāvòm*, *p'isasiājòm*; *p'isa-oda cymdu*, *zjāk'u*; *p'igrāidāva ruc'īņikus* ‘pieauda divieļos svītru gar malām’; *p'isavylkuš ar kažukym* ‘pieģērbusies kažokos’; *p'īšpūndīājī vādaru kaīdu paļyvu* (metafora) ‘piestampā vēderu pelavām’; *s'ept'eīņus p'yurus p'iv'iet'ie*.
3. Verbus ar priedēkli *pie-* dažkārt lieto ar deminutivu nozīmi: *p'isadareīs'* *t'èiruma dořbus* ‘apdarīs dažus tīruma darbus’; *p'isavijār bārna!* ‘pieskati bērnu!’; *p'īlic' goļvu!* ‘nedaudz noliec galvu!’.

Ir daži nominali salikteņi — substantīvi: *p'is'īřc'* ‘piesirds’, *p'īguļa*, *p'irūty* ‘rupjākas drēbes gabals, kas piešūts sieviešu krekla apakšmalai’, *p'īduorkņā* ‘piedurkne’.

sa-, sū-* (< *suo-*), *su-

Sa-, *sū-*, *su-* sastopami, tāpat kā literarajā valodā, tikai kā priedēkli. *Su-* ir vecvārdā *sūdoris* ‘vieta, kur saduras divi gar istabas sienām nolikti soli’. Vārdu pazīst un tā nozīmi izprot tikai visvecākās paaudzes cilvēki. Piemērs t. dz. no Aulejas: *acasāda tys Ĵuoņeic' treju sūlu sūdoruōs...*

Ar *su-* ir *sumastivs* ‘saku savelkamā siksna vai aukla’, *sumozgys* ‘ūdens, kurā nomazgāti ēdiena trauki un palaikam salietas arī ēdiena atliekas’, *suplok* ‘blakām’.

1. Verbu priedēklis *sa-* nozīmē kopā¹⁰⁴, piem.: *p'ioraiņòm jústòm vysys z'èitīāņis'* *savijād'īņājī* ‘cieši saauž kopā’; *sabūorst'eji vy'saidys mair'is' i v'ed'i da patmaļòm* ‘sabārstīji kopā visādu labību un vedi uz dzirnavām’; *saz'ēļ*, *sarātīājī tys laūzūms* ‘saaug kaula lauzums’; *ka sam'īks' (-gs) lac* ‘ledus’, *tak laīvu satrupynuōs'*; *lynām sasavalkās bubuļi*; *sasoktuōt'i krakly* ‘ar saktu sasprausti’.

¹⁰²LVG 562. §. 681. l. p.

¹⁰³Turpat.

¹⁰⁴LVG 570. §. a. 686. l. p.

2. *sa-* izsaka, ka darbību izdara vesela rinda subjektu vai tā attiecas uz veselu rindu objektu¹⁰⁵, piem., *sasalupučāva būļbys* ‘salobījās kartupeļi’; *v’is’i saryūguš ār d’yum’ym*; *sakrota z’iys’ k’jār’z’i*; *pokolys jām ār v’uorps’t’i i sakrota*.
3. *sa-* izsaka, ka darbību izdara bagātīgi vai pārmērīgi: *sasaād’jā*, *sasaz’jār’jā*; *sasalosa dāuc’ ļāužu*. *Sa-* var apzīmēt zināmu darbības ilgumu: *treiš’ godus sabarāva c’yuku*; *treiš’ rāiz’is’ sabrāukaļieju da patmaļom*.
4. *sa-* apzīmē, ka darbība savu mērķi ir sasniegusi¹⁰⁶, piem.: *c’yuku kai sabaroj*, *pa d’es’m’it’ pudu v’inā*; *sabarāva āuzys zyfgām*; *sam’eic’ie m’eik’li k’ļockuōs* ‘klimpās’; *ka d’is saklub’d’eitu da ļeluōkai byūšonai* ‘ka dievs samusinātu līdz lielākam pārkāpumam’; *satuk’lā vysta*; *sac’ierta syrobu* utt.
5. *sa-* apzīmē objekta vai subjekta sadalīšanu, sabrukšanu vai bojāšanu, piem.¹⁰⁷, *satraik’šejusjā ār kūojis’ tū ūlu* ‘sašķaidījusi to olu’; *sasmokusjā gaļa*; *satuk’ņājus’ t’ei māiz’eit’jā* ‘sabojājusies, satvīkusi labība’; *sakrac’jā aš’nis’* ‘sarecēja asinis’.

Sa- apzīmē darbību ar ierobežotu ilgumu: *sakv’iz’jā v’iņ’ t’ei c’yuka*, *a v’ylks i nūnāsjā*; *sak’ļiz’jā*, *sak’ļiz’jā i v’āļ’ nūt’ika* ‘noklusa’.

Ar citām izlokšnē sastopamām prepozīcijām, kā *ār* : *ai*, *garūm*, *ļeic* (-dz), *pakāl*, *pār*, *piēc’*, *p’yrma*, *pret’*, *-pus’*, *stořp*, *s’uon’ym*, *zām* jaunus vārdus neatvasina.

Secinājumi

No Aulejas un Krāslavas izlokšņu fonētikas apraksta¹⁰⁸ redzams, ka šo izlokšņu fonētiskā sistēma, līdzīgi citu augšz. izlokšņu fonētiskajai sistēmai, ievērojami atšķiras no literārās valodas, turpretī vārdu atvasināšanā ar piedēkļiem un piedēkļiem atšķirību ir samērā nedaudz.

Vārda uzsvars gadījumu vairumā saskan ar vārda uzsvaru literārajā valodā. Atšķirībā no literārās valodas vecie ļaudis parastā izrunā uzsver otras vārda sastāvdaļas pirmo zilbi arī skaitleņu saliktnos no vienpadsmit līdz deviņpadsmit un no divdesmit līdz deviņdesmit: *v’iņ’pac’m’it’*, *d’ev’eiņ’d’es’m’it’*,

¹⁰⁵LVG 570. §. b. 687. l. p.

¹⁰⁶LVG 570. §. c. 687. l. p.

¹⁰⁷LVG 570. §. d. 687. l. p.

¹⁰⁸Sk. A. Vagales diplomdarba pirmo daļu BF XXVIII (1) 2019, 169.–199. lpp. — Red. piezīme.

dažos atsevišķos atvasinājumos: *vy'sūr, vy'saič* 'visāds' u. c. Emfātiskā izrunā mēdz uzsvērt pirmo zilbi arī verbu finitās formās, visbiežāk ar noliegumu: *nasa'b'eist!* 'nebīsties!', *nasa'č'ā!* *joṃ nū'putyno!* 'ātri aizskrien, aizbrauc'.

Aulejā un Krāslavā tāpat kā Latgales izlokšņu vairumā krītošā intonācija apvieno triju intonāciju apgabala stiepto un krītošo intonāciju un lauztā intonācija atbilst šo apgabalu lauztajai intonācijai; ar skaidru lauzumu izrunā tikai pēdējo zilbi, bet pārējās runā pa lielākai daļai krītoši vai arī paretam ar vājinātu lauzumu. Nedaudzos gadījumos krītošā intonācija mijas ar lauzto, arī atvasinot jaunus vārdus un kontrakcijā. Aizguvumos un no literārās valodas pārņemtos vārdos dominē krītošā intonācija.

Vokālismā ir dziļo augšzemnieku izloksnēm raksturīgās parādības. Pilnīgi saglabāts tikai viens literārās valodas patskanis — *u* un divskaņi *ei, ai, au, iu, ui*.

a > *o* saknes un piedēkļu zilbēs, ja tam seko vai ir sekojis velars patskanis un starpā nav un nav bijis mīkstināta līdzskaņa, *j* vai *v*; piedēkļos, ja tie netiek par tādiem izjusti, un dažos vienzilbes vārdos: *gon, kot* 'kad', *šot* 'šad', *tot* 'tad', *stořp*.

a nav pārvērsts:

- a) tādā pozīcijā, kas neatbilst tai, kurā *a* > *o*,
- b) vārda gala zilbēs,
- c) piedēkļos,
- d) ja aiz šī *a* kādreiz sekojis pārskaņots *ę*, kā *baldgaļvā,*
- e) kā arī vienzilbes vārdos, izņemot augšā minētos ar *o*.

ę > *ā*, *e* > *a* un *i* > *y* tādā pašā pozīcijā kā *a* > *o*. *e*, kas nav pārvērsts par *a*, tiek runāts nosacīti gan kā *e*, gan kā *ā*. Literārās valodas *ę* atbilstošās skaņas apskatāmajās izloksnēs nav.

ē nosacīti pārvērsts gan vecākā *ā*, gan jaunākā *ie* skaņā. *ā* > *uo*, *ī* > *ei*, *ū* > *yu*, paretam atsevišķos vārdos *ū* > *ou*.

Diftongi *uo, ie* > *ū, ī*. Diftongi *oi* sastopams arī latviskas cilmes vārdos: *òizdòrs* 'aizgalds', *ostoņi*.

Ir saīsināti patskaņi un divskaņi vārda saknes, piedēkļu un galotņu zilbēs plūdeņu un nāseņu priekšā, piedēkļos arī *j* priekšā.

Kā citās augšz. izloksnēs te ir pagarināti patskaņi pirms *j* un *v*, pēc kam radušies diftongi atkal saīsināti, veidojot tādas formas kā *b'eja, s'v'iet'eja, šyva* u. c.

Aprakstāmajām izloksnēm īpatnēji ir patskaņu pagarinājumi personas pronomenu vienskaitļa datīvā *mān*, *tjāu*.

Patskaņu zudums vārda vidū neievērojams. Parasts ir patskaņu zudums aiz *j* verbu pagātnes 3. personā. Dažos gadījumos zuduši gala zilbju īsie patskaņi, kas literarajā valodā vēl patvērušies: *i* zudis (*i*)*io*-celmu nominatīvā, *i*-celmu daudzskaitļa nominatīvā un akuzatīvā, pagātnes darāmās kārtas divdabjos *v'ec'* (< *vedis*), skaitlēm *d'iu* (< *divi*); izzudis arī verbu tagadnes vienskaitļa 2. personā: *tu cīāļ*, *gūļ*, *saļs't*, *dòl*. *u* zudis *u*-celmos, sekmējot to pāreju *o*-celmos. Gala zilbju patskaņi mēdz zust arī darāmās kārtas pagātnes lokāmos divdabjos, kā *gūojusjā* : *gūojus'*, *gūojušys* : *gūojuš*, *vadušy* : *vaduš*.

Blakus šādiem jauninājumiem ir sastopamas literarā valodā jau zudušas archaiskas formas, kā adverbji ar *-ai*: *lātài*, *ratài* u. c. Tāpat lielākā gadījumu vairumā nekā literarajā valodā sastopams *-i* formās ar *-(i)nieks*.

Kā raksturīga šo izlokšņu īpatnība ir adjektīvi, skaitleņi, pronomeni un participi ar veco daudzskaitļa nominatīva un datīva vokālismu. Tāpat šīs izloksnes atšķiras ar pārskaņu arī participos ar *-dāms* un *-ams* nupat minētajos locījumos. Šī parādība valodnieciskajā literatūrā nebija atzīmēta.

Konsonantismā sastopamas tās pašas īpatnības, kas citās augšzemnieku izloksnēs: līdzskaņu mikstinājums (izņemot č, š, ž) priekšējās rindas patskaņu ietekmē (kas Aulejā un Krāslavā stiprāks kā citās augšzemnieku rietum- un ziemeļizloksnēs), trejāda *l* skaņa, literarās valodas *ķ* un *ġ* izrunā kā *k'* un *g'*; *šķ*, *žģ* pārveidojumi par *šk* un *žg* vai *šk'* un *žg'*, *ch* aizstāšana ar *k* un *f* ar *p*.

Ir savas īpatnības arī līdzskaņu savienojumu ar *j* pārveidojumos:

- a) *j* zūd aiz *b*, *p*, *m*, *v*;
- b) verbos *bj*, *pj*, *mj*, *vj* Aulejā pārveidojas par *bļ*, *pļ* u. t. jpr., pie kam *ļ* tiek pārņests no tagadnes *io*-celmiem arī uz citiem tagadnes celmiem, Krāslavā šie savienojumi veidojas par *bn*, *pn* u. t. jpr.
- c) substantīvu *io*-celmos *bj*, *pj*, *vj*, *mj* > *b*, *p*, *v*, *m*, izņemot Aulejā vārdu *grūoys*, kurā *vj* > *vļ*.
- d) substantīvu *ē*- resp. *i*-celmos *bj*, *pj*, *vj*, *mj* > *b* : *b'*, *p* : *p'*, *v* : *v'*, *m* : *m'*.
- e) *sj*, *zj* > š, ž, bet *ē*-celmos š : *s'*, ž : *z'*;
- f) *kstj* > *kš*, *k's't'*;
- g) *stj* > *s't'*;
- h) *dj*, *tj* > ž, š, bet *ē*-celmos ž : *d'*, š : *t'*;
- i) *rj* > *r*, bet agrāk runāts kā *r'*.

Līdzskaņu mīkstināšana priekšējās rindas patskaņu ietekmē veicināja:

- a) svlpeņu sekundāru pārvēršanos šņaceņos;
- b) šņaceņu vispārināšanu visās locījumu formās tādos vārdos kā *greišļis!*, *ušņā*, *zvāigžņā* u. c.;
- c) jaunu formu veidošanos ar *-ņč*, kā *(j)iuđiņč* u. c.;
- d) *t', z', c' > š, ž, č* (*grýuš*, *dàuč* (*dàuž*), *p'iêč*).

Iespējams, ka šņaceņu izplatīšanos atbalstīja arī leišu valodas ietekme.

Konsekventa parādība abās izloksnēs ir *t* iespraudums starp *n* un *s* (*-nts > -nc*) un Aulejā *t* zudums starp diviem svlpeņiem. Citu parasto līdzskaņu piespraudums, iespraudums un zudums nav pārāk izplatīts.

Jāsecina, ka fonetikā ļoti ievērojama kaimiņu slavu valodu ietekme, kas visspilgtāk izpaužas līdzskaņu mīkstināšanā.

Salikteņu formu aprakstāmajās izloksnēs mazāk nekā literarajā valodā: nesastop salikteņus ar divdabja un finita verba formām, kā arī ar pronomu un adverbu formām — pirmajā un nomenu — salikteņa otrā daļā.

Biežāk nekā literarajā valodā pārveidojas salikteņa otrās daļas celma forma. Vairums salikteņu un atvasinājumu ir *ē-* vai *(i)jo-*celmi.

Salikteņu pirmajā daļā sastop visas tās pašas formas, kādas ir literarajā valodā.

Visai parasta ir celmu maiņa, salīdzinot ar literaro valodu, kā arī tās pašas izloksnes robežas: mijas *o-*celmi ar *ā-*celmiem, *ā-*celmi ar *ē-*celmiem, *o-*celmi ar *(i)jo-*celmiem u. c. It bieži *ē-*celmi tiek pārvērsti *i-*celmos, īpaši Aulejā. Vērojama arī pretēja parādība.

Gadījumu vairumā sastop tos pašus piedēkļus kā literarajā valodā, bet minamas arī atšķirības:

- a) dažu piedēkļu izlietojums nav tik plašs kā literarajā valodā, piem., nav tādu atvasinājumu kā *ēdējs* 'slimības nosaukums', tāda tipa vietu nosaukumu kā *purvājs*, *egliena* u. c.;
- b) sastopami nozīmes ziņā vienādi atvasinājumi ar literarās valodas vārdiem, bet ar atšķirībām formā:

literarās valodas *-atne* atbilst izloksnes *-ātne*, piem., *jaunatne* : *jaûnuotņā*;
 formai *-iens* atbilst *-ienis*, piem., *sitiens* : *s'it'iņc'*, *skaidiens* : *skaidiņc'*;
 deminut. *-iņš*, *-iņa* atbilst *-āņč*, *-āņā*: *z'iřziāņč*, *m'ēļiāņč*;
-uon- atbilst *-yûn-*, piem., *kalpuone* : *kòlpyûņā*;
-īns atbilst *-īms*, piem., *tùoļeīms*;
-ulis, *-elis* atbilst *-ēlis*: *šūpulis* : *šyup'ieļs'*, *ķīselis* : *k'ēisieļs'*.

Tikai izlokšņu formas ir *-ūn-*: *pārkiūņc'*, *-ūkl-*: *z'ļernyūkl'is'*, *-ūl-*: *v'ļisyūls*, *-usis*: *rudus'* (-is), *-ām-*: *putrūomy*, *-ien-* stādu vārdos: *skuōb'īņā* u. c.

- c) salīdzinot ar citām augšzemnieku izloksnēm, nav tām raksturīgu adjektīvu ar *-ijs* no substantīviem, piem., *sūļejs*, ar *-uojs* (> *-ojs*) — *muolojs*. To vietā plaši tiek lietoti adjektīvi ar *-āts* (> *-uōc*): *dūbuōc* 'bedrains', *smoluōc* 'sveķains' u. c.;
- d) tāpat kā citās augšz. izloksnēs un kā leišu valodā dzīvas un produktīvas Aulejā vēl formas ar *-in-*, kas literarajā valodā jau iznīkušas, tāpat raksturīgas formas ar *-ain-*. Ar formām *-inis*, *-ine* un *-ainis*, *-aine* tiek atvasināti arī adjektīvi, kādus nesastop literarajā valodā un par kuriem nerunā arī citās Latgales izloksnēs;
- e) pie Aulejas izlokšnes īpatnējām formām citu tuvo kaimiņu vidū pieder personu vārdi ar — *ēns* > *-ānc*, *-uks*, *-ēks* > *-āks*: *Stonānc*, *Jūoņuks*, *Teklāks*;
- f) Krāslavai īpatnēji ir adjektīvi ar *-eīc-* un Aulejā tiem atbilstošie *-eīz-*: *kum'ēļņeīca* : *kum'ēļņeīza*;
- g) ar krievu valodas ietekmi skaidrojams piedēkļa *-eīca* vispārinājums tādas nozīmes vārdos kā *sāim'īņeīca*, *dūorz'īņeīca*.

Ar priedēkliem atvasināto izlokšņu vārdu salīdzinājums ar prof. J. Endzelīna „Latviešu valodas gramatikā“ dotajiem piemēriem rāda, ka lielum lielajā gadījumā vairumā izlokšnes formas pēc nozīmes saskan ar attiecīgajām literarās valodas formām.

Nesaskaņas gadījumu ir nedaudz:

- a) izloksnē nesastop verbu atvasinājumus ar *aiz-* vienkāršas attālināšanās nozīmē, bet tai vietā saka ar *nūo-*: *nūbrāukt' da Rēigai*. Tāpat šo priedēkli izloksnē nelieto ar nozīmi 'pārspēt' kā, piem., *kas var mani aizrunāt*;
- b) *pie-* nelieto ar nozīmi 'tuvoties', piem., *piebraukt*, tai vietā saka — *dabrāukt'*;
- c) *panākt* vietā saka *danākt*, *uzdot* vietā *āizdūt'*, *uzrakstīt* vietā (piem., *uzrakstīt vēstuli*) — *p'īrakst'eīt'*;
- d) *nūo-* ar verbu pārspēšanas nozīmē nelieto;
- e) *pār-* nesastop pārstāvēšanas nozīmē.

Atšķirībā no literarās valodas izloksnē sastop:

- a) *aiz-* ar pārmēra nozīmi: *āiskōlta dūors* un nozīme, kas norāda, ka viss objekts aptverts: *āis'siāt' dūorzu*;

- b) *at-* ar darbības nobeiguma nozīmi: *atsīāt'* 'pabeigt sēt';
- c) *ie-* ar darbības ieilguma nozīmi: *isaguļāja*;
- d) *pie-* ar deminutivu nozīmi: *p'īlic' goļvu!*;
- e) *sa-* ar ierobežota ilguma nozīmi: *sakv'izjā*, sinonims *isakv'izjā* 'iekviecās';
- f) priedēklis *iz-* tāpat kā citās augšzemnieku izlokšnēs tiek lietots literārās valodas priedēkļu *iz-* un *uz-* nozīmē.

Vienīgi Aulejas izlokšnei raksturīgi adjektīvi ar prepozīcijām un nolieguma partikulām: *napagoŕc*, *napalops* u. c.

Dažus izlokšnes veidojumus ar priedēkļiem, kā *aizsēt*, *atsēt*, laikam ir ietekmējušas attiecīgās krievu valodas formas.

Tā redzam, ka vārdu atvasināšanā kaimiņu tautu valodu ietekme mazāka nekā fonetikā. Ir saglabāti arī senāki priedēkļi nekā literarajā valodā.

Izmantotā literatūra

Endzelīns J. Piezīmes par otras zilbes uzsvāru, *FBR XI*, Rīgā 1931. g.

Endzelīns J. *Latviešu valodas skaņas un formas*, Rīgā, 1938. g.

Endzelīns J. *Baltu valodu skaņas un formas*, Rīgā, 1948. g.

Endzelīns J. *Latviešu valodas gramatika*, Rīgā, 1951. g.

Endzelīns J. un Hauzenberga E. *Papildinājumi un labojumi latviešu valodas vārdnīcai*, Rīgā, 1934.–1938. g.

LPSR Zinātņu akadēmija. *Latviešu valodas dialektoloģijas atlanta materiālu vākšanas programma*, Rīgā, 1954. g.

Mūlenbachs K. un Endzelīns J. *Latviešu valodas vārdnīca*, Rīgā, 1923.–1932. g.

Raģe S. *Trīs Ziemeļvidzemes robežu izlokšņu apraksts*, Rīgā, 1955. g.

Rudzīte M. *Ziemeļvidzemes izlokšnes*, Rīgā, 1954. g.

Šmite E. *Vidus un lībisko izlokšņu saskare Daugavos*, Rīgā, 1954. g.

Izlokšņu apraksti

Baltinavas izlokšne. M. Vītole, *FBR XI*

Barkavas pagasta izlokšne. J. Ceriks, *FBR XIII*

Ciblas pag. Eversmuižas novada izlokšne. O. Āboliņa, *FBR VI*

Kalupes pagasta izlokšnes apraksts. A. Samuše, *FBR XVIII*

Kārsavas pagasta izlokšne. T. Šmite, *FBR XII*

Krāslavas pagasta izlokšne. M. Alksnis, *FBR XII*

Preiļu pagasta izlokšne. J. Turkupulis, *FBR IV un VIII*

Saīsinājumi

LVG — prof. J. Endzelīna *Latviešu valodas gramatika*, R. 1951. g.

FBR — Filologu biedrības raksti

Anna Vagale un viņas darbs filoloģijā¹

Anna Vagale (1912–2006) ir labi pazīstama Krāslavas puses latviešu valodas un literatūras skolotāja; bijusi skolu inspektore, mācību metodiķe, savulaik pagodināta ar nosaukumu „Teicamnieks tautas izglītības darbā”. Dialektoloģijas un toponīmikas materiālu vācēja, novadpētniece. Zināma arī kā publiciste, palaikam publicējās vietējās avīzēs. Mazāk zināms ir Annas Vagales veikums latviešu dialektoloģijā, kaut patiesībā viņa būtu piepulcējama tām skolotājām, kuru dzimtās puses izlokšņu apraksti publicēšanu piedzīvojuši ātrāk — kā Lida Krautmane-Lohmatkina (Pope un kaimiņizlokšnes), Sofija Dravniece (Dundaga), Marta Strautiņa (Mārciena) u. c.

Skolotāja Anna Vagale dzīves laikā diemžēl nepiedzīvo savu materiālu publicēšanu kādā atsevišķā izdevumā, kaut viņas vākumi nav zuduši: ģimnāzistes iesūtījumi glabājas Folkloras krātuvē, studiju laika darbi — LU Latviešu valodas institūtā un Humanitāro zinātņu fakultātes Baltu valodniecības katedrā. Ar Krāslavas Vēstures un mākslas muzeja darbinieku gādību 2019. gadā iznākusi grāmata „Nu sakneitis lozda zīd: Annys Vagalis folklorys i etnografiskūs materialu vuokums Kruoslovys apļeicīnē“ (atb. red. L. Leikuma). Šai izdevumā ietverts: a) folkloras vākums no Mateļiem (Krāslavas pag.), Aulejas un Skaistas; b) etnogrāfiskie materiāli un vietvārdu skaidrojumi no dzimtajiem Mateļiem un apkaimes; c) ap 1000 vienību plašs apvidvārdu apkopojums ar komentāriem. Beidzamajā nodaļā integrēti padaudzi A. Vagales kursadarba „Aulejas apvidus leksika (dzīvojamās un saimniecības ēkas un to iekārtas)“ (1956) šķirkļi.

Līdz šim nebija aktualizēta A. Vagales darbošanās valodniecībā 30. gados, kaut viņas savāktie izlokšņu materiāli bagātīgi pārstāvēti J. Endzelīna un E. Hauzenbergas darbā „Papildinājumi un labojumi K. Mūlenbacha

---

¹ Aprakstā izmantoti Krāslavas Vēstures un mākslas muzeja materiāli.

Latviešu valodas vārdnīcai“ (I sēj. 1934–1938; II sēj. 1946). Piemēram: (pieraksts vienkāršots) *dibas, glumtas, ieprāva, izdilas, izēdas, izkasinis, nuovālis, pārsmeldze* u. c.). Annas Vagales vārda pieminējuma ne vārdnīcā, ne tās papildsējumos nav, tomēr uzmanību saistīja EH fiksētā īpatnējā leksika no Aulejas ar marķējumu †, kas nozīmē, ka attiecīga vārda vai tā nozīmes ME pamatsējumos vēl nav. Materiālu pierakstītājas autorību precizēt ļāvis pieminētais kursdarbs („par IV kursu“), kurā A. Vagale raksta, ka Aulejas novada leksiku, kas ietverta EH, vākusi no 1933. līdz 1935. gadam un tā glabājas ZA Latviešu valodas un literatūras institūtā. Dienžēl grāmatas „Nu sakneitis lozda zīd“ izstrādes laikā vēl nebija aktualizēts otrs A. Vagales kursdarbs („par V kursu“) — „Aulejas apvidus leksika (apģērbs un rota)“ (1956), kurā tāpat netrūkst EH ietvertu apvidvārdu (sk. *buturis, graids, graidāt, veldine, veldinēt* u. c.).

Ceļš līdz filologa diplomam Annai Vagalei sanācis ilgs — ceturtdaļgadsimta garumā, bet arī zināšanas 1957. gadā ir citas, salīdzinot ar gaitas sākumu 1931. gadā. Diplomdarbā aul(ej)iešu runas dotumus autore salīdzina ar ziņām no dzimtā Krāslavas pagasta un tuvējās Skaistas, tas darba vērtību ceļ. Viņai ir savs ieskats par izlokšņu fonētisko pierakstu, un tas netiek apstrīdēts². Laika garam atbilstoši skolotāja spriež par dialekta un literārās valodas attieksmēm, un labi vien ir, ka nav realizējusies kursdarbā paustā apņemšanās savākt materiālu papildināt „ar mūsdienu leksikas piemēriem“, kā vērtība etnogrāfijai, domājams, būtu daudz mazāka. Diplomdarbs saņem vērtējumu „teicami“ un ieteikumu darbu turpināt, uzrakstot arī par Aulejas izlokšnes morfoloģiju un sintaksi. Cildinoši ir recenzentes Alīses Lauas vārdi: „Darbs no sākuma līdz galam runā par ļoti nopietnu valodniecības darbinieci.“ Ar A. Vagales diplomdarba publikāciju „BF“ arhīva materiālos tālaika vērtētāju ieteikums uzrakstīto daļu publicēt nu būtu realizējies, un tas ir labs pienesums baltu filoloģijai.

1962. gadā Anna Vagale piedalās plašā valodnieku ekspedīcijā³, kājām izstaigājama (daļu teritorijas kopā ar kolēgu Janīnu Gekišu) tagadējos Skaistas un Kalniešu pagastus un pierakstīdama vietu vārdus, nostāstus, citu pētniecībai noderīgu materiālu. LU Latviešu valodas institūta Onomastikas

² Tā, piemēram, plata palatālā *e* un *ē* atspoguļošanai A. Vagale izmanto *ā* un *ā̄*, bet to priekšā kā mikstinājuma zīmi lieto *ĭ*. BF publikācija autores pieraksta veids ir paturēts.

³ Sekmīga valodnieku ekspedīcija, *Rīgas Balss*, Nr. 237 (06.10.1962), 6. lpp.; Valodnieku ekspedīcija Latgalē, *Dzimtenes Balss*, Nr. 81 (08.10.1962), 4. lpp.

nodaļas vietvārdu kartotēkā atrodas aptuveni tūkstotis A. Vagales pierakstītu vietvārdu kartiņu, kā dotumi pakāpeniski iedzīvojas lielajā „Latvijas vietvārdu vārdnīcā“. Šai pat gadā sagatavojusi ziņas par Skaistas izloksni⁴ topošajam latviešu valodas dialektu atlantam atbilstoši „Latviešu valodas dialektoloģijas atlanta materiālu vākšanas programai“ (1954).

Ar šo Annas Vagales aktīvā darbība valodniecības jomā beidzas un turpmākie gadi aizrit pedagoģijā. Tomēr skolotāja vienmēr ir bijusi atsaucīga līdzīga darba veicējiem — sarakstījusies ar ģeogrāfi Rutu Avotiņu, palīdzējusi Otilijai Kovaļevskai krievisko padomju armijas topogrāfisko karšu nosaukumu precizēšanā un konsultējusi viņu „Krāslavas rajona ģeogrāfisko nosaukumu vārdnīcā“ (1997) izstrādes gaitā. 80. gados disertācijas „Darbības vārds Krāslavas, Aulejas, Skaistas un Izvaltas izloksnē“ tapšanas laikā skolotājas lietpratīgās piezīmes ar pateicību pieņēmusi Lidija Leikuma.

Anna Vagale ir dzimusi 1912. gada 20. aprīlī Krāslavas puses Kombuļu pagasta Mateļos zemnieku Antona un Aneļas Vagaļu saimē. Priekšā ir vecākā māsa Staņislava, vēlāk piedzimst brālis Boļeslavs. 20. gs. 20. gadu zemes reformas laikā Vagaļi pārceļas uz t. s. Ostravas viensētu (*kutari*), kur saimniekot var racionālāk. Vecāku materiālā rocība nav liela, bet viņi ir dziļi ieinteresēti bērnu izglītošanā un atbalsta tos, cik spēj.

Annas skolas gaitas sākas Solimu 4-klasīgajā, turpinās Kombuļu 6-klasīgajā pamatskolā, pēc tās — no 1927. līdz 1931. gadam — Valsts Krāslavas vidusskolā (ar 1930. gadu ģimnāzija). Abas ar māsu iesaistās folkloras vākšanā, pieraksta to no Mateļu ļaudīm un nodod Folkloras krātuvei⁵. Rudenī pēc ģimnāzijas Anna Vagale iestājas Latvijas Universitātes Filoloģijas un filozofijas fakultātes Baltu valodu nodaļā, kur mācās ar pārtraukumiem līdz 1938. (pēc citiem dokumentiem — līdz 1940. vai 1941.) gadam, bet augstskolu vēl nebeidz (1939. gada februārī piedzimst meita Dina). Maizi un līdzekļus studijām pelna visādos darbos: kā pagaidu darbiniece („inteliģentā bezdarbiniece“) dažus mēnešus nostrādā Latvijas Valsts arhīvā, ilgāk, ar pārtraukumiem, — Folkloras krātuvē (1931–1934), ir brīva līguma darbiniece Tautas labklājības ministrijā (1934–1940 februārim), varu maiņas

⁴ A. Vagales apkopojums „Bijušā Skaistas pagasta teritorijā vāktie izloksnes materiāli. 1962. g.“ glabājas LVI Valodas vēstures un dialektoloģijas nodaļā, diemžēl ar nekorekti pierakstītu vācējas uzvārdu („Vagule“), kā arī nodrukāts „Latviešu valodas dialektu atlantā. Leksika“ (1999, 289. lpp.).

⁵ sk. <http://garamantas.lv/lv/file/785112>

laikā — rēķinvede, tad grāmatvede vairākās iestādēs, līdz darbs tiek pazaudēts vispār. 1941. gada septembrī Anna Vagale (1938–1941 maijam vīra uzvārdā Dzalba) atgriežas tēva mājās.

1941. gada novembrī Anna Vagale sāk darbu Aulejas pagasta Kalvīšu pamatskolā, mazliet vēlāk un ilgāk māca Dzalbu pamatskolā. 1944. gada septembrī kļūst par Krāslavas 1. vidusskolas latviešu valodas un literatūras skolotāju, bet 1946. gada septembrī uzņemas direktores un skolotājas pienākumus Krāslavas rajona Sauleskalna t. s. augošajā vidusskolā. Līdz vidusskolai šī skola tomēr neizaug. Strādā tajā līdz 1948. gada 10. janvārim, kad no direktores pienākumiem tiek atbrīvota un iecelta par Krāslavas apriņķa Tautas izglītības nodaļas skolu inspektori, vēlāk Metodiskā kabineta vadītāju. Paralēli tam māca latviešu valodu un literatūru Krāslavas 1. (latviešu) vidusskolā, kādu laiku būdama arī mācību daļas vadītāja. Ilgus gadus vada skolas dramatisko kolektīvu, kurš ar panākumiem uzstājas Krāslavā un kaimiņos — Kombuļos, Izvaltā, Dagdā.

1951. gadā Anna Vagale atkal iestājas Latvijas Valsts universitātes Vēstures un filoloģijas fakultātes Latviešu valodas un literatūras nodaļā, studē neklātienē. Augstskolu absolvē 1957. gadā.

Pensionējusies 1970. gada augustā, A. Vagale kādu laiku (1975–1978) vēl strādā Sauleskalna 8-gadīgajā skolā. Oficiālās darba gaitas beigusi, dzīvo Krāslavā. 80. gadu izskaņā paspēj iesaistīties Atmodas laika notikumos, aktīvi piedalās Latvijas Kultūras fonda Krāslavas iniciatīvās grupas darbā, raksta vietējā presē. 1996. gadā pārceļas pie meitas uz Rīgu.

Mirusi 2006. gada 5. martā, apbedīta Kombuļu pagasta Rairu kapos.

Lidija Leikuma

Latvijas Universitātes

Humanitāro zinātņu fakultāte

Baltu valodniecības katedra

Visvalža iela 4a, LV-1050 Rīga, Latvija

lleikuma@inbox.lv

12. starptautiskais seminārs *Latviešu raksti un raksti Baltijā 16.–19. gadsimtā – pētniecības aktualitātes un problēmas*

2022. gada 14. janvārī Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātē notika 12. starptautiskais seminārs „Latviešu raksti un raksti Baltijā 16.–19. gadsimtā — pētniecības aktualitātes un problēmas“. Starpdisciplinārajā seminārā piedalījās pētnieki, kas stāstīja par saviem jaunākajiem atradumiem un pētījumiem. Savus darbus prezentēja zinātnieki, kas pārstāv Latvijas, Lietuvas, Polijas, Krievijas un Zviedrijas augstskolas un pētniecības iestādes. Tā kā koronavīrusa pandēmija joprojām nav rimusies, seminārs tāpat kā iepriekšējā gadā notika tiešsaistē. Gan rīkotāji, gan dalībnieki jau ir pieraduši pie tiešsaistes sarīkojumiem, tāpēc seminārs ritēja raiti, starpgadījumu gandrīz nebija. Arī dalībnieku skaits bija nedaudz pieaudzis. Kā runātāji vai klausītāji semināram kopā bija pieslēgušies 45 dalībnieki no vismaz piecām ārvalstīm, kā arī no dažādām vietām Latvijā.

Seminārā tika nolasīti 13 referāti. Īpaša uzmanība bija veltīta pētnieciskajā aprītē atgrieztajam latviešu luterāņu baznīcas rokasgrāmatas *Letisches Vade mecum* 1671.–1673. gada izdevuma vienīgajam zināmajam pilnīgajam eksemplāram, kas tagad glabājas Turaidas muzejrezervāta krājumā. Konvolūts nozīmīgs ar K. Firekera dziesmu pirmajiem publicējumiem, ar H. Kleinšmita *Lattweefcho Pataro=Ghramatas* pirmizdevumu, kā arī citu tekstu izdevumiem.

Semināru iesāka **Ernesta Kazakēnaite** (*Kazakēnaitē*, Viļņa), kura referātā „Atkalatrastā 1671.–1673. gada Vidzemes luterāņu rokasgrāmata un tās izdevēja priekšvārds“ pastāstīja, kā pamanījusi informāciju par izdevuma atrašanās vietu, kā sazinājusies ar Turaidas muzejrezervātu un parūpējusies, lai konvolūts atkal taptu plašāk zināms. Tāpat referātā uzmanība bija veltīta grāmatas priekšvārdam, kā arī Latvijas Valsts vēstures arhīvā esošajiem

dokumenti, kas izgaismo dažus rokasgrāmatas 1671.–1673. gada izdevuma rašanās aspektus.

Turaidas muzejrezervāta galvenā krājuma glabātāja **Līga Kreišmane** (Turaida) nolasiya referātu „Grāmatu kolekcija Turaidas muzejrezervāta krājumā. Tās izveide un retumi“, kurā iepazīstināja ar to, kad un kādos apstākļos radusies muzeja grāmatu kolekcija. Īpaši atzīmējama ir bibliotekāra un arhivista Aleksandra Jansona (1916–1991) loma vairāku retumu, tostarp 1671.–1673. gada rokasgrāmatas eksemplāra, nonākšanā Turaidas muzejā.

Literatūrvēsturniece **Māra Grudule** (Rīga) iepazīstināja ar „Kristofa Fīrekera dziesmu korpusu 1671. gada dziesmu grāmatā“. Tajā ar iniciāļiem C.F. ir apzīmēti 64 teksti, to starpā 23. psalma atdzejojums, dažādu vācu dziesmu tulkojumi, kā arī 10 dziesmas, kas varētu būt oriģināldzejojumi. Professore atzīmēja dziesmu, to uzbūves un stila daudzveidību, kas raksturo Fīrekeru kā latviešu garīgās dzejas aizsācēju.

Pētera Vanaga (Rīga / Stokholma) referātā „Kristofa Fīrekera dziesmu ortogrāfija 1671.–1673. un 1685. gada Rīgas rokasgrāmatās“ uzmanība bija pievērsta Fīrekera dziesmu rakstības atšķirībām divos Rīgas luterāņu rokasgrāmatas — 1671.–1673. un 1685. gada — izdevumos. Salīdzinājums rāda, ka autentiskāka un konsekventāka ortogrāfija ir ievērota agrākajā izdevumā. Tādējādi tieši tajā ir meklējami Fīrekera iespiesto tekstu ortogrāfijas principi, kā arī dažas saglabājušās iezīmes no nedaudz atšķirīgās rokrakstos lietotās Fīrekera ortogrāfijas.

LU Baltu filoloģijas maģistra studiju programmas studentes **Justīne Bondare, Agute Klints, Klinta Mellupa, Anete Ozola, Juta Valdmane** (Rīga) bija sagatavojušas „Ieskatu Heinriha Kleinšmita *Lattweefcho Pataro=Ghramatas* pirmizdevumā (1672)“. Tajā tika aplūkotas šīs Turaidas konvolūta daļas teksta rakstības, morfoloģijas, sintakses un leksikas īpatnības. Sākotnējā analīze liecina, ka Kleinšmita valoda un rakstība seko Georga Manceļa iedibinātajai tradīcijai, taču tai ir arī vairākas savdabības, kas Manceļa tekstos nav sastopamas. Izdevums neapšaubāmi ir pelnījis plašāku un pamatīgāku iedziļināšanos.

Semināra otro daļu iesāka **Everita Andronova** (Sanktpēterburga / Rīga) ar referātu „*Iht ka ar weenu Wahrdu (und ihffe.) Dres1682_SBM 3423*“. Referente turpināja iepriekšējā seminārā aizsāktu tēmu, raksturoja G. Dreseļa 1682. gada katehismu, tā avotu — J. Brēvera vācu katehismu, kā arī atšķirības starp abiem tekstiem. Vairāk uzmanības tika veltīts tulkošanas

paņēmieniem — metafrāzei, parafrāzei un imitācijai. Dreseļa katehismā vieglāk pamanāmi ir tulkošanas paņēmieni, kas raksturīgi rakstu valodai — kalkētas konstrukcijas, vārdu secība teikumā, leksiskie aizguvumi, neadaptētas īpašvārdu formas. Par runātās valodas klātbūtni var liecināt locījumu formu lietojums blakus acīmredzamai vācu valodas prievārdu konstrukcijai, kā arī plašs verba divdabja formu lietojums.

Anta Trumpa (Rīga) runāja par „Bībeles terminu *apgrēcība* un *apgrēcināt* semantiku cauri gadsimtiem“. Aplūkojusi abu vārdu nozīmi dažādos avotos, pētniece nonāca pie secinājuma, ka Bībelei raksturīgā vārda *apgrēcība* lietojumam Mateja evaņģēlija 18. nodaļas tulkojumā no 1575. gada līdz mūsdienām redzama Mārtiņa Lutera Bībeles tulkojuma ietekme. Arī vārds *apgrēcināt* attiecīgās Bībeles tulkojuma vietās saglabāties līdz jaunākajiem izdevumiem, kaut, iespējams, mūsdienu lasītājiem vārda nozīme ne vienmēr ir īsti skaidra.

Anna Frīdenberga (Rīga) savā referātā „Daži jaunākie šķirkļi *Latviešu valodas vēsturiskajā vārdnīcā*“ aplūkoja leksēmu *zīme*, kā arī vairākus no tās atvasinātus vārdus un to nozīmi 16. un 17. gadsimta rakstos. Avotu materiāls rāda, ka šo vārdu semantika ir ļoti daudzveidīga. Īpaši plašs ir no vārdiem *zīmot* un *zīmēt* atvasināto priedēkļverbu (*apzīmot*, *iezīmot*, *iezīmēt*, *nozīmēt* u. c.) lietojums. Dažādās šo verbu nozīmes saistītas ar pamatvārda *zīme* nozīmēm, — ‘iezīmēt, apzīmēt’, ‘dot zīmi’ u. c. Avoti sniedz liecību arī par to, kā veidojusies verba *zīmēt* mūsdienās parastākā nozīme.

Jolantas Višņohas (*Wisnioch*, Viļņa / Varšava) referāts „Vēlējuma izteiksmes formas latviešu valodā 17. gs. valodniecisko un reliģisko darbu autoru lietojumā“ bija veltīts šo darbības vārdu formu aprakstam piecos latviešu valodas gramatiskos darbos, tāpat arī G. Manceļa, H. Ādolfija, K. Fīrekeru un E. Glikas latviešu tekstos. Savāktais materiāls rāda, ka Manceļa darbos vēlējuma izteiksmes dsk. personu formās izmantotas vienīgi galotnes ar *-a-*, resp. *-ah-*. Šajā ziņā Manceļa darbiem vistuvākās ir Rēhehūzena un Dreseļa gramatikas. Ādolfija/Fīrekeru tekstos kondicionāla dsk. personu formās dominē galotne ar *-u-*, tomēr retumis gadās arī pa kādai galotnei ar *-a-*. Šie dati sakrīt ar Ādolfija gramatikas materiālu. Glika Bībeles tulkojumā vēlējuma izteiksmes dsk. formās abās personās izmantotas gan galotnes ar *-a-*, gan ar *-u-*, kaut galotnes ar *-u-* ir pārsvarā. Abas galotnes lietotas pamīšus, nereti pat viena teikuma ietvaros. Veidojot kondicionāla formu sistēmu, Glikas iet roku rokā ar Fīrekeru un Ādolfiju. Visiem reliģisko tekstus

autoriem kopīgs ir ļoti precīzs velējuma izteiksmes vsk. un dsk. formu galotņu šķīrums. Galotne *-u* ar trīs izņēmumiem lietota vienīgi vienskaitlī un dsk. 3. pers. formās. Dsk. 1. un 2. pers. formās visi autori konsekventi lieto daudzskaitļa galotnes ar *-u-*, *-a-*, resp. *-ah-*. Atgriezeniskajiem vārdiem visos 17. gs. rakstu avotos vsk. un dsk. 3. pers. formās lietota galotne *-ohs*. No nedaudziem piemēriem gramatikās un tekstos var secināt, ka dsk. 1. un 2. pers. formai arī ir speciālas galotnes 1. *-amohs/-amees*, 2. *atohs/-atees*.

Everitai Andronovai seminārā bija vēl viena prezentācija. Referātā „*Tas/ kas jau sen=dienījam pirmos laikos gaidīts*: SENIE 20 gados“ viņa pastāstīja par to, kā veidojies un attīstījies latviešu valodas seno tekstu korpusi SENIE (<http://senie.korpuss.lv/toc.jsp>). Kopš 2021. gada notiek pāreja uz vienotu korpusu platformu *NoSketchEngine* (<http://nosketch.korpuss.lv/#open>), kur arī SENAJIEM būs jaunas meklēšanas iespējas. Savukārt līdzšinējā vietnē šobrīd nekas mainīts vai papildināts netiek. Nākotne rādīs tās likteni, taču būtu vērtīgi saglabāt vienuviet jau esošos faksimilus un indeksus. Referātā tika arī pieminēts, ka nupat elektroniski publicēta E. Andronovas, R. Siliņas-Piņķes un A. Trumpas sastādītā „Latviešu valodas seno (16.–18. gs.) tekstu valodniecisko pētījumu bibliogrāfija (līdz 2019. gadam)“ (<https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/56911>), kas būs ļoti noderīga seno tekstu pētniekiem un studentiem.

Semināra trešās daļas referātos tika aplūkoti 18. un 19. gadsimta latviešu rakstu vēstures jautājumi. Vispirms **Pauls Daija** (Rīga) pievērsās „Kristofa Reinholda Girgensona (1752–1814) darbu vācu avotiem“. Galvenā uzmanība bija diviem darbiem — *Stahfti, pafakkas, dfeefmas un mihklas* (1823) un *Robinsons Kruhfiņfch* (1824). Ja otrajam oriģinālu ir norādījis tulkotājs pats — tas ir J. Kampe (*Campe*), tad pirmās grāmatas daudzumu tekstu avotu noskaidrošana prasījusi vairāk pūļu. Tulkoto autoru vidū ir tādi vācu dzejnieki un rakstnieki kā G. A. Birgers (*Bürger*), J. V. L. Gleims (*Gleim*), M. Klaudiuss (*Claudius*), E. fon der Reke (*Recke*), A. F. E. Langbeins (*Langbein*), A. fon Kocebū (*Kotzebue*) un citi. Autoru un tekstu izvēle liecina, ka Girgensons ir domājis ne tik daudz par savu lasītāju izglītošanu, bet par literatūras kā sava veida izklaides radīšanu.

Poznaņas Universitātes profesore **Nikole Nau** (*Nau*) referātā „*Bišu grāmatiņa Kurzemes un Latgales latviešu valodā 19. gs. sākumā: reģionālas atšķirības un citu valodu ietekme*“ salīdzināja divas savstarpēji saistītas grāmatas — K. Launica (*Launitz*) *Bißchu=gramatiņa jeb ihßa un ßkaidra*

Pamahzißchana no bittehm un bißchu kohpßchanaß (1803) un J. Akeleviča (*Akielewicz*) *Eysa mociba ap audzieyszonu biszu* (1832). Pirmās pamatā ir Prūsijas autora D. Zetegasta (*Settegast*) *Das Wahre und Nützliche in der Bienenzucht* (1798), bet J. Akelevičs ir pārcēlis latgaliski K. Launica darbu. Referentes mērķis, salīdzinot abus tulkojumus, bija veikt koloniālo valodu ietekmes salīdzinājumu divās latviešu rakstu valodās. Analīze liek domāt, ka vācu valodas ietekme lejaslatviešu rakstu valodā ir spēcīgāka, nekā poļu valodas iespaids — latgaliešu jeb augšlatviešu tekstā. Pēdējā daudzējādā ziņā šķiet tuvāka runātai tautas valodai.

Pēdējo referātu seminārā nolasīja **Renāte Siliņa-Pinķe** (Rīga) — „Par personvārdiem G. F. Stendera un K. K. Ulmaņa vārdnīcās“. Referente bija apkopojusi materiālu no četrām 18. un 19. gadsimta vārdnīcām — G. F. Stendera *Entwurf eines lettischen Lexici* (1761) un *Lettisches Lexikon* (1789), K. K. Ulmaņa *Lettisches Wörterbuch. Erster Theil. Lettisch=deutsches Wörterbuch* (1872), kā arī K. K. Ulmaņa un G. Bražes *Lettisches Wörterbuch. Zweiter Theil. Deutsch=lettisches Wörterbuch* (1880). Avotu salīdzinājums ļauj izdarīt šādus galvenos secinājumus: visu vārdnīcu personvārdu saraksti struktūras ziņā ir identiski; abās 19. gs. vārdnīcās parādās jauni vācu šķirkļavārdi, apmēram divreiz lielāks latviešu personvārdu formu skaits (ap 430 pret ap 210), norāde uz atšķirībām starp oficiālo vārdu un ikdienas lietojumu. Nedaudz atšķirīgi ir arī vārdnīcās lietotie ortogrāfijas principi.

Semināru noslēdza vēl vairāki jautājumi un diskusijas. Kopīgais secinājums bija, ka aizvadīta darbīga un auglīga diena. Vērtīgi bijuši ne tikai nolasītie referāti, bet arī savstarpēja apmaiņa ar dažādām norādēm un padomiem, kas dod iedvesmu un ļauj turpināt un padziļināt veco rakstu pētniecību no dažādiem aspektiem.

Pēteris Vanags
Latvijas Universitātes
Humanitāro zinātņu fakultāte
Baltu valodniecības katedra
Visvalža iela 4a, LV-1050 Rīga, Latvija
pvanags@latnet.lv

57. Artura Ozola dienas konference

Salīdzinot ar vērienīgo starpdisciplināro simtās A. Ozola dienas atzīmēšanu 2012. gadā, ievērojamā latviešu letonista 110. gadadiena sanāca daudz klusāka. Arī tās norise tika atvirzīta uz netradicionālu kalendāro laiku — pavasari, cerībā, ka tad varēs tikties jau klātienē, kā arī notika. Īpašas uzmanības lokā nonākušais „apaļais“ jubilārs — J. Endzelīna „Lettisches Lesebuch“, kas ir viens no latviešu valodnieka kapitāldarbiem — bija īsti godcienīgs.

Un tā — 2022. gada 20. maijā baltu valodnieki un citi interesenti pulcējās gadskārtējā starptautiskā prof. Artura Ozola dienas konferencē „Valodas mantojums: Jāņa Endzelīna „Lettisches Lesebuch“ (1922) — 100“, ko organizēja Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļas Baltu valodniecības katedra. Tika nolasīti un izdiskutēti deviņi referāti, kas bija veltīti diahroniskajai baltu valodu un to dialektu pētniecībai, kā arī atsevišķiem valodniecības teorijas jautājumiem.

Pirms simt gadiem Heidelbergā „Indogermanische Bibliothek“ mācību un rokasgrāmatu daļas gramatiku sērijā vācu valodā publicētā hrestomātija „Lettisches Lesebuch“ ir nozīmīgs izdevums ne tikai latviešu, bet arī baltu valodniecības un indoeiropēistikas vēsturē. Tajā ir atrodami pārskati par latviešu valodas fonētiku un morfoloģiju, raksturota latviešu tautasdziesmu metrika. Lielu šā darba daļu aizņēma J. Endzelīna apstrādātie teksti, parādot katra vārda literāri vēlamu izrunu citētajās tautasdziesmās, pasakās, piemēros no daiļliteratūras un zinātniskās literatūras. Ir sniegts metodiski labi pārdomāts pārskats par latviešu dialektoloģiju, kur ar dažādiem paraugiem atspoguļots ap 100 latviešu izlokšņu īpatnību. Hrestomātijas beigās apkopoti tekstos sastopamie vārdi ar tulkojumu vācu valodā.

Konferences ievadreferātā „J. Endzelīna „Lettisches Lesebuch“: no līguma līdz grāmatai“ **Sarma Kļaviņa** (Rīga), atklājot interesantus J. Endzelīna biogrāfijas faktus, analizēja šā nozīmīgā izdevuma, kas ir indoeiropiešu

salīdzināmi vēsturiskās valodniecības organiska daļa, tapšanas vēsturi. 1911. g. ar šo valodnieku, kas tolaik strādāja par Harkivas universitātes Salīdzināmās valodniecības un sanskrita katedras profesoru, Heidelbergas apgāds noslēdza līgumu par „Lettisches Lesebuch mit grammatischer Einleitung“ izstrādi, tādējādi izraisot cita, Getingenes, apgāda izdevēju neapmierinātību — ar to jau 1903. g. bija noslēgts līgums par „Lettische Grammatik“ radišanu, kurā bija paredzēts „bez apgāda piekrišanas nepiedalīties kādā citā konkurējošā pasākumā“. Taču, kā akcentēja S. Kļaviņa, „Lettisches Lesebuch“ nevis konkurēja ar „Lettische Grammatik“, bet gan bija viens no priekšdarbiem tās izstrādē, jo zinātniskas gramatikas sagatavošanai nepieciešamas reprezentatīva tekstu kopuma studijas. „Latviešu lasāmgrāmata“ līdzās folkloras, daiļliteratūras un zinātniskiem tekstiem tika bagātīgi iekļauti dialektu un izlokšņu materiāli, ko J. Endzelīns vācis vasaras atvaļinājumu laikā. 1912. gadā Harkivas universitāte pat finansējusi viņa komandējumu pie Kurzemes, Vidzemes un Vitebskas guberņas latviešiem. 1912. gadā profesors publicēja pirmo latviešu valodas izlokšņu materiālu vākšanas un apraksta programmu, tajā dominēja fonētikas jautājumi. Referāta autore pastāstīja par apstākļiem, kādos J. Endzelīns, Latvijas valsts un Augstskolas aicināts, pēc atgriešanās Latvijā (1920) abas grāmatas izdeva 1922. gadā.

Lidija Leikuma (Latvijas Universitāte) referātā „Latviešu izlokšņu tekstu pieraksts: daži 21. gs. risinājumi“ aplūkoja dialektu tekstu hrestomātijas un citus izdevumus no J. Endzelīna „Lettisches Lesebuch“ līdz mūsdienām un apkopoja tekstu vākumiem svarīgus papildinājumus un precizējumus. Piemēram, Martas Rudzītes darbos blakus ietvertajiem paraugiem no „Lettisches Lesebuch“ sniegti daudzi jauni materiāli, kas ienākuši no vēlāka laika valodnieku apcerējumiem un filoloģijas studentu darbiem. 2005. g. izdotajā M. Rudzītes pētījumu apkopojumā „Darbi latviešu dialektoloģijā“ tā sastādītāji L. Leikuma un A. Andronovs vienādojuši un grafiski nedaudz modificējuši fonētisko pierakstu, iespēju robežās precizējuši ziņas par avotiem un teicējiem. 2009. g. I. Meža, L. Leikumas un A. Andronova sastādītajā izlasē „Sibīrijas latviešu dziesmas“ atskaņojamo tekstu transkripcija ir maksimāli vienkāršota, tomēr izlokšņu raksturīgākās iezīmes parāda. 2015. g. M. Rudzītes piemiņai autoru kolektīvs sastādījis krājumu „Viena zeme, vieni ļaudis, nav vienāda valodiņa : Latviešu valodas izlokšņu paraugi“ ar apmēram 100 izlokšņu paraugiem, ko var lasīt vienkāršotā transkripcijā

un noklausīties audioformātā. Tajā sniegts ieskats Latvijas novadu runas stāvoklī mūsdienās, raksturotas ierakstos klausāmo tekstu īpatnības pa izlokšņu grupām, skaidroti tekstu pieraksta pamatprincipi. 2019. g. Krāslavas Vēstures un mākslas muzejs izdevis krājumu „Nu sakneitis lozda zīd“ ar Annas Vagales folkloras un etnogrāfisko materiālu vākumu no Krāslavas apkaimes. Referāta autore pievērsa uzmanību tam, ka, lai arī A. Vagale dialektoloģijā ir maz pazīstama kā valodniece, viņas fiksētā leksika bagātīgi pārstāvēta K. Milēnbaha „Latviešu valodas vārdnīcas“ papildinājumos (EH). Viņas studiju darbi bijuši izstrādāti dialektoloģijā prof. M. Rudzītes vadībā un pētījumi šai jomā turpināti līdz aptuveni 80. gadiem, sniedzot uzticamu materiālu no vairākām Dienvidlatgales izloksnēm. Referāta nobeigumā L. Leikuma iepazīstināja ar 2021. gadā uzsāktajiem Sibīrijas ekspedīciju materiālu publiskošanas darbiem. Materiāli iegūti Latvijas Universitātes un Sanktpēterburgas Valsts universitātes etnolingvistiskajās ekspedīcijās pie Sibīrijas latviešiem laikā no 2004. līdz 2009. gadam. Pirmā materiālu apstrādes posma veikums aplūkojams un noklausāms LKF digitālajā arhīvā *garamantas.lv*. Svarīgi ir tas, ka unikālie materiāli ir gan pietuvināti „paras-tam“ lietotājam, gan izmantojami zinātniskiem nolūkiem.

Anita Paidere (Latvijas Universitāte) nolasīja referātu „Deminutīva izskaņu *-iņš, -iņa* varianti J. Endzelīna „Lettisches Lesebuch“ (1922), „Latviešu valodas dialektu atlanta“ morfoloģijas daļas 1. sējumā (2021) un Latvijas mikrotoponīmijā: salīdzinošais aspekts“, prezentējot pētījumu par deminutīvu variantiem minētajos izdevumos un Latvijas mikrotoponīmijas materiālos. Mikrotoponīmi — sufiksāli atvasinātie purvu, mežu un pļavu nosaukumi — tika skatīti arī izlokšņu variantu vārddarināšanas aspektā. Pētījumā, ņemot par pamatu J. Endzelīna „Lettisches Lesebuch“ nodaļā „Texte. Dialektproben“ iekļauto materiālu, aplūkoti šādi deminutīva izskaņu *-iņš, -iņa* varianti: *-ins, -inc, -īnc, -iņč, -ina; -īc, -īns, -īna; -iš, -iš*, kā arī augšzemnieku dialekta latgaliskajās izloksnēs sastopamo izskaņu *-eņš, -eņa* varianti. Autore analizēja arī citos darbos sastopamos *-iņš, -iņa* izlokšņu variantus, piemēram, ar šā piedēkļa atvasinājumiem tāmieku izloksnēs arī no substantīviem ar *-is* un *-e* ieskats sniegts J. Endzelīna „Latviešu valodas gramatikā“. Līdzīgas atšķirības no literārās valodas vārddarināšanas normām mikrotoponīmos sastopamas arī piedēklim *-īn-* (izskaņas *-īns, -īna*). A. Paidere konstatēja, ka gan „Lettisches Lesebuch“, gan LVDA deminutīva izskaņu *-iņš, -iņa* variantu areālās iezīmes pārsvarā sakrīt ar vietvārdu vārdnīcās fiksēto atvasināto

mikrotoponīmu objektu atrašanās vietām, un tas ļauj secināt, ka mikrotoponīmija un tās vārddarināšanas īpatnības saistāmas arī ar apelatīvo leksiku.

Daira Vēvere (Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts) referātā „Dundadznieka Viļņa Mitlera devums dzimtās izloknes izpētei: „Dundznik valad““ pastāstīja par novadpētnieka V. Mitlera (1930–2012) mūža nogalē Dundagas muzejam „Kubalu skola“ atstātajiem izlokšņu materiāliem, kurus viņš vācīs teju divdesmit gadu. Muzejs šo parastā biškopja vākumu — leksiku, atmiņu stāstus, izteicienus — ir apkopojis un publicējis izdevumā „Dundznik valad“ (2015, 2016. gadā), tā redaktore bijusi arī referāta autore. Izdevumā ietvertais bagātīgais Dundagas izloknes materiāls ne tikvien atspoguļo tā laika vietējo iedzīvotāju runu, bet dod arī ieskatu laikmeta kultūrvēsturiskajās norisēs, ar tekstu starpniecību rādot, piemēram, zemnieku dzīvi kā muizniecības, tā starpkaru neatkarīgās Latvijas laikā. D. Vēvere konferences dalībniekus iepazīstināja ar izdevumu un tā daļām (to veido vārdnīca, atmiņas, izteicienu un frazeoloģismu vākums), uzsverot, ka no tām autentiski izriet Dundagas izloknes tipiskākās parādības, turklāt dod materiālu plašākiem izloknes pētījumiem, tāpat veicina sabiedrības ieinteresētību vietējās valodas izzināšanā un saglabāšanā. Demonstrējot piemērus no katras izdevuma daļas, konstatēts, ka, lai arī izlokšņu teksti ir sniegti vienkāršotā, viegli lasāmā fonētiskajā pierakstā, tie pietiekami labi atspoguļo galvenās lībiskā dialekta dziļo izlokšņu īpatnības.

Vilma Zubaitiene (*Zubaitienē*, Viļņas Universitāte) referātā „Tarminē leksika XIX–XX a. pradžios lietuvių kalbos žodynuose“ (*Dialektālā leksika 19.–20. gs. sākuma lietuvišu valodas vārdnīcās*) iepazīstināja ar vārdnīcu tapšanas vēsturi tajā laikposmā, kad veidojusies un nostiprinājusies lietuvišu kopvaloda. Pievērsta uzmanība tam, ka 19. gs. vairāku autoru sastādīto vārdnīcu manuskriptos šķirkļa vārdi parasti sniegti poļu valodā, savukārt 19. gs. beigās publicēta Míkola Miežiņa četru valodu vārdnīca, kur šķirkļa vārdi rakstīti lietuviski ar atbilstmēm latviešu, poļu, krievu valodā. 20. gs. sākumā Jurgis Šlapelis sagatavojis svešvārdu skaidrojošo vārdnīcu, un to var uzskatīt par pirmo mēģinājumu publiskot mazāk pazīstamu apvidvārdu sarakstus, leksēmas paskaidrojot ar sinonīmiem, aizguvumiem un aprakstošā veidā. Iedziļinoties Dionīza Poškas poļu–latīņu–lietuvišu vārdnīcas manuskriptā, kas veidots, sākot ar 1825. g., referāta autore apstiprināja pieņēmumu, ka tai vistuvākās pazīmes ir lokalizējamas ap Vidukles pilsētiņu Žemaitijā, bet vārdnīcas šķirkļu analīze rāda, ka autors centies sniegt sinonīmiskus

dialektālos vārdus no visas Lietuvas Dižkunigaitijas teritorijas, norobežojoties no Prūšu Lietuvas leksikas, kas viņam bijusi sveša. Austrumaukštaišu leksika šeit varējusi nokļūt no K. Sirvīda vārdnīcas 1677. un 1713. g. izdevumiem. Laurīna Ivinska 1861. g. sagatavotās poļu–lietuviešu vārdnīcas leksika saistāma ar dienvidaukštaišu Varņu izloksni — tātad katrs tā laika autors orientējies uz savas izloksnes īpatnībām, tajā pašā laikā cenšoties sniegt sinonīmiskus vārdus arī no plašāka kaimiņizlokšņu areāla. Arī M. Miežiņa vārdnīcā „Lietuviszkai–latviszkai–lenkiszkaī–rusiszkas žodynas“ (1886) šķirkļa vārdi ir lokalizējami autora dzimtajā rietumaukštaišu Šauļu izloksnē. Priekšlasījuma nobeigumā V. Zubaitiene analizēja ceļus, kā apvidvārdi varēja nokļūt 1907. g. iznākušajā J. Šlapeļa svešvārdu vārdnīcā.

Antra Kļavinska (Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija) informatīvajā referātā „Mūsdienu latgaliešu runas korpusam paredzēto ierakstu transkribēšanas konvencijas un problēmjaudājumi“ pastāstīja, ka, ievērojot Valsts valodas politikas nostādnes 2021.–2027. g. attiecībā uz latgaliešu rakstu valodu, Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijas pētnieku grupa ir uzsākusi darbu pie mūsdienu latgaliešu valodas runas korpusa „MuLaR“ izveides. Korpusa izveides pirmajā posmā (2020–2022) valsts pētījumu programmas projektā „Humanitāro zinātņu digitālie resursi: integrācija un attīstība“ izstrādāta mūsdienu latgaliešu runas korpusa koncepcija, definēti trīs tekstu pamatavoti (intervijas no Latgales novadiem, Sibīrijā dzīvojošo latgaliešu runas ieraksti, jaunāka laika audioieraksti plašsaziņas līdzekļos), noteikti tekstu transkribēšanas pamatprincipi un veikta audio ierakstu transkribēšana, uzsākta korpusa platformas izveide. Otrā posmā (2022–2024) projektā „Latviešu valodas daudzveidība laikā un telpā“ ir paredzēts turpināt datu iegūvi, apstrādi un „MuLaR“ papildināšanu. Korpusa autori ar ELAN programmatūru mutvārdu tekstus atveido latgaliešu valodas ortogrāfiskajā transkripcijā, pievienojot audiofailus, tas ļaus veikt pētījumus fonētikā, fonoloģijā, dialektoloģijā. Referāta autore pievērsās arī korpusa veidošanas problēmām: prosodijas atveidojuma detalizācijas pakāpes noteikšanai transkribēšanas procesā, fonētisko un morfoloģisko variantu daudzveidībai.

Aleksejs Andronovs (*Andronov*, Krievijas Nacionālā bibliotēka Sanktpēterburgā) referātā „Latgaliešu izdevumu bibliogrāfiskā apraksta grūtības: avīze „Taisneība“ (Novosibirska, 1926–1937)“ atklāja, ka Krievijas Nacionālās bibliotēkas Nacionālo literatūru nodaļā starp aptuveni pusotra miliona izdevumu simt valodās (izņemot slāvu) no Krievijas un

tai tuvākiem pasaules reģioniem ir atrodams arī bagāts latviešu izdevumu fonds (ap 60 000 grāmatu). Pievērsta uzmanība tam, ka laikā gaitā mēdza būt mainītas daudzu tautu rakstības grafiskās sistēmas, piemēram, kazahu, kuru rakstība sākotnēji formējās arābu alfabētā, padomju laikmetā tika pārcelta uz latīņu burtiem, tad uz kirilicu, bet tagad atkal notiek pāreja uz latīņu alfabētu. Mazāk radikāla, tomēr pietiekami problemātiska un ilgstoša bijusi arī latviešu valodas pāreja no vācu rakstības modeļa (latgaliešiem attiecīgi — no poļu) uz mūsdienu grafētiku, vairākas 20. gs. reformas attiecībā uz garo patskaņu apzīmēšanu u. tml.; rakstības varianti pastāv arī mūsdienās. Šādas pārmaiņas lielus sarežģījumus rada bibliotekāriem. Pat attiecīgiem standartiem un noteikumiem pastāvot, praksē tie ne vienmēr tiek ņemti vērā, jo to izmantošana prasa no lietotāja zināmu kvalifikāciju un tās trūkums var vairot rakstību un transkripciju nekonsekvences. A. Andronovs tās demonstrēja, kā piemēru ņemdam latgaliešu avīzes „Taisneība“ 11 gadu komplektus, kas tika digitalizēti Krievijas Nacionālajā bibliotēkā.

Ēvalds Švāģeris (*Švageris*, Viļņas Universitāte) referātā „Kalbinių universaliju link: pasamprotavimai apie akustinę bendrinės lietuvių kalbos kirčio struktūrą“ (*Valodas universāliju virzienā: pārdomas par akustisko lietuviešu kopvalodas uzsvara struktūru*), balstīdamies uz paša veikto lietuviešu valodas skaņu eksperimentālo izmēģinājuma pētījumu un novērojumiem, dalījās pārdomām par uzsvara kā vispārīgas fonētiskās parādības konceptu. Priekšlasījuma autors uzsvēra, ka prosodisko elementu interakcija jeb mijiedarbība arvien vēl ir maz pētīta baltu valodu fonētikas problēma. Zilbes pamatā esošie patskaņi, divskaņi un tautosillabiskie savienojumi, to kvantitātes un kvalitātes struktūra ir pamats uzsvara, zilbes un frāzes intonācijas sinhroniskai izpaušmei, tāpēc ir nepieciešams noskaidrot, kā savā starpā tiek saskaņotas visas to šķirēj pazīmes, un te bieži vien neviennozīmīgi tiek interpretēti dažādi akustiskie parametri, to funkcionālais svars un piederība vienam vai otram prosodiskajam elementam. Joprojām dominē viedoklis, ka lietuviešu valodas uzsvaram piemīt jaukta fonētiskā daba, tāpēc arvien paliek neskaidrs, vai, piemēram, pamattonis ir tikai frāzes intonācijas vai arī uzsvara fonētiskās izpaušmes līdzeklis. Lai šī problēma tiktu risināta, referāta autors piedāvāja veikt paplašinātu dinamisku pamattoņa parametru analīzi. Pamats šādam skatījumam — acīmredzama pēcuzsvara zilbju kvantitatīva un kvalitatīva redukcija. Ir pieļaujams, ka tā cēlonis ir toņa kontroles izmaiņas — balss orgānu relaksācija (to masas, muskuļu tonusa samazināšana,

trokšņa palielinājums) pēcuzvara zilbēs. Tas vedina domāt, ka starp zilbēm pastāvošas toņa, intensitātes un garuma atšķirības nav saistītas ar tieksmi saglabāt noteiktas parametru proporcijas visās zilbēs. Runātājs necenšas izrunāt pēcuzvara zilbi ar zemāku toni (vai īsāku, mazāk intensīvu), taču ir tieksme šo zilbi neizrunāt (nekontrolēt) vispār. Tāpēc metodoloģiski uzsvara būtību ir lietderīgāk pamatot ar balss orgānu inerces īpatnību salīdzināšanu, ko atspoguļo toņa dinamika. Vārda akcentuācijas virsotni veido frāzes intonācijas implicētās zilbes toņa izmaiņas un ar uzsvaru saistītas kontroles komplekss. Pretnostatījums tam ir dažādā pakāpē deaktivizētā (perturbētā) pamattoņa zilbes. Pieņēmumu, ka pamattoņa kontrole/kontroles zaudēšana ir visbūtiskākā akcentuācijas kontūra iezīme, Ē. Švāģeris ir iecerējis pārbaudīt atsevišķā eksperimentālā pētījumā.

Edmunds Trumpa (Latvijas Universitāte, LU Latviešu valodas institūts) konferences noslēguma referātā „Aktuālie pētījumu virzieni latviešu ģeolingvistikā“ runāja par veidiem, kas ļautu pētīt straujas mūsdienu izlokšņu izmaiņas. Mainoties paudzēm, vecās šķirējpazīmes var izzust un par galvenajām izlokšņu grupu īpatnībām izvirzīties mazāk spilgtas sekundārās īpatnības, kas labāk iekļaujas literārajā valodā, taču ar tās normām ne visai sakrīt. Tāpēc svarīgi, pārdomājot paša dialekta konceptu, noteikt prestižās formas, raksturot jaunās attieksmes starp izloksnēm. Tuvākajā nākotnē ir nepieciešams izveidot latviešu valodas dialektu digitālo karti ar hronoloģiski marķētu datu datubāzi, kas kalpotu par agrāk publicētā un jaunā materiāla salīdzināšanas, izpētes un vizualizēšanas rīku, ļautu sastātīt un sociolingvistiski izvērtēt 19.–21. gs. avotos pieejamās ziņas par fonētiku, leksiku un morfosintaksi. Tāpat ir nepieciešams atjaunot eksperimentālās fonētikas pētījumus dialektoloģijā, veicot vokālisma un zilbes prosodijas analīzi atsevišķām izmaiņām pakļautām pozīcijām, nosakot, kāda tipa dialektālās šķirējpazīmes ir stiprākas, dzīvotspējīgākas un varētu kļūt par dominējošām „postdialektālajā“ telpā. Turklāt jāpiemēro pasaulē un īpaši lietuviešu dialektu izpētē plaši izmantotās dialektometriskās analīzes metodes, aprēķinot laika gaitā mainījušos lingvistisko distanci starp izloksnēm. Priekšlasījuma beigās tika uzsvērts, ka latviešu valodas dialektu telpa ar ļoti dažādām kultūrvēsturiskajām tradīcijām ir lieliska laboratorija pētīt areālus ar spilgti atšķirīgu dialektālo pārmaiņu dinamiku.

Konferences referātus bija iespējams klausīties arī attālināti, *Zoom* platformā, un tas tika izmantots. Paldies par jautājumiem un laba vēlējumiem

čatā, paldies kafijas paužu sarūpētājiem. Un — kā vienmēr — gaidām interesantus rakstus baltu valodniecības žurnālam „Baltu filoloģija“ vai kuram citam lingvistiskam izdevumam.

*Edmundas Trumpa
Latoijas Universitātes
Humanitāro zinātņu fakultāte
Baltu valodniecības katedra
Visvalža iela 4a, LV-1050 Rīga, Latvija
edmundas.trumpa@lu.lv*

Die Baltistik im wiedervereinigten Deutschland

Vorbemerkungen

Zum dreißigsten Jahrestag der Wiedervereinigung Deutschlands möchte ich die leicht bearbeitete deutsche Fassung eines Vortrages veröffentlichen, dessen Grundgedanken ich 1995 als Mitglied der Mailändischen Linguisten-Gesellschaft auf der Konferenz des Sodalizio Glottologico Milanese vorgestellt habe. Ins Italienische übertragen, konnte ich dazu einen Vortrag an der Universität Florenz halten, und diese Fassung gelangte in den Akten der Gesellschaft (*Atti del Sodalizio Glottologico Milanese*, vol. XXXV–XXXVI, Milano 1996, S. 217–233) zur Veröffentlichung.

I. Rückblick auf vier Jahrzehnte vor der Wiedervereinigung

Wenn man den Versuch unternimmt, die Baltistik (und hier vornehmlich die Sprachwissenschaft) in Deutschland zu beschreiben, so kann man das im Rahmen eines Artikels nur in groben Umrissen tun. Dabei ist es unumgänglich, kurz auf einige Entwicklungszüge im gespaltenen Deutschland, d.h. in der Bundesrepublik Deutschland und in der vormaligen DDR in den letzten vier Jahrzehnten einzugehen, denn vieles bliebe unverständlich ohne den historischen Kontext der vorhergehenden Dezentennien.

Die ersten Jahre nach dem Zweiten Weltkrieg waren in allen vier Besatzungszonen Deutschlands durch ein hartes Ringen ums Überleben und um die Überwindung der Katastrophe gekennzeichnet, in welche die Naziherrschaft Deutschland gestürzt hatte. Erst mit der allmählichen Normalisierung des gesamten gesellschaftlichen Lebens konnte sich auch die Wissenschaft wieder entfalten, wobei dieser Prozess im Osten Deutschlands in der Folgezeit immer mehr in neue Zwänge der autoritären kommunistischen Machthaber führte. Ungeachtet dessen und zum Teil gerade in

versteckter Opposition dazu, kam es in den Ostblockländern, unter ihnen auch in der DDR, zu einer Entfaltung der Baltistik, die insgesamt einige Jahre nach Kriegsende einen bedeutenden Aufschwung in Europa und Nordamerika erfuhr.

In der Bundesrepublik Deutschland nahmen so bekannte Wissenschaftler wie Ernst Fraenkel, Erwin Koschmieder, Ernst Hofmann und andere ihre baltistischen Studien und Lehrveranstaltungen wieder auf. Zu ihnen gesellten sich Flüchtlinge aus den baltischen Ländern, die sich entweder nur kürzere Zeit in Deutschland aufhielten, wie z.B. Antanas Salys (der schon 1945 einige Monate Litauisch und Russisch an der Universität Greifswald lehrte, bevor er über Marburg und Tübingen in die USA ging¹) oder die fortan an deutschen Hochschulen wirkten, wie z.B. Edite Hauzenberga-Šturma an der Universität Bonn. An den Universitäten Münster, Göttingen, Hamburg, München, Konstanz und Heidelberg (und wohl auch noch andernorts) wurden baltistische Lehrveranstaltungen von den Lehrstühlen bzw. Seminaren zur Indogermanistik oder Slawistik angeboten.²

Im erwähnten Zeitraum erschienen bedeutende baltistische Arbeiten, die vielfach heute noch ihre volle Gültigkeit bewahrt haben. E. Fraenkel publizierte sein indogermanistisch konzipiertes Einführungsbuch in die baltistische Sprachwissenschaft³ und erarbeitete das erste etymologische Wörterbuch einer baltischen Sprache⁴. W.P. Schmid trat mit einer Monographie über das Verb hervor.⁵ Von A. Senn erschien in Heidelberg ein zweibändiges Handbuch der litauischen Sprache, eines der Standardwerke der

¹ Antano Salio (1902–1972) devyniasdešimtmečiui / Pokalbis su prof. Antanu Saliu /, in: *Gimtoji kalba*, Nr. 6 (302), Vilnius 1992, S. 23–29.

² Siehe ausführlich: Friedrich Scholz. Die Sprachen des Baltikums in Forschung und Lehre an den Hochschulen der Bundesrepublik Deutschland, in: *Die baltischen Nationen — Estland, Lettland, Litauen*, Köln 1990, S. 247–257.

³ Ernst Fraenkel. *Die baltischen Sprachen. Ihre Beziehungen zu einander und zu den indogermanischen Schwesteridiomen als Einführung in die baltistische Sprachwissenschaft*, Heidelberg 1950, 126 S. — Übersetzung ins Litauische: Ernstas Frenkelis. *Baltų kalbos. Jų tarpusavio santykiai ir santykiai su kitomis indoeuropiečių kalbomis (Baltų kalbotyros įvadas)*, Vilnius 1969, 127 S.

⁴ Ernst Fraenkel. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, Bde I–II, Heidelberg–Göttingen 1955–1965, 1560 S.

⁵ Wolfgang P. Schmid. *Studien zum baltischen und indogermanischen Verbum*, Wiesbaden 1963.

internationalen Lituistik.⁶ Von A. Bammesberger, der bei W. Wissmann und O. Szemerényi studiert hatte, kam seine baltistische Habilitationsschrift heraus.⁷ W. Wissmann und E. Hofmann veröffentlichten posthum Alexander Kurschats litauischen Thesaurus⁸ — das umfassendste und letzte Werk der mehr als dreihundertjährigen preußisch-litauisch-deutschen lexikographischen Tradition. A. Gätters, der seit 1944 bis zu seinem Tode in Hamburg lebte, brachte 1977 sein Buch über das Lettische und seine Mundarten heraus.⁹ Sogar zum Lettgallischen¹⁰, Altpreußischen¹¹ und zur Namenkunde¹² gelangten Monographien zur Herausgabe. Es versteht sich, dass diese Nennung baltistischer Publikationen keine Vollständigkeit anstrebt. Es sollte vielmehr gezeigt werden, dass die Baltistik der Bundesrepublik Deutschland in den Nachkriegsjahrzehnten einen essentiellen Beitrag zu ihrer internationalen Entwicklung leistete und gute Voraussetzungen für weitere Forschungsergebnisse in Deutschland schuf.

In der vormaligen DDR war — ebenso wie in der Bundesrepublik Deutschland — die Baltistik entweder mit der Slawistik verbunden (z.B. vertrat an der Humboldt-Universität Berlin V. Falkenhahn die Polonistik und die Baltistik; an der Universität Leipzig R. Eckert die Slawistik und Baltistik), oder sie war mit der Indogermanistik, die in Ostdeutschland sehr stiefmütterlich behandelt wurde und immer mehr zurückging, liiert (z.B. an der Universität Halle durch K. Ammer und

⁶ Alfred Senn. *Handbuch der litauischen Sprache*. Bd. II: *Lesebuch und Glossar*, Heidelberg 1957; Bd. I: *Grammatik*, Heidelberg 1966.

⁷ Alfred Bammesberger. *Abstraktbildungen in den baltischen Sprachen*, Göttingen 1973, 157 S.

⁸ Alexander Kurschat. *Litauisch-deutsches Wörterbuch. Thesaurus Linguae Lituanaicae*, Bde I–IV. Herausgegeben von Wilhelm Wissmann und Erich Hofmann, unter Mitwirkung von Armin Kurschat und Hertha Kriek, Göttingen 1968–1973.

⁹ Alfred Gätters. *Die lettische Sprache und ihre Dialekte*, The Hague–Paris–New York 1977.

¹⁰ M. Bukšis und J. Placinskis. *Latgaļu volūdas gramatika un pareizrakstēibas vōrdneica*, 2. Īspidums, München 1973, 420 S.

¹¹ L. Kilian. *Zur Herkunft und Sprache der Prußen*. Mit Wörterverzeichnis Deutsch-Preußisch, Bonn 1980 (2. erweiterte Auflage Bonn 1982).

¹² Jürgen Prinz. *Die Slavisierung baltischer und die Baltisierung slavischer Ortsnamen im Gebiet des ehemaligen Gouvernements Suwalki*, Wiesbaden 1968. — Vgl. meine Rez. in: *Deutsche Literaturzeitung*, Jg. 91, H. 7, Berlin 1970, Sp. 621–624. Als gesonderte baltische Buchpublikation ist noch die Monographie von René Lanzweert „Die Rekonstruktion des baltischen Grundwortschatzes“ (Peter Lang Verlag GmbH, Frankfurt am Main 1984, 188 S.) zu erwähnen.

G. Bense oder an der Universität Jena durch B. Barschel). Eine Chance für eine zielstrebige Pflege der Baltistik in der ehemaligen DDR tat sich mit der Gründung der Internationalen Kommission zum Studium der Balto-Slawischen Beziehungen¹³ beim Internationalen Slawistenkomitee auf dem V. Internationalen Slawistenkongress in Sofia 1963 auf. Aus der DDR hatten Prof. Dr. Viktor Falkenhahn (Humboldt-Universität Berlin) und Dozent Dr. Rainer Eckert (Universität Leipzig) teilgenommen. In Sofia war angeregt worden, entsprechende nationale Kommissionen ins Leben zu rufen. Am 29. Mai 1964 kam es beim Nationalkomitee der Slawisten der DDR zur Gründung der Kommission zum Studium der Balto-Slawischen Beziehungen, geleitet von Prof. Dr. V. Falkenhahn (1964 bis 1984) und Prof. Dr. Rainer Eckert (1984 bis 1990). In der Folgezeit (1990–2014) arbeitete die Kommission unter Vorsitz von Prof. Dr. Rainer Eckert als „Baltistenkreis zu Berlin“.¹⁴ Kommission bzw. Baltistenkreis organisierten jährlich zwei bis drei Konferenzen, die den Fragen der baltischen Sprach- und Literaturwissenschaft, Geschichte, Volkskunde und Folkloristik gewidmet sind, und in deren Rahmen auch Jubiläen, Ausstellungen, Autorenlesungen und andere kulturelle Aktivitäten stattfanden. Am 18.10.1994 wurde die 76. Konferenz durchgeführt. Wichtige Belange des Slawistenkreises zu Berlin und besonders die neuen Aufgaben der Baltistik setzt erfolgreich seit 2015 Frau PD Dr. Christiane Schiller (Humboldt-Universität Berlin) als Vorstandsvorsitzende der neugegründeten „Gesellschaft für baltische Studien e.V.“ fort.

In zunehmendem Maße gab es in der DDR Schwierigkeiten, wissenschaftliche Monographien herauszubringen. Während es z.B. dem Verfasser dieser Zeilen 1971 noch gelang, ein Buch im Akademie-Verlag

¹³ Ausführungen zur Geschichte der Internationalen Kommission zum Studium der Balto-Slawischen Beziehungen enthält der gleichlautende Beitrag von Rainer Eckert und Björn Wiemer in: „Oblicza slawistyki Komisje Międzynarodowego Komitetu Slawistów (1958–2013)“ zum XV. Internationalen Slawistenkongress in Minsk vom 20. bis 27.08.2013, S. 129–144.

¹⁴ Siehe dazu: R. Eckert. *Der Baltistenkreis zu Berlin e.V. und seine Vorgängereinrichtung*, Peter Lang, Frankfurt am Main 2015.

zu publizieren¹⁵, konnten zwei weitere Monographien¹⁶ nur in der internen Reihe des ehemaligen Zentralinstituts für Sprachwissenschaft „Linguistische Studien“ erscheinen, die nicht über den Buchhandel vertrieben wurde. Sogenannte „Kollektivarbeiten“ waren erwünscht, nicht individuelle Monographien.

Ein Lichtblick war, dass die „Zeitschrift für Slawistik“ (herausgegeben seit 1956 im Akademie-Verlag) von Anfang an die Baltistik in ihr Profil einbezog (eine lobenswerte Besonderheit, die auch von den neuen Herausgebern nach 1991 eine Zeit lang fortgesetzt wird). So konnten unter meiner Verantwortlichkeit vier thematische Hefte dieser Zeitschrift ausschließlich der Baltistik gewidmet werden.¹⁷

Eine Sammelschrift zur baltischen Sprachwissenschaft erschien unter meiner Redaktion in der oben erwähnten, leider weitgehend unbekanntem Reihe „Linguistische Studien“.¹⁸

Ernste Probleme erwachsen den Baltisten der DDR mit dem herrschenden Regime durch die Abkopplung von der Baltistik in den westlichen Ländern (weitreichende Reisebeschränkungen mit Ausnahme von Schweden) und vor allem in der Literaturwissenschaft durch die ideologische Beeinflussung und Gleichschaltung. In den 80er Jahren drang die offizielle Literaturbetrachtung durch das Konzept der sogenannten „multinationalen Sowjetliteratur“ in die Baltistik ein, was zur Folge hatte, dass häufig die litauische und lettische schöngeistige Literatur über russische Übersetzungen und über russische Sekundärliteratur rezipiert wurde. Dagegen wandten sich viele Mitglieder der Kommission zum Studium der Balto-Slawischen

¹⁵ Rainer Eckert. *Baltistische Studien*. Mit einem Geleitwort von R. Fischer und einer Bibliographie von R. Eckert und F. Metšk (Sitzungsberichte der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig, Philologisch-historische Klasse, Bd. 115, H. 5), Akademie-Verlag Berlin 1971, 102 S.

¹⁶ 1) Rainer Eckert. *Untersuchungen zur historischen Phraseologie und Lexikologie des Slawischen und Baltischen (Systemfragmente aus der Terminologie der Waldimkerei)*, Linguistische Studien, Reihe A, Arbeitsberichte, Nr.81, Berlin 1981, 158 S.

2) Rainer Eckert. *Die Nominalstämme auf -i im Baltischen unter Berücksichtigung des Slawischen*, Linguistische Studien, Reihe A, Arbeitsberichte, Nr. 106, Berlin 1983, 257 S.

¹⁷ *Zeitschrift für Slawistik*, Bd. XIX, H. 2 (Beiträge zur Baltistik), Berlin 1974; Bd. XXIII, H. 5 (Beiträge zur Baltistik II), Berlin 1978; Bd. XXIX, H. 2 (Beiträge zur Baltistik III), Berlin 1984 und Bd. XXXIV, H. 2 (Beiträge zur Baltistik IV), Berlin 1989.

¹⁸ *Untersuchungen zu den baltischen Sprachen*, Linguistische Studien, Reihe A, Arbeitsberichte, Nr. 128, Berlin 1985, 164 S.

Beziehungen mit der Forderung, belletristische Übertragungen nur aus den Originalsprachen vorzunehmen. Gegen Ende der DDR-Zeit erschienen kleine regionale Sammelschriften, die im Rahmen des eben erwähnten fragwürdigen Konzepts entstanden oder zumindest zum Teil davon beeinflusst waren.¹⁹ Nichtsdestoweniger gelangen auch Aktionen, die diesem offiziellen Konzept entgegenstanden. So ging z.B. die Initiative für die vierte deutsche Donelaitis-Übersetzung durch den Heidelberger Dichter Hermann Buddensieg von V. Falkenhahn und L. Stepanauskas unter Mitwirkung des Vorstandes der Balto-Slawischen Kommission aus.²⁰

Die vom Verf. 1982 in Bad Saarow bei Berlin organisierte Konferenz der Internationalen Kommission zum Studium der Balto-Slawischen Beziehungen beim Internationalen Slawistenkomitee²¹ führte nicht nur Baltisten der Ostblockländer mit Fachkollegen aus den westlichen Ländern zusammen, sondern war erstmalig (und leider auch einmalig) eine deutsch-deutsche Zusammenkunft der Baltisten.

II. 1989 – das Jahr der Wende

Gegen Ende der 80er Jahre verschärfte sich die Krise in den totalitären kommunistisch beherrschten Ländern zusehends, ganz besonders aber in der DDR durch die große Ausreisewelle.

Auf den internationalen Konferenzen hatten sich unsere Verbindungen zu den Baltisten aus den westlichen Ländern gefestigt. War es noch in den 70er Jahren für mich unmöglich, Einladungen der Professoren V. Pisani²²

¹⁹ Vgl. 1) *Baltische Literaturen. Leistungen, Probleme und Wirkung*. Beiträge der Arbeitstagung des Wissenschaftsbereiches Slawistik der Sektion Sprach- und Literaturwissenschaft der Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald vom 28./29. Oktober 1985 in Rostock, Greifswald 1989, 107 S. und 2) *Folklorezeption in der Gegenwart. Probleme des Folklorismus in den slawischen und baltischen Literaturen*, H. 7 (und besonders) H. 8, Rostock 1990.

²⁰ Vgl. R. Eckert. Zur Übertragung des literarischen Poems „Metai“ („Die Jahreszeiten“) von Kristijonas Donelaitis durch H. Buddensieg ins Deutsche, in: *Zeitschrift für Slawistik*, Bd. XXIII, H. 5, Berlin 1978, S. 678–687.

²¹ Die wissenschaftlichen Vorträge und Berichte der Kommissionsmitglieder wurden veröffentlicht in: *Zeitschrift für Slawistik*, Bd. XXIX, H. 2, Berlin 1984.

²² Prof. Dr. Vittore Pisani lernte ich 1960 auf dem internationalen Orientalistenkongress in Moskau kennen. An der ihm gewidmeten Festschrift zum 70jährigen Geburtstag beteiligt ich mich mit folgendem Beitrag: Litauische feminine Nomina auf *-is*, die slavischen Neutra auf *-ije* entlehnt sind. In: *Studi linguistici in onore di Vittore Pisani*, vol. I, Brescia 1969, S. 307–316.

und später E. Evangelisti nach Mailand zu folgen, gelang es mir, nachdem ich zuvor Mitglied der Mailändischen Linguistischen Gesellschaft geworden war (und somit einer internationalen wissenschaftlichen Institution angehörte) 1984 erstmals an einer Konferenz in Italien teilzunehmen.²³ In diesem Zusammenhang danke ich besonders den Herren Prof. Dr. G. Bolognesi und Prof. Dr. G. Michellini für die wirksame Unterstützung, die sie mir in schwierigen Zeiten haben zuteilwerden lassen.

Im Sommer 1989 war das 4. thematische Heft der „Zeitschrift für Slawistik“ (Beiträge zur Baltistik IV) erschienen, in dem neben litauischen und lettischen Fachwissenschaftlern und DDR-Baltisten auch Fachkollegen aus Schweden, Italien und den USA teilnahmen.

Wenige Wochen vor der Wende fand vom 21. bis 22. September 1989 an der Friedrich-Schiller-Universität Jena eine Tagung zum Thema „Indogermanisch, Slawisch und Baltisch“ statt, die von jungen Indogermanisten dieser Universität, vor allem von dem allzu früh verstorbenen Dr. Bernd Barschel, in Zusammenarbeit mit der Indogermanischen Gesellschaft zustande gekommen war. Es war ein Novum, dass erstmalig so viele Indogermanisten, Baltisten und Slawisten aus Ost und West zu einem breiten und schöpferischen Meinungsaustausch zusammen kamen.²⁴ Auch drei Kollegen aus Italien nahmen an dieser denkwürdigen Veranstaltung teil: G. Michellini, P. di Giovine und M. Benedetti.

Am 11. November 1989, einem Sonnabend, war ich zum ersten Male mit meiner Tochter in Westberlin, nachdem am Vortage die Mauer gefallen war. In der darauffolgenden Zeit konnten wir uns endlich frei mit unseren Fachkollegen aus dem Westteil der Stadt treffen. Eine besonders gute Aufnahme fand meine kleine Forschungsgruppe der Baltistik, die ich 1980 gegründet hatte und der Dr. E. Bukevičiūtė, Dr. F. Hinze und M. Wagner angehörten, durch den Ordinarius des Seminars für Vergleichende und Indogermanische Sprachwissenschaft der Freien

---

²³ Vgl. Rainer Eckert. Zu den Kontinuanten heteroklitischer *-r-/-n-*Stämme im Slawischen und Baltischen, in: *Linguistica e filologija*. Atti del VII. Convegno internazionale di linguisti tenuto a Milano nei giorni 12–14 settembre 1984, Brescia 1987, S. 265–273.

²⁴ Vgl. *Indogermanisch, Slawisch und Baltisch. Materialien des vom 21.–22. September 1989 in Jena in Zusammenarbeit mit der Indogermanischen Gesellschaft durchgeführten Kolloquiums*. Herausgegeben von Bernd Barschel, Maria Kozińska, Karin Weber (Slavistische Beiträge, Bd. 285), München 1992, 242 S.

Universität Prof. Dr. Bernfried Schlerath, der noch bei E. Fraenkel Baltistik studiert hatte. Er lud uns zu seinen baltistischen Lehrveranstaltungen ein und gab uns in den Zeiten des Umbruchs Rat und moralische Unterstützung.²⁵

III. Aktivitäten der Baltistik in Deutschland seit der Wiedervereinigung (1989–1994)

Mit dem Fall der Mauer in Berlin und zwischen den beiden deutschen Staaten war nicht nur eine völlig neue Situation in unserem gesamten gesellschaftlichen Leben, sondern auch in der Wissenschaft entstanden. Der Wegfall der Bevormundung, Einmischung und letztlich auch Bespitzelung war einer Erlösung gleichzusetzen. Endlich konnte man sich als Privatmann und als Wissenschaftler frei bewegen und war nicht mehr den vielen Zwängen und Beschränkungen unterworfen.

Im Oktober 1990 wurde ich von Prof. Dr. W. Veenker, dem Leiter des Finnougrischen Seminars der Universität Hamburg zu einer Gastvorlesung über die Bedeutung der baltischen Sprachen für die vergleichende und allgemeine Sprachwissenschaft eingeladen. Im Dezember 1990 hatte ich auf Einladungen von Prof. Dr. G. Bolognesi und Prof. Dr. G. Micheli Gastvorlesungen über Baltistik und Phraseologie an den Universitäten Parma und Potenza, an der Katholischen Universität Mailand und vor der Mailändischen Linguistischen Gesellschaft.²⁶

Ich möchte nun nach einer gewissen Einteilung in bestimmte Bereiche auf die baltistischen Aktivitäten zwischen 1989 und Ende 1994 in Deutschland nach der Vereinigung eingehen:

1. Die sprachpraktische Unterweisung in Litauisch und Lettisch

Ende der 80er Jahre ist ein von Prof. Dr. W. Schlau (Universität Mainz) initiiertes Projekt für die sprachpraktische Erlernung aller drei Sprachen des Baltikums (auch das Estnische ist einbezogen) entwickelt worden, das seit 1989 vom Bund und vom Ministerium für Bildung und Forschung des Landes Nordrhein-Westfalen finanziert wird. Dieses sogenannte

²⁵ Siehe dazu auch das Gutachten von Prof. Dr. B. Schlerath, das im Anschluss an die vorliegende Darstellung wiedergegeben wird.

²⁶ Der Mailänder Vortrag „La ricostruzione di frammenti testuali indoeuropei“ erschien in deutscher Sprache in: *Atti del Sodalizio Glottologico Milanese*, vol. XXXII, Milano 1990–1991, S. 10–17.

Münsteraner Modell (geleitet von Prof. Dr. F. Scholz) sieht intensive Unterrichtsphasen im Internat, Selbststudienphasen und Aufenthalte in den Mutterländern vor und hat sich recht gut bewährt. Nach einer gewissen Zeit der Erprobung sind nun auch speziell dafür konzipierte Lehrbücher erschienen.²⁷ Außerdem wird von wissenschaftlichen Mitarbeitern und Lektoren Litauisch- und/oder Lettischunterricht an den Universitäten Münster, Bonn, Hamburg, München, Regensburg, FU Berlin, Halle und Greifswald erteilt. Unterrichtsunterstützende Abrisse zur Grammatik wurden von Ch. Blandow²⁸ und G. Bense²⁹ erarbeitet.

2. Hochschullehrbücher für baltische Sprach- und Literaturwissenschaft

In Komplettierung zu den bereits oben genannten Standardwerken zum Litauischen von A. Senn³⁰ und zum Lettischen von A. Gätters³¹ liegen nun für das Universitätsstudium zwei grundlegende Arbeiten vor: 1) die Monographie von F. Scholz über die Literaturen des Baltikums³² und 2) Die Einführung in die baltischen Sprachen von R. Eckert, E.-J. Bukevičiūtė und F. Hinze³³.

F. Scholz behandelt in seiner Darstellung die Herausbildung der schöngeistigen Literaturen bei Litauern, Letten und Esten unter Berücksichtigung ihres europäischen Kontextes. Ausführlich arbeitet er die Gemeinsamkeiten und Unterschiede³⁴ der Literaturen dieser Region heraus. Er beschreibt

²⁷ Vgl. 1) Lucia Baldauf. *Litauisch intensiv! Das Lehrbuch der litauischen Sprache*, Bibliotheka Baltica, Hamburg 1993, 362 S. und 2) Aija Priedite, Andreas Ludden. *Lettisch intensiv! Das Lehrbuch der lettischen Sprache*, Bibliotheka Baltica, Hamburg 1992, 482 S.

²⁸ Ch. Blandow. *Die lettische Sprache. Grammatik – Wörter – Redensarten*, Bonn 1990.

²⁹ Gertrud Bense. *Skizze einer Grammatik der litauischen Gegenwartssprache. Litauisch für Deutsche* (Forschungskreis Kommunikativ-funktionale Sprachbetrachtung und Fremdsprachenunterricht. Arbeitsberichte und wissenschaftliche Studien, Nr. 143, Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg), Halle 1991, 79 S.

³⁰ Siehe Anmerkung 6.

³¹ Siehe Anmerkung 9.

³² Friedrich Scholz. *Die Literaturen des Baltikums. Ihre Entstehung und Entwicklung* (Abhandlungen der Rheinisch-Westfälischen Akademie der Wissenschaften, Bd. 80), Westdeutscher Verlag Opladen 1990, 416 S.

³³ Rainer Eckert, Elvira-Julia Bukevičiūtė, Friedhelm Hinze. *Die baltischen Sprachen. Eine Einführung*, Langenscheid – Verlag Enzyklopädie, Leipzig-Berlin-München-Wien- Zürich-New York 1994, 416 S.

³⁴ Vgl. Friedrich Scholz. Die baltischen Literaturen. Gemeinsamkeiten und Unterschiede, in: *Baltisches Jahrbuch* 1988, 5. Jahrgang, Bonn 1988, S. 198–215.

ferner den bedeutenden Einfluss der deutschen Kultur und Literatur auf die Entwicklung in Lettland und Estland ein sowie den polnischen Einfluss auf Litauen. Auch Einwirkungen der russischen Literatur wird nachgegangen. Erstmals werden mit Akribie alle Voraussetzungen in den baltischen Ländern erfasst, die schließlich Ende des 19. Jahrhunderts zur Entstehung eigenständiger Literaturen und Literatur-(Schrift-)sprachen führten: Die Entwicklung des Schrifttums im 16. bis 19. Jahrhundert; die Spiegelung der baltischen Thematik bei deutschen, polnischen und russischen Autoren aus dem Baltikum; die Gründung von literarischen Gesellschaften, Zeitschriften und Zeitungen; die Sammlung und Herausgabe der reichen Folklore und ihre Bedeutung für die nationalen Literaturen und schließlich die Rezeption europäischer Literatur in den baltischen Ländern. Damit schuf Scholz ein für den Baltisten unentbehrliches Orientierungs- und Nachschlagewerk und gleichzeitig das Hochschullehrbuch für die Geschichte der Literaturen der Völker des Baltikums, das den großen Zeitraum von ihren Anfängen bis in die 80er Jahre des vergangenen Jahrhunderts umfasst und einen Ausblick in die darauffolgende Zeit enthält.

Das zweitgenannte, von drei Autoren verfasste Buch über die baltischen Sprachen ist als Einführung in das Studium des Litauischen, Lettischen und Altpreußischen gedacht. Es soll über die Sprachen einen Zugang in die einzigartige Kultur, Volkspoesie und Belletristik der Litauer und Letten ermöglichen. Im Mittelpunkt stehen die beiden modernen ostbaltischen Schriftsprachen, ihre Lautsysteme, Prosodie und Morphologie. Die Phonetik des Litauischen wird erstmalig in Konfrontation zu der der deutschen Sprache dargestellt. Das Einleitungskapitel behandelt Grundinformationen: Über die baltischen Völker und ihre Geschichte; über den Platz des Baltischen im Indogermanischen unter besonderer Berücksichtigung der baltisch-germanischen und baltisch-slawischen Sprachbeziehungen; über die Dialekte des Altpreußischen, Litauischen und Lettischen; über das alte Schrifttum; über die Geschichte der ostbaltischen Schriftsprachen und über die ostbaltische Folklore. Ein Kapitel über das Altpreußische komplettiert den diachronischen Aspekt im Buch. Abschnitte über die Erforschung des Baltischen und der drei baltischen Einzelsprachen sollen im Verein mit einem 184 Positionen enthaltenden Literaturverzeichnis und einer thematischen Aufbereitung desselben zu weiterem und selbstständigem Studium anregen.

Mit den beiden genannten Büchern können Studenten in das Studium der Baltistik eingeführt werden.

3. Editionen altlitauischer Sprachdenkmäler

In Fortsetzung einer großen Tradition der deutschen Baltistik wurden in den allerletzten Jahren des beschriebenen Zeitraums gleich mehrere Bücher herausgebracht, die Ausgaben altlitauischer Sprachdenkmäler darstellen: Es handelt sich zum ersten um die Faksimile-Ausgabe des Neuen Testaments³⁵ und des Psalters³⁶ aus der Bibelübersetzung des Johannes Bretke durch F. Scholz und I.D. Range.

Die erwähnte Faksimile-Ausgabe stellt den Anfang des größten Editionsprojekts eines baltischen Sprachdenkmals dar, der Edition der Gesamtbibel, die J. Bretke vor über 400 Jahren ins Litauische übertragen hatte. Für die Lituanistik, Baltistik und Indogermanistik besitzt die Erstveröffentlichung der Bibel des J. Bretke (Bretkūnas) eine überragende Bedeutung auf Grund der genremäßigen Vielfalt des Textes (Altes Testament, Psalter, Neues Testament) und des immensen lexikalischen Reichtums der Handschrift, unter anderem durch die zahllosen Eintragungen von lexikalischen Varianten und Verbesserungen.³⁷ Die beiden Bücher sind die ersten Faksimile-Ausgaben eines Werkes von Bretke. Sie werden zusammen mit der folgenden kritischen Textedition der Bretke-Forschung einen starken Impuls verleihen. Der Psalter-Text, der nach V. Biržiška etwa ein Sechstel

³⁵ *Navias Testamentas Ing Lietuwischkq Lieszuwį perraschitas per Janq Bretkunq, Labguwos plebona 1580. / Das Neue Testament in die litauische Sprache übersetzt von Johann Bretke, Pastor zu Labiau 1580.* Faksimile der Handschrift, Band 7 und 8, Labiau i. Pr. 1580. Herausgegeben von Jochen Dieter Range und Friedrich Scholz. (Verlag) Ferdinand Schöningh Paderborn-München-Wien-Zürich 1991, XI, 1051 S. (Biblia Slavica. Serien VI: Supplementum: Biblia Lithuanica, 1.6.).

³⁶ *Psalteras Ing Lietuwischkq Lieszuwį pergulditas Jano Bretkuno, Labguwos plebono Metuq Christaus 1580. / Psalter in die litauische Sprache übersetzt von Johann Bretke, Pastor zu Labiau 1580 im Jahre Christi 1580.* Faksimile der Handschrift, Band 6, Labiau i. Pr. 1580. Herausgegeben von Jochen Dieter Range und Friedrich Scholz. (Verlag) Ferdinand Schöningh Paderborn-München-Wien Zürich 1991, XI, 265 S. (Biblia Slavia. Serie VI: Supplementum: Biblia Lithuanica, 3.1.).

³⁷ Vgl. dazu meine Rezension in: *Kratylos* 39, S. 156–160.

der Gesamtübertragung der Bibel ausmacht, wurde allerdings schon einmal ediert, nämlich von Jonas Rhesa.³⁸

Zum zweiten publizierte B. Panzer (Universität Heidelberg) den Kleinen Katechismus Luthers und dessen Übertragung ins Litauische, die Henrich Lysius 1703 beaufsichtigt und besorgt hat.³⁹ Im selben Jahr 1993 erschien die von Pietro U. Dini vorbereitete Edition des Lysius in Litauen⁴⁰, die leider fünf Jahre wegen der Blockade und der schwierigen ökonomischen Situation im Lande aufgehalten worden war. Wir haben nun plötzlich zwei Ausgaben ein und desselben Denkmals, die sich jedoch in gewisser Weise gegenseitig ergänzen; denn Panzers Edition enthält die für Untersuchungszwecke so wichtige deutsche Vorlage, während Dini's Ausgabe auch die Fotokopie der Handschrift bringt.

4. Weitere Buchpublikationen zur Baltistik

Eine von Th. Stolz verfasste monographische Arbeit ist dem Lettischen und Estnischen aus der Sicht der Sprachbundproblematik gewidmet.⁴¹

Der Autor dieser Zeilen veröffentlichte eine Monographie zu der noch in den Anfängen steckenden diachronischen Phraseologieforschung des Slawischen unter Einbeziehung des Baltischen.⁴² Das Buch enthält eine theoretische Einleitung und zwölf Einzelstudien, von denen sechs am slawischen und baltischen Material erarbeitet wurden.

Im Zusammenhang mit der Edition des Neuen Testaments der Übersetzung der Bibel ins Litauische durch J. Bretke hat J.D. Range ein Buch

³⁸ *Der Psalter Davids Deutsch vnd Littawisch / Psalteras Dowido Wokischkai Bei Lietuwischkai ... pirmiausei ischgulditas per k. Jona Bretkuna ... per k. Jona Rhesa atnaugintas ... Karaliautozjo Prussu ... 1625.*

³⁹ Baldur Panzer. *Der Kleine Catechismus D.M. Lutheri. Mázas Katgismas D. Mertino Lutteraus. Besorgt von D. Henrich Lysius. Tillsitt 1719.* Deutscher und Litauischer Text nach der Handschrift Ms. Slav. Quart. 4 (Berlin/Krakau). Herausgegeben sowie mit einem Inhaltsverzeichnis, einer Karte und einem litauisch-deutschen Wortindex versehen von Baldur Panzer (Heidelberger Publikationen zur Slavistik. A. Linguistische Reihe, Bd. 5), Peter Lang, Frankfurt am Main- Berlin-Bern-New York-Paris-Wien 1993, 154 S.

⁴⁰ Heinrich Johann Lysius. *Mažasis Katekizmas.* Pagal Berlyno rankraštį parengė Pietro U. Dini, Mokslo ir enciklopedijų leidykla, Vilnius 1993, 282 S.

⁴¹ Thomas Stolz. *Sprachbund im Baltikum? Estnisch und Lettisch im Zentrum einer sprachlichen Konvergenzlandschaft,* Universitätsverlag Dr. N. Brockmeyer, Bochum 1991, 120 S.

⁴² Rainer Eckert. *Studien zur historischen Phraseologie der slawischen Sprachen (unter Berücksichtigung des Baltischen)* (Slavistische Beiträge, Bd. 281), Verlag Otto Sagner, München 1991, 262 S.

verfasst.⁴³ In ihm resümiert er seine Forschungsergebnisse bei der philologischen und linguistischen Vorbereitung der Bretke-Edition. Er vermittelt in jedem Kapitel seiner tiefgründigen Analyse Neues und Wissenswertes über Bretkes Übersetzung des Neuen Testaments, angefangen von der subtilen Beschreibung der Handschrift und der Vorlagen für die Übersetzung; über die Differenzierung von Grundtext und Korrekturschichten, bis zu der zentralen Frage der Beurteilung der lexikalischen Varianten. Er zeigt unter anderem auch, wie unzureichend die Lexik aus Bretkes Übersetzung im Akademie-Wörterbuch des Litauischen⁴⁴ berücksichtigt ist. Ranges Buch setzt nicht nur Maßstäbe für die Bretke-Forschung, sondern für die Erforschung und Beschreibung altlitauischer Texte und die historische Lexikographie des Litauischen überhaupt.

Dreißig Jahre nach Abschluss der Arbeit ist eine umfassende Beschreibung der Syntax der litauischen Volkslieder von A. Gätars⁴⁵ posthum durch H. Radtke herausgegeben worden. Das Werk stellt infolge seines kaum zu übertreffenden Reichtums verarbeiteter lettischer Originaltexte eine fundamentale Untersuchung und Beschreibung der Sprache der lettischen Folklore dar und liefert gleichzeitig einen essentiellen Beitrag zur Syntaxforschung des Lettischen und Baltischen überhaupt. Es bildet eine hervorragende Grundlage für die Erarbeitung einer noch ausstehenden historischen Syntax des Lettischen.

Die Materialien eines Kolloquiums, das von Wissenschaftlern des Instituts für Baltistik der Universität Greifswald mit Fachkollegen der Universitäten Vilnius und Klaipėda durchgeführt wurde, brachte der Verfasser dieses Beitrages in deutscher und litauischer Sprache heraus.⁴⁶ Der Sammelband enthält neun Beiträge: Über die Baltistikausbildung

---

⁴³ Jochen D. Range. *Bausteine zur Bretke-Forschung. Kommentarband zur Bretke-Edition (NT)*, (Verlag) Ferdinand Schöningh, Paderborn-München-Wien-Zürich 1992, 286 S.

⁴⁴ *Lietuvių kalbos žodynas*, Bde III–XV, Vilnius 1956–1991; *Antras leidimas: I–II*, Vilnius 1968–1969.

⁴⁵ Alfrēds Gätars. *Lettische Syntax. Die Dainas*. Herausgegeben von Hildegard Radtke, Peter Lang, Frankfurt am Main-Berlin, Bern, New York-Paris-Wien 1993, 679 S.

⁴⁶ Rainer Eckert (Herausgeber). *Die baltischen Sprachen und Literaturen und ihre Rolle bei der deutsch-litauischen Begegnung. Materialien des wissenschaftlichen Kolloquiums vom 24. und 25. September 1993 in Klaipėda (Memel). Baltų kalbos bei literatūros ir jų vaidmuo vokiečių-lietuvių bendravimui. Mokslų konferencijos, vykusios Klaipėdoje 1993 m. rugsejo 24–25 d., medžiaga*. Verlag Die Blaue Eule, Essen 1994, 140 S.

an einer deutschen Universität, die Herkunft der Preußisch Litauer, die Konsonantenverbindungen im Anlaut in den baltischen und germanischen Sprachen, die Aufnahme der schöngeistigen litauischen Literatur in Deutschland, das Bild Litauens in der deutschen Literatur vom 14.–18. Jahrhundert und über das Schaffen von Vidūnas sowie über Entwicklungswege in der litauischen Literatur.

5. Die Fortsetzung von Untersuchungen zum Nehrungskurischen

Mit Ausgang des 2. Weltkrieges musste die gesamte Bevölkerung der Kurischen Nehrung ihre angestammte Heimat verlassen. Diese Menschen, die einen lettischen Dialekt, der unter dem Namen Nehrungskurisch in der Wissenschaft bekannt ist, sprachen, gelangten größtenteils nach Deutschland. Hier besteht eine (wenn auch immer geringer werdende) Möglichkeit, diesen aussterbenden Dialekt festzuhalten und zu untersuchen. Bereits in den 70er und 80er Jahren erschienen in der Bundesrepublik Deutschland dazu Arbeiten in Buchform.⁴⁷ Anschließend sind zwei weitere Publikationen zu dieser Thematik hinzugekommen:

Zum einen eine Sammelschrift unter der Herausgeberschaft von Prof. Wolfgang P. Schmid.⁴⁸ Sie setzt sich zusammen aus folgenden Studien: W.P. Schmid. Das Nehrungskurische, ein sprachhistorischer Überblick; M. Petursson. Die Bedeutung instrumenteller Untersuchungen für die Erforschung der lebenden gesprochenen Sprache; P. Simon. Realisation des Films Radiocinematographiques; J. Bernowski. Dokumentation. Das Buch liefert die bisher umfassendste historische Einordnung des Nehrungskurischen und die erste und wohl einzige exakte Beschreibung von lautlichen Gegebenheiten des Dialekts mit Hilfe der Experimentalphonetik.

⁴⁷ 1) Paul Kwauka, Richard Pietsch. *Kurisches Wörterbuch*. Mit einer Einführung von Prof. Dr. Erich Hofmann. Verlag Ulrich Camen, Berlin 1977 (2. Unveränderte Auflage: Verlag Nordostdeutsches Kulturwerk, Lüneburg 1987) und 2) Richard Pietsch. *Fischerleben auf der Kurischen Nehrung*, Berlin 1982.

⁴⁸ Wolfgang P. Schmid (Herausgeber). *Nehrungskurisch. Sprachhistorische und instrumentalphonetische Studien zu einem aussterbenden Dialekt* (Akademie der Wissenschaften und der Literatur Mainz), Franz Steiner Verlag Wiesbaden GmbH, Stuttgart 1989, 231 S.

Zum anderen brachte R. Pietsch ein deutsch-nehrungskurisches Wörterbuch heraus.⁴⁹ In Fortsetzung der unter Anmerkung 46 genannten Publikationen bereitet dieses Wörterbuch den nehrungskurischen Wortschatz vom Deutschen her auf und ergänzt ihn. Alle diese Arbeiten fußen auf den Aufzeichnungen von in der Bundesrepublik lebenden Trägern des Dialekts.

In der DDR hat Dr. Friedhelm Hinze mit Gewährsleuten, die Träger des Nehrungskurischen waren oder sind, gearbeitet und eine Anzahl von Aufsätzen darüber veröffentlicht.⁵⁰

Es ist eine Spezifik der deutschen Baltistik der Nachkriegszeit (bis in unsere Tage hinein), den nun schnell aussterbenden lettischen Dialekt der Kurischen Nehrung, der starken deutschen und litauischen Beeinflussungen ausgesetzt war, wissenschaftlich bearbeitet und damit erhalten zu haben.

6. Die Institutionalisierung der Baltistik in der deutschen Hochschullandschaft

Mit den 90er Jahren reifte immer mehr der Gedanke heran, dass in Deutschland die Baltistik als volles philologisches Lehrfach, d.h. als Sprachwissenschaft und Literaturwissenschaft mit den Hintergrundfächern Volks- und Landeskunde, zu betreiben sei. Dabei ging es um eine gleichrangige Beschäftigung mit der Lituanistik und Lettonistik und um die

⁴⁹ Richard Pietsch. *Deutsch-kurisches Wörterbuch*. Mit einer Einführung von Friedrich Scholz, Verlag Nordostdeutsches Kulturwerk, Lüneburg 1991, 463 S.

⁵⁰ Friedhelm Hinze. Nehrungskurische Fischnamen, in: *Zeitschrift für Slawistik*, Bd. XXIX, Heft 2, Berlin 1984, S. 250–262; ders. Die nehrungskurischen Bezeichnungen des Hausgeflügels und der Wild-Avifauna im Kontext der baltischen Sprachen, in: *Untersuchungen zu den baltischen Sprachen, Linguistische Studien*, Nr. 128, Berlin 1985, S. 100–154; ders. Zum Problem der Mehrsprachigkeit bei der Fischerbevölkerung auf der Kurischen Nehrung, vor allem zu Beginn des 20. Jahrhunderts, in: *Jahrbuch für Volkskunde und Kulturgeschichte*, 72. Bd., Neue Folge Bd.17, Berlin 1989, S. 156–162; ders. Grammatische Interferenzerscheinungen im Nehrungskurischen, in: *Baltistica* 25 (2), Vilnius 1989, S. 156–167; ders. Die Ende der 20er Jahre dieses Jahrhunderts vorkommenden Namen der Familienoberhäupter der Fischerfamilien in Preila (Preil) auf der Kurischen Nehrung in natürlicher Abfolge der von ihnen bewohnten Fischerhäuser, in: *Namenkundliche Informationen*, Beiheft 13/14, *Studia Onomastica* VI, Leipzig 1990, S. 165–176; ders. Zur Schichtung der slawischen Lehnwörter christlicher Terminologie im Nehrungskurischen, in: *Balto-słowiańskie związki językowe*. Pod redakcją M. Kondratiuka, Wrocław-Warszawa-Kraków 1990, S. 159–175; ders. Die slawischen lexikalischen Elemente im nehrungskurischen Wortschatz, die das Alltagsleben der Nehrungskuren bezeichnen. Versuch einer Systematisierung, in: *Linguistic and Oriental Studies from Poznań*. Monograph Supplement Series, vol. 2: *Contributions to Baltic Linguistics* edited by Michał Hasiuk, Poznań 1993, S. 43–52.

unerlässliche Einbeziehung der Prussistik. Was das Estnische betrifft, so ist wohl hier in erster Linie die Finnougristik gefordert, aber infolge der engen historisch-kulturellen Beziehungen zwischen Estland und Lettland, sind m.E. auch — zumindest für die Literaturwissenschaft und Sprachkontaktforschung — Möglichkeiten der Kooperation und der gemeinsamen Bearbeitung ins Auge zu fassen. Aus der Wissenschaftsentwicklung selbst zeichnete sich die Notwendigkeit des Ausbaus und einer gewissen Verselbstständigung der Baltistik ab.

Bereits 1990 schrieb F. Scholz: „... Es ist zu hoffen ..., daß es in der Bundesrepublik Deutschland einmal zur Etablierung einer institutionellen Baltistik im weiteren Sinne, das heißt unter Einschluß des Estnischen und Berücksichtigung der gesamten Philologie, die ja die Erforschung der Sprache und der Literatur umfaßt, kommen wird ...“⁵¹

Im Evaluationspapier des Deutschen Wissenschaftsrates Köln über das Zentralinstitut für Sprachwissenschaft der Akademie der Wissenschaften der DDR aus dem Jahre 1991 (S. 213) ist folgendes zu lesen: „... Da die Baltistik sowohl für die Indogermanistik im allgemeinen (Litauisch) wie für die Slawistik im Besonderen von beträchtlicher Bedeutung ist (und in der westlichen Bundesrepublik nicht besonders intensiv betrieben wird), wird mit Nachdruck empfohlen, eventuell vermittelt über das Hochschulerneuerungsprogramm, in Berlin oder an einer der anderen Universitäten der neuen Länder ein baltistisches Institut einzurichten.“

Der Verfasser dieser Ausführungen hat sich ebenfalls in einem Aufsatz über die Baltistik an der Universität für eine als philologisches Fach voll ausgebildete Baltistik ausgesprochen.⁵²

Die Wiedererlangung der Unabhängigkeit und Eigenstaatlichkeit der baltischen Länder Anfang der 90er Jahre hat schließlich dazu geführt, dass die aus der Wissenschaftsentwicklung notwendig gewordene Institutionalisierung der Baltistik in Deutschland im Jahre 1993 konkrete Gestalt annahm:

Am 26. Januar 1993 wurde an der Universität Münster ein Institut für Interdisziplinäre Baltische Studien (Direktor: Prof. Dr. F. Scholz) geschaffen.

⁵¹ F. Scholz. *Die Sprachen des Baltikums* ..., S. 254.

⁵² Rainer Eckert. *Die Baltistik als Universitätsfach*, in: *Beiträge zur Baltistik und Slawistik* (Wissenschaftliche Beiträge der Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald), Greifswald 1992, S. 4–11.

Am 18. Mai 1993 kam es zur Gründung eines Instituts für Baltistik an der Universität Greifswald (die ersten Direktoren – erstmals in Deutschland ausschließlich für das Fach Baltistik berufen – waren Prof. Dr. R. Eckert, 1993–1996; Prof. Dr. Jochen D. Range, 1997–2006; Prof. Dr. Stephan Kessler, ab 2006). Somit haben wir gegenwärtig neben einer Reihe von baltistischen Lehrstühlen resp. Professuren und Lektoraten im Rahmen anderer Institute oder Fachbereiche zwei selbständige baltistische Institute, wobei sich das erstgenannte stärker der interdisziplinären Forschung widmet, während das letztgenannte philologisch ausgerichtet ist und inzwischen ein volles Lehrangebot für die Magisterausbildung im Fach Baltistik (als Haupt- und Nebenfach) bereitstellt.

IV. Ausblick

Ogleich in der jüngeren Vergangenheit und Zukunft durch die Emeritierung einer Reihe führender Baltisten nicht geringe personelle Probleme auf unsere Wissenschaft zugekommen sind und zukommen, berechtigt doch das Erreichte und Geschaffene zu Optimismus, wenn die vorhandenen baltistischen Institute und die auf baltistischem Gebiet tätigen Wissenschaftler zielstrebig und schöpferisch diesen in Deutschland große Traditionen aufweisenden Wissenszweig weiterentwickeln.

Immer wieder machen neue Aktivitäten und Publikationen auf sich aufmerksam, von denen hier nur einige Beispiele genannt werden sollen, die noch in die 90er Jahre gehören:

Das internationale Symposium „Balten, Slaven, Deutsche“ (2.–5. Juni 1993 anlässlich der Emeritierung von Prof. Dr. F. Scholz vom Institut für Interdisziplinäre Baltische Studien an der Universität Münster veranstaltet) und seine veröffentlichten Materialien; die wissenschaftliche Konferenz der Baltisten Italiens und Deutschlands an der Universität Eichstätt 1995 (veranstaltet von Prof. Dr. Alfred Bammesberger) und die Publikation ihrer Beiträge 1998; die Weiterführung der Edition der Bretke'schen Bibelübersetzung; die Publikation eines Sammelbandes zu aktuellen Fragen der Baltistik durch das Institut für Baltistik der Universität Greifswald; die Herausgabe neuer Lehrbücher für den sprachpraktischen Litauisch- und Lettischunterricht u.ä.

Ein Unterpfand weiterer Erfolge wird auch in Zukunft die fruchtbare Zusammenarbeit mit den Fachkollegen der Republiken Lettland und Litauen sein.

Vivat, crescat, floreat baltistica!

Anhang

10. August 1990

Prof. Dr. B. Schlerath

Gutachten über die Forschungsgruppe Baltistik an der Akademie der Wissenschaften der DDR

1. Zur gegenwärtigen Situation der Baltistik

Die Frühzeit der Baltistik in der zweiten Hälfte des vorigen Jahrhunderts bis in die Zeit nach dem zweiten Weltkrieg ist ganz entscheidend geprägt von den Leistungen deutscher Forschung: stellvertretend für viele seien die Namen A. Leskien, W. Schulze, E. Fraenkel, F. Specht genannt. Daneben treten schon früh bedeutende litauische und lettische Baltisten auf den Plan, die ganz wesentlich durch die deutsche Schule geprägt waren.

Diese Zeit ging in den fünfziger Jahren zu Ende, da die bedeutenden deutschen Baltisten nur noch sehr wenig Schüler hatten, die zudem fast alle später den Schwerpunkt ihrer wissenschaftlichen Arbeit auf andere Sprachen verlegt haben. Natürlich gab und gibt es noch eine Tradition der baltischen Sprachwissenschaft innerhalb der Indogermanistik, die von Gelehrten ausging, deren Forschungen auf anderen Gebieten lagen. Auf jeden Fall ist aber ein Niedergang der Baltistik nicht nur in Deutschland, sondern auch im westlichen Ausland festzustellen. Von diesem Niedergang war auch indirekt die Slavistik betroffen, der für manche schwierige Grenzfragen auf dem Gebiet der Grammatik und der Wortschatzforschung die Stütze einer starken und eigenständigen Baltistik fehlte.

Dieser Mangel wurde nur zum Teil ausgeglichen durch das Aufkommen einer bedeutenden Baltistik in Litauen selbst und in Moskau, die in ständig steigendem Maße wichtige Beiträge zur Forschung liefert. Konsequenterweise behandelt diese Forschung nicht so sehr die weitere Sprachgeschichte in Anknüpfung an das Indogermanische und andere Probleme von

übergreifender Bedeutung, sondern widmet sich der genauesten, minutiösen Aufarbeitung der Textquellen, der Fluß- und Ortsnamen, der Dialektologie (grundlegend die Arbeiten von Z. Zinkevičius) und des Wortschatzes (das Wörterbuch der Akademie in Vilnius „Lietuvių kalbos žodynas“ kommt in seiner Bedeutung dem Grimmschen Wörterbuch des Deutschen gleich). Aber die Verbindung zur westlichen Forschung ist nur locker, und die Nutzbarmachung der Ergebnisse der litauischen baltistischen Forschung in der Indogermanistik ist nicht optimal. Der Grund liegt in den (bis jetzt) schwachen persönlichen Kontakten zum Westen und in der Tatsache, daß litauisch geschriebene Sekundärliteratur meist nicht gelesen wird. Daran ändert auch nicht viel die in der Zeitschrift „Sprache“ erscheinende „Indogermanische Chronik“, in der durch das Verdienst des Göttinger Sprachwissenschaftlers W.P. Schmid sämtliche in der Sowjetunion erschienenen baltistischen Arbeiten nicht nur registriert, sondern auch knapp charakterisiert werden.

2. Die Forschungsgruppe Baltistik

In dieser Situation kommt der von Prof. Eckert ins Leben gerufenen Forschungsgruppe Baltistik an der Akademie der Wissenschaften der DDR eine ganz entscheidende Bedeutung zu. Die drei Mitglieder dieser Forschungsgruppe knüpfen an verschiedene Traditionslinien an und ergänzen sich auf das glücklichste.

Prof. Eckert ist auf der Basis eines breit angelegten Studiums der Slavistik in Moskau durch V. Mažiulis und H. Zabulis in die Litanistik eingeführt worden und hat diese Kenntnisse durch die Zusammenarbeit mit dem bedeutenden Linguisten V.V. Ivanov in einen breiten baltistischen und indogermanistischen Zusammenhang gestellt.

Frau E. Bukevičiūtė ist ebenfalls der sowjetischen Baltistik verbunden, hat sich aber früh auf das Gebiet der Phonetik und Phonologie spezialisiert, wofür sie aufgrund ihrer muttersprachlichen Kompetenz besonders qualifiziert ist. Dr. Friedhelm Hinze knüpft an die Berliner Tradition der Slavistik und Baltistik an. Sein Lehrer, V. Falkenhahn, zählt zu den bedeutendsten Baltisten der vorigen Generation.

Es kann keinem Zweifel unterliegen, daß die Mitglieder der FG Baltistik einzeln für sich genommen als wohl ausgewiesene und weit über

ihr Land hinaus anerkannte Wissenschaftler für westdeutsche Universitäten in unterschiedlicher Weise eine Bereicherung darstellen würden.

Daß Prof. Eckert sowohl die Baltistik als auch die Slavistik in voller Breite vertreten könnte, kann — angesichts der reichen Fülle von Publikationen und deren internationalen Anerkennung — nicht dem geringsten Zweifel unterliegen.

Das wissenschaftliche Gesamtopus von Dr. Friedhelm Hinze steht deutlich über der Qualifikation, die nach bundesrepublikanischen Maßstäben durch die Habilitation nachgewiesen wird. Herr Hinze hat sich — beginnend mit seiner Dissertation 1961 — mit dem Pomoranischen (Kaschubischen) in zahlreichen Artikeln, die die verschiedenen Aspekte dieser Sprache (auch und vor allem unter historischen Gesichtspunkten) behandeln, auseinandergesetzt. Durch das von ihm vollendete grundlegende „Pomoranische Wörterbuch“ gilt er mit Recht weltweit als einer der führenden Fachleute auf diesem Gebiet. Seine zahlreichen weiteren Publikationen weisen Herrn Hinze als einen Slawisten und Baltisten aus, der mit diesen Fächern in ganzer Breite vertraut ist. Besonders hervorzuheben sind dabei seine Forschungen zum Nehrungskurischen, einem lettischen Dialekt.

Frau Dr. Bukevičiūtė ist aufgrund ihrer gründlichen Studien in den baltischen und slawischen Sprachen sowie ihrer Lehrerfahrungen im Unterricht des Litauischen selbstverständlich für das Amt einer Lektorin an einer Universität voll qualifiziert. Ihre Arbeiten zur Phonologie und Phonetik des Litauischen (und Deutschen) verraten darüber hinaus ein beachtliches wissenschaftliches Potential und eine Begabung für Forschungsaufgaben.

Entscheidend aber scheint mir über die unzweifelhafte Qualifikation der einzelnen Wissenschaftler dieser Forschungsgruppe hinaus zu sein, daß es Prof. Eckert gelungen ist, hier ein Team zusammenzustellen, dessen Mitglieder sich perfekt ergänzen und das hochmotiviert ist, ein zentrales und in der Vergangenheit wenig bearbeitetes Gebiet zu erforschen: das der baltischen Phraseologie (auch in Konfrontation mit der Phraseologie der Nachbarsprachen). Die Phraseologieforschung ist in vielfacher Hinsicht eine zukunftsweisende Forschungsrichtung. Hier kreuzen sich Sprach- und Kulturgeschichte mit Interferenzforschung und mit dem Problem der (von Coseriu so genannten) lexikalischen Solidaritäten. Eine besonders schwierige und reizvolle Aufgabe ist dabei die Altersbestimmung der Phraseme, die in ihrem kleinen ältesten Bestand bis in die indogermanische Zeit

zurückreichen können. Die bereits vorgelegten und geplanten Forschungen sind mithin für die Allgemeine Linguistik, die Indogermanistik, die Kulturgeschichtsforschung, die Baltistik und Slawistik von großer Bedeutung.

Vertreter aller dieser genannten Gebiete warten mit Spannung auf die weiteren Ergebnisse der in Rede stehenden Forschungsgruppe und sind an einer Zusammenarbeit interessiert. Dies gilt umso mehr, als westdeutsche Wissenschaftler zugleich von den engen persönlichen Beziehungen der Forschungsgruppe zu den osteuropäischen Akademien und Universitäten profitieren könnten, so daß die Gruppe gewissermaßen einen integrierenden Faktor in der internationalen Zusammenarbeit mit einer Brückenfunktion darstellen kann.

Es wäre meiner festen Überzeugung nach unverantwortlich, im Zuge einer Neuordnung die Forschungsgruppe auseinanderzureißen. Auf noch größeres Unverständnis würde es in der wissenschaftlichen Welt stoßen, wenn einzelne Mitglieder der Forschungsgruppe nicht mehr auf dem Gebiet, auf dem sie sich ausgewiesen haben, arbeiten könnten. Das wäre ein ganz überflüssiger Schaden, der einem kleinen aber wichtigen Fachgebiet zugefügt würde. Es sollte im Gegenteil das Bestreben sein, diesem Team bestmögliche Arbeitsbedingungen einzuräumen, damit es in Anknüpfung an bedeutende deutsche Traditionen mit modernen Methoden und Fragestellungen auch in der Zukunft seinen Beitrag zur Forschung leisten kann.

Rainer Eckert

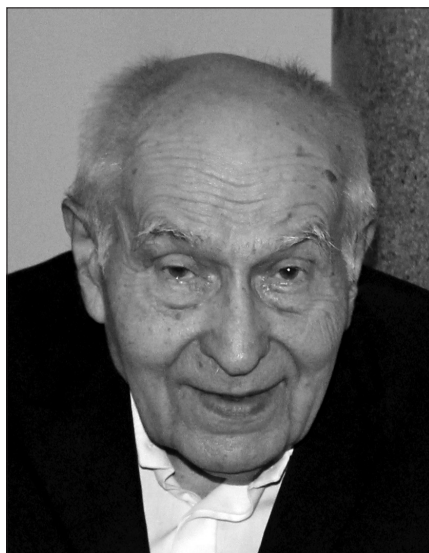
Emeritus

Murtzener Ring 16

12681 Berlin, Deutschland

rainer_eckert@gmx.net

Michał Hasiuk (1931–2021)

Pārkāpis 90 gadu dzīves sliekšnim, 2021. gada 25. novembrī aizsaulē devies starptautiski pazīstamais Polijas baltists, Adama Mickeviča universitātes Poznaņā (UAM) habilitētais doktors Mihals Hasjuks (*Michał Hasiuk*). 2002. gadā kļuvis par UAM emeritēto profesoru, M. Hasjuks turpināja dzīvot līdz aktualitātēm baltistikā savā augstskolā un pasaulē, bija cienīts un mīlēts jauno baltistu, tostarp apmaiņas programmu studentu no Latvijas, skolotājs un audzinātājs.

Mihals Hasjuks ir dzimis 1931. gada 12. novembrī Kosmuvā (*Kosmów*), Ļubļinas vojevodistē (Polija). Studējis Poznaņas universitātes Ģermānistikas nodaļā, ko beidzis 1955. gadā kā vācu filoloģijas maģistrs. Strādāt sācis UAM

Baltu filoloģijas katedrā. 1966. gadā ieguvis humanitāro zinātņu doktora grādu baltu filoloģijā ar darbu „Deminutiva w dialektach litewskich“ (1966; glabājas rokrakstā). Šai laikā adjunkts M. Hasjuka jau ir dziļi ieinteresējies par Polijas pierobežas izloksnēm un uz Podlases vojevodistes Seiniem un to apkaimi sācis organizēt dialektoloģijas ekspedīcijas (1966–1991, ar pārtraukumiem). Tajās iegūti vērtīgi zūdošu lietuviešu izlokšņu materiāli, kas tikuši ierakstīti un apstrādāti tālākajā. Tām veltīts arī M. Hasjuka habilitācijas darbs „Fonologia litewskiej gwary sejneńskiej“ (Poznań, 1978). 1977. gadā Mihals Hasjuka kļūst par habilitēto doktoru baltu valodniecībā, tiek ievēlēts par docentu (1978), vēlāk (1991) — profesoru. Darbavieta nemainās, un tajā M. Hasjukam tiek uzticēti aizvien jauni administratīvie pienākumi: Valodniecības institūtā (direktora vietnieks 1978–1981, 1991–1993, direktors 1981–1984), UAM nodaļās: vadītājs Salīdzināmās valodniecības nodaļā (1979–1987), Baltu valodu nodaļā (1987–1988), visilgāk — Baltoloģijas nodaļā (1988–2002).

Lieli ir Mihala Hasjuka nopelni Baltu valodu, vēlāk Baltoloģijas, nodaļas vadīšanā un baltistu sadarbības attīstīšanā. Īpaši jāizceļ profesora pūliņi latviešu filoloģijas studiju iedibināšanā (blakus lietuviešu filoloģijai kopš 1988. gada, kas arī tapa pēc profesora Hasjuka iniciatīvas). Latviešu filoloģija A. Mickeviča universitātē Poznaņā oficiāli ir iedibināta 2003. gadā, tad arī sākas plašāka filoloģijas studentu apmaiņa ar Latvijas augstskolām (īpaši un vēlākajā — galvenokārt ar Rēzeknes Augstskolu, tagad — Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmiju).

Ciešāka sadarbība ar Latvijas Universitātes Filoloģijas fakultāti UAM sākas Atmodas posmā. Pirmie studenti no Polijas LU ir Jana Kosmane, Daniels Kohans, Boguslava Misakovska u. c., sakariem attīstoties. 1990. gadā prof. M. Hasjuka vadītajā Baltoloģijas nodaļā uzturas LU baltu filoloģijas studentes Angelika Juško un Lolita Beļska — pirmās mūsu apmaiņas studentes, kas devās uz kādu no Rietumeiropas augstskolām ārpus Baltijas, pārvedot vissiltākās atmiņas par profesora gādīgo attieksmi. Patlabanējā Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijas profesore A. Juško-Štekele tieši Poznaņā sāka apgūt poļu valodu, kas viņai ir palīdzējis kļūt par ekspertu poliski rakstītos folkloras materiālos un ziņās par autoriem (īpaši S. Uļanovsku, G. Manteifeli, V. Veriho), savukārt L. Beļska sekmīgi pētīja latgaliešu rakstu avotus, kas tapuši uz poliskās grafikas bāzes. Sadarbība turpinājās, un patlaban UAM latvistikas tradīcijas ļoti sekmīgi kopj profesora audzēkne filoloģijas doktore Justīne Prusinovska (*Justyna Prusinowska*), lasot kursus,

piedaloties konferencēs, publicējoties, tāpat vadot studentu bakalaura un maģistra darbus literatūrzinātnē. Starptautiskos projektos kopā ar latviešiem aktīvi strādā Tomašs Viherkevičs (*Tomasz Wicherkiewicz*), Pjotrs Grabluns (*Piotr Grablunas*). Hasjuka latvistu skolas uzskaitījumu varētu turpināt: par savu skolotāju profesoru tādā vai citādā kontekstā sauc vēl citi poļu baltisti (*Justyna Pawela, Ewa Stryczyńska-Hodyl, Jowita Niewulis-Grablunas, Józef Marcinkiewicz*). Kaut organizatoriskie un administratīvie pienākumi neļāva realizēties dažai labai pašā M. Hasjuka zinātniskai iecerei, lingvists varēja justies gandarīts: Polijā bija stipri audzis latviešu (saprotais, arī lietuviešu) valodas zinātāju, tostarp baltistikas speciālistu, skaits.

M. Hasjuka publikācijas rāda viņa pētnieciskās intereses par baltu valodu vēsturi, to fonētikas un fonoloģijas jautājumiem, toponīmiku. Tāpat M. Hasjuku ir nodarbinājusi rietumbaltu cilšu etnoģenēzes un jātvingu valodas problemātika. Profesors bija autoritatīvs kolēģu darbu vērtētājs, rakstīja recenzijas, sniedza atsauksmes, viņa erudīciju stiprināja labās lietuviešu, latviešu un citu valodu zināšanas.

Prof. M. Hasjuku regulāri piedalījās pasaules baltistu saietos, tostarp lingvistu konferencēs Rīgā, kur savulaik arī stažējās (1970–1971); viņš ir uzturējis draudzīgus sakarus un zinātniskās literatūras apmaiņu ar LU valodniekiem (M. Rudzīti, J. Paršutu, E. Soidu, J. Kušķi, A. Lauu, M. Semjonovu u. c.) un tā vai citādi sekmējis baltu valodu izpēti un popularizēšanu visa mūža garumā. 2018. gadā profesoram Mihalam Hasjukam tika piešķirts LU Goda biedra nosaukums — par latvistikas studiju iedibināšanu un attīstīšanu Adama Mickeviča universitātē Poznaņā sadarbībā ar Latvijas Universitātes valodniekiem un mūža ieguldījumu baltistikas speciālistu sagatavošanā un pētnieciskajiem sakariem ar Latvijas Universitāti.

Par nopelniem saņēmis godpilnus Lietuvas un Polijas apbalvojumus: Lietuvas dižkunigaiša Ģedimīna ordeņa Komandiera krustu (*Lietuvos Didžiojo Kunigaikščio Gedimino ordino Komandoro kryžius*); Polijas Zelta nopelnu krustu (*Złoty Krzyż Zasługi*); Polijas Atdzimšanas ordeni *Polonia Restituta* (*Order Odrodzenia Polski*); sakarā ar M. Hasjuka 70. dzimšanas dienu kolēģas izdevuši veltījuma rakstu krājumu „*Munera Linguistica et Philologica Michaeli Hasiuk dedicata*“ (Marcinkiewicz Józef & Ostrowski Norbert (eds.). Poznań: Wydawnictwo Rys, 2001). Tajā ievietota arī viņa publikāciju bibliogrāfija. Ļoti sirsnīgi profesors Mihals Hasjuku tika sveikts baltu filoloģijas Poznaņā 70 gadu jubilejas svinībās 2017. gada 19.–20. oktobrī. Jubilejas

pasākumu dienās bija organizēta arī zinātniska konference baltistikā, tajā profesors saņēma kolēģu gatavotu gleznu „Pasiēka Hasiuka“, kurā simboliski bija tēlota profesora aizraušanās ar biškopību un reizē paustas personiskas pateicības ar vārdstropiem gleznas dravā.

Šā rakstītājas atmiņu pūrā paliks personiskas tikšanās Poznaņā 2006., 2011. un 2017. gadā. Divas no tām ir saistītas ar prof. Mihala Hasjuka drauga, arī baltista, Staņislava Francišeķa Kolbuševska (*Stanisław Franciszek Kolbuszewski*, 1933–1986) mūža mājas apmeklējumu. Zinot manu interesi par latgalistikas lietām un nešauboties par iespējamu vēlēšanos, 2006. gadā *Erasmus* programmas laikā profesors M. Hasjuks uzaicināja doties turp viņa vadītā mašīnā. Toreiz Kolbuševska kapa vietu tā arī neatradām, kaut pēc profesora priekšlikuma domāto kapsētas daļu beigās pārmeķlējām jau metodiski — pa kvadrantiem. Beiguši pustumsā, piekusuši un izslāpuši, atstājām ziedus uz kāda centrālā kapu pieminekļa. Tiekoties Poznaņā 2011. gada septembrī, profesors bija „nodrošinājies“ labāk — braucām turp kopā ar neseno UAM latviešu valodas docētāju Mariju Kivļenko, kas izrādījās bijušā Latvijas izglītības ministra (biedra) (1923–1926), Krāslavas Valsts vidusskolas (1927–1934), Rēzeknes Valsts ģimnāzijas un komercskolas (1934–1940) un Rēzeknes Valsts skolotāju institūta (1941–1944) direktora Staņislava Jaudzema (1890–1969) meita — viņu ģimene pēc 1944. gada emigrācijas no Latvijas tālāk prom no Eiropas doties nebija vēlējusies. Nu skaidrāks kļuva apstākļi, kāpēc profesora M. Hasjuka latviešu valoda aizvien vēl ir raita — viņam bija ar ko sazināties latviski arī ārpus UAM. Šoreiz S. F. Kolbuševska atdusas vietu atradām uzreiz. Vienkāršs, šķiet, bārbeles krūma ieskauts koka krusts, metāla plāksnītē uz tā — latviešu tautasdziesma: *Ai, vējiņ, kam nolauzi Rakstīto ozoliņu! Ai, zemīte, kam paslēpi Mīlamo bāleliņu!* Aizkustinoši līdz asarām...

Nu viņi taisaulē būs jau satikušies. Lai mūžīgs miers abiem Adama Mickeviča universitātes Poznaņā baltistikas profesoriem — Latvijas un latviešu lielajiem draugiem poļu zemē!

Lidija Leikuma

Latvijas Universitātes

Humanitāro zinātņu fakultāte

Baltu valodniecības katedra

Visvalža iela 4a, LV-1050 Rīga, Latvija

lleikuma@inbox.lv

Izdošanas principi

1. Izdevuma tematika

Baltu filoloģija (BF) publicē pētnieciskus darbus visās baltu valodniecības jomās. Tiek pieņemti arī raksti par citu tematiku, kas var interesēt baltistus. Gaidīti tiek arī pārskata raksti, kas aplūko pētniecības stāvokli noteiktās baltistikas nozarēs, recenzijas, apskati.

2. Vērtēšana

Visus rakstus, kas iesniegti publicēšanai, izvērtē anonīmi, un tiem jābūt sagatavotiem tā, lai autora identitāte nav atklāta ne tekstā, ne bibliogrāfiskajās norādēs. Manuskriptu lasa vismaz divi vērtētāji, kas iesaka to pieņemt vai noraidīt, savu lēmumu pamatojot.

3. Valoda

BF publicē rakstus latviešu, lietuviešu, angļu un vācu valodā. Autoriem, kuriem raksta valoda nav dzimtā, jā rūpējas, lai viņu manuskripti valodas ziņā būtu sakārtoti jau pirms to iesniegšanas. Pētnieciskajiem rakstiem jāpievieno kopsavilkums angļu valodā (līdz 250 vārdiem), kas atspoguļo satura būtību.

4. Manuskripta forma

Autori ir aicināti iesūtīt redakcijai manuskriptu elektroniski *Word* un *Pdf* formātā, izmantojot *Palemonas* šriftu. Titullapā jānorāda raksta nosaukums, autora pilns vārds un akadēmiskā piederība. Manuskripti ir jāraksta ar divu intervālu lielu atstarpi. Pēc iespējas jāvairās no norādēm parindēs. Tabulas, diagrammas un kartes iesūtāmas atsevišķos failos, tās numurējot un nosaucot. Pielikumi pievienojami manuskripta beigās. Atsaucēm uz pielikumiem jābūt tekstā, norādot to vēlamo izvietojumu. Valodu piemēri rakstāmi kursīviem burtiem, nepieciešamais tulkojums vai skaidrojums — vienpēdiņās (starp apvēršiem komatiem).

5. Atsauces

Atsaucēs tekstā minams autora/redaktora uzvārds, izdošanas gads un vajadzīgās lappuses numurs, piemēram, (Rudzīte 1964: 15). Ja ir atsauces uz vairāk nekā vienu tā paša autora publikāciju vienā gadā, aiz gada skaitļa jāpievieno burti *a*, *b* utt. Iekavās jābūt vai nu pilnai atsaucēi, vai, ņemot vērā kontekstu, tikai gadam un lappusei. Literatūras sarakstā norādāmi tie darbi, uz kuriem autors ir atsaucies tekstā. Literatūras saraksts kārtojams alfabētā pēc autoru/redaktoru uzvārdiem, norādot pilnu bibliogrāfisko informāciju. Piemēri:

Monogrāfija vai rakstu krājums:

Rudzīte, Marta. 1964. *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
Stang, Christian S. 1966. *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen*. Oslo, etc.: Universitetsforlaget.

Bergmane, Anna, Aina Blinkena. 1986. *Latviešu rakstības attīstība. Latviešu literārās valodas vēstures pētījumi*. Rīga: Zinātne.

Ambrazas, Vytautas (ed.). 1997. *Lithuanian Grammar*. Vilnius: Baltos lankos.
Blinkena, Aina (red.). 1997. *Savai valodai. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Goda loceklim Rūdolfam Grabim veltīts piemiņas krājums*. Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis.

Sējums sērijā:

Schmalstieg, William R. 2000. *The Historical Morphology of the Baltic Verb*. Washington: Institute for the Study of Man. (Journal of Indo-European Studies. Monograph No. 37)

Raksti žurnālos un rakstu krājumos:

Lagzdīņa, Sarmīte. 1998. Adverbien, Präpositionen oder Halbpräpositionen? *Linguistica Baltica* 7, 151–166.

Rudzīte, Marta. 1997. Izloksne vietvārdos. Aina Blinkena (red.). *Savai valodai. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Goda loceklim Rūdolfam Grabim veltīts piemiņas krājums*. Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 247–259.

Publication Policy

1. Subject matter

Baltu filoloģija (BF) publishes research studies in all areas of Baltic linguistics. Papers on non-Baltic subjects of interest to Balticists may also be considered. Review articles (longer analytical essays or broad surveys of research in specific areas), book reviews and informative notes are also welcome.

2. Evaluation

All articles submitted for publication are reviewed anonymously and should be presented in such a way that the author's identity is not revealed either in the body of the manuscript nor in bibliographic references. Manuscripts are read by at least two evaluators, who recommend acceptance or rejection, giving specific reasons for their decision.

3. Language

BF publishes contributions in Latvian, Lithuanian, English and German. Authors whose language of contribution is non-native are encouraged to have their manuscript reviewed for language before submission. Each manuscript should be accompanied by an English abstract (max. 250 words), summarizing the conceptual content of the article.

4. Manuscript format

Contributors are requested to send the manuscript in *Word* and *PDF* versions using *Palemonas* font. The title page must contain the title and the author's name and affiliation. Manuscript texts should be double-spaced. Footnotes should be avoided unless absolutely necessary. Tables, diagrams and charts should appear in separate files at the end of the manuscript, numbered consecutively and titled. Reference must be made in the text and approximate position indicated. Language examples in the body of the text should be italicized and when necessary followed by the gloss, which is to be enclosed between single inverted commas.

5. References

References are cited in the text by giving the name of the author/editor, year of publication, and the page reference, e.g. (Rudzīte 1964: 15). If more

than one article by the same author from the same year is quoted, *a*, *b*, etc. should follow the year. The context determines whether all of the above information, or all minus the author's name, should be in parentheses. The reference section should include all works referred to in the text and these works only. They are to be listed in alphabetical order by author/ editor, with complete bibliographical details. Examples:

Monograph or edited collection:

Rudzīte, Marta. 1964. *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
Stang, Christian S. 1966. *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen*. Oslo, etc.: Universitetsforlaget.

Bergmane, Anna, Aina Blinkena. 1986. *Latviešu rakstības attīstība. Latviešu literārās valodas vēstures pētījumi*. Rīga: Zinātne.

Ambrazas, Vytautas (ed.). 1997. *Lithuanian Grammar*. Vilnius: Baltos lankos.

Blinkena, Aina (red.). 1997. *Savai valodai. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Goda loceklim Rūdolfam Grabim veltīts piemiņas krājums*. Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis.

Volume in a series:

Schmalstieg, William R. 2000. *The Historical Morphology of the Baltic Verb*. Washington: Institute for the Study of Man. (Journal of Indo-European Studies. Monograph No. 37)

Articles in journals and collections:

Lagzdīņa, Sarmīte. 1998. Adverbien, Präpositionen oder Halbpräpositionen? *Linguistica Baltica* 7, 151–166.

Rudzīte, Marta. 1997. Izloksne vietvārdos. Aina Blinkena (red.). *Savai valodai. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Goda loceklim Rūdolfam Grabim veltīts piemiņas krājums*. Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 247–259.

BALTU FILOLOĢIJA
XXXI (1) 2022
Baltu valodniecības žurnāls
Redaktors Pēteris Vanags

LU Akadēmiskais apgāds
Tālr. 67034889
www.apgads.lu.lv

Iespiests SIA „Drukātava“